

המעיין

בתוכן:

- 3 'פי לא תדע מה ילד יום' / דבר העורך
- 4 'עת כנוס': אחדות והתבדלות בדרכה של אגודת ישראל / הרב משה אורבך זצ"ל
- 7 "בדבר העגונות מכפר עציץ": מרשם שיניים כאמצעי הלכתי לזיהוי חללים / הרב יונה מרצבך זצ"ל
- 12 מי שאבד לו חוש הטעם האם מברך על המרור? / הרב מתתיהו גבאי
- 16 דרשה עתיקה לחג השבועות / יונתן רבינוביץ
- 25 מחלוקת התנאים בעניין התוכן הלימודי שרכש משה רבנו בהר סיני / ישראל ריישר
- 36 הכינוס השנתי בחג השבועות שייסד הרב נריה זצ"ל בישיבת כפר הרא"ה / הרב אוריאל בנר
- 51 "ושב ורפא לו" - על חילול השבת של חנות הצילום בירושלים ותיקונו / הרב שמריה גרשוני
- מחב"ד ללובביץ': צוות האדמו"ר בעל ה"צמח צדק" והבקיעים בהנהגת חב"ד /
- 60 הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
- 80 הלשון "מאן דמתני לה" כלישנא בתרא על-פי הגר"א / הרב דוד סבתו והרב ישראל מאיר סבתו
- 85 הצעה לסדר חדש ונוסח חדש בהפרשת תרומות ומעשרות / הרב שמואל אריאל

תגובות והערות

- שיטת המהרש"ל בעניין האיסור לשנות מדברי התורה / הרב דוד לאו; עוד בעניין נס פך השמן וההיתר להדליק פתילות דקות במקדש / הרב מנחם אדלר; עוד בעניין 'בעלי הנפש' של החיד"א / הרב דוד ארנובסקי; עוד על הרצ"ה קוק והרצ"ה מלצר זצ"ל / הרב עמיחי כנרת; 'לא יגרע אפילו יום אחד כל ימי חייו מלומר קדיש' / הרב גמליאל הכהן רבינוביץ; עוד בעניין פתח האולם ועל אפשרות ראייתו מתוך העזרה / הרב שאול בר אילן והרב ישראל מאיר טשינגל; מקור חדש להיתר הוולד בהזרעה חוץ גופית לאשת איש / הרב אלעזר גרינברג; עוד על הרצל ועל שליחותו / הרב יהודה הלר וד"ר יצחק וייס

על ספרים וסופריהם

- מכתב בעל ה"אמרי אמת" אודות ספריות ציבוריות חרדיות / הרב משה חיים לייטר
- לדרכו של הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל בהלכה ובחינוך כפי שעולה מתוך שו"ת 'שרידי אש' /
- 112 הרב ירחמיאל אליהו ויינגרט
- 125 שיטת בעל ה'שרידי אש' בלימוד הגמרא / הרב נתן קוטלר
- 133 נתקבלו במערכת / הרב יואל קטן

מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים
בס"ד גיליון 257 • ניסן תשפ"ו [סו, ג]

ספרי מכון שלמה אומן

'יוסף אומן'
ר' יונה צאן
יוסף
שני ספרים
יסודיים
על מנהגי אשכנז
לר' יוסף האן
גורלינג נכדו
ר' יוסף סג"ל

139
ש"ח

לקט יוסף
ב' כרים אר"ח וי"ד
פסקים, מנהגים ותשובות
מאת רבנו ישראל איסרלין
זצ"ל בעל תרומת הדשן

121
ש"ח

'שולחן תמיד'
עייטש
לר' שלמה חלמה בעל
מרכבת המשנה על
הרמב"ם, פירושים
על שו"ע אר"ח עם
מפתח הפניות
למשנ"ב שני כרכים

157
ש"ח

שו"ת 'יהודה'
יעלה למהר"י
אסאד
שלושה כרכים:
אר"ח עם מבוא
ומפתח מקיף י"ד,
אה"ע-ח"מ

259
ש"ח

2 ספרים ב-150 ₪ בלבד!

ספר מצוות גדול
ארבעה כרכים
לאין ח"א - א-קנו
עשין ח"א - א-פא
עשין ח"א - פ-קכ
עשין ח"א - ק-קכ
לרבנו משה מקוצי
עם נושאי כלים מכתב יד,
מבוא מקיף, לקט מפרשים
מכתב יד ומדור שינויי
נוסחאות

מכון שלמה
כל כרך
84
ש"ח

'עמודי שלמה'
למהרש"ל
ביאורים
לסמ"ג,
עם הערות רבי
אליהו בעל
שם כרכך
אחד

80
ש"ח

שו"ע לר"ש
חלמה על
אבן העזר
יוצא לאור
מכתב היד
היחיד
בעולם,
עם הערות
ומקורות

83
ש"ח

ספר מכלול
מאת רבנו דוד
קמחי (הרד"ק).
ע"פ כתבי היד
דפוס עם מבוא,
הערות, תיקונים
ומפתחות.
980 עמ', עם
הסכמת הגר"ח
קנייבסקי זצ"ל

84
ש"ח

שלטי הגיבורים
לר"א
פורטלאונה
משער אריה
מהדורה חדשה
מותקנת
ומורחבת

84
ש"ח

2 ספרים ב-120 ₪ בלבד!

משה דיבר
לרבי משה ישראל

69
ש"ח

בין שמועה
לרשב"ץ

69
ש"ח

אוהב משפט
לרשב"ץ

69
ש"ח

פסקי רמב"ם
לרשב"ץ
פסקי הלכות
מהגאון
המקובל
רבנו מנחם
מרקנטי
ע"פ כתבי יד

69
ש"ח

חשק שלמה
שרשים
מילון מעמיק
של לשון
הקודש לר"ש
פפנהיים

72
ש"ח

ספר מצות קטן
כרך ראשון א-קנא
מהדורה חדשה ע"פ כת"י
דפוסים.
כולל הבחנה מדויקת בין
נוסח הסמ"ק להגות ר"פ
ושאר ההגהות.
עם מבוא, מקורות, ביאורים,
ציורים, ילקוט שו"ס ונוספים

72
ש"ח

פירוש מסכת אבות לחסיד יעבץ
מהדורה חדשה
ומתוקנת ע"פ כתבי
היד והדפוס, עם
הגהות, ציורים, מקורות,
מבוא, נספחים
ומפתחות.

60
ש"ח

פירוש רש"י ורשב"ם
על פרק ערכי
פסחים ע"פ כתבי
יד עם הערות
והערות.
מהדורה
מוחזקת ומתוקנת
ובצורה דפי הגמרא
ומהדורת עזר הודר

59
ש"ח

פירוש רש"י ורשב"ם
על פרק ערכי
פסחים ע"פ כתבי
יד עם הערות
והערות.
מהדורה
מוחזקת ומתוקנת
ובצורה דפי הגמרא
ומהדורת עזר הודר

59
ש"ח

ספריית משעול

2 ספרי הילדים ב-100 ₪ בלבד!

רבי חיים בעל הנס
סיפור של רבי
חיים כפוס זצ"ל
מבוסס על
סיפור אמיתי.
פורמט גדול
עם איורים
מרשימים

54
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

גיבורים שלנו
שיחות עם
אליהו בר שאול
368 עמודי צבע

36
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

מאת הרב בועז מרדכי

כרועה עדור
מאת הרב
פרופ' י' לויץ
ייעוץ משפחתי
ואישי
ספר חובה לרב
קהילה!

50
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

התשובה
ושו"ת
סיפורים אמיתיים
מתקופת
הראשונים
עם איורים

62
ש"ח

ספרי הרבנית ד' חנה קטן - 2 ספרים ב-100 ₪ בלבד!

להזמנות באתר ובטלפון: 08-9276664
machonsmaag@gmail.com | www.machonso.org

המשתתפים בגיליון זה:

הרב מנחם אדלר, המ"ג 18, ירושלים 9447002. amt5248@gmail.com
מנחם איזנברג, דוד גויטין 8, ירושלים 9778210. menahem.e1@gmail.com
הרב דוד ארנובסקי, עמרם גאון 38, ירושלים 9546844. dody42@gmail.com
הרב שמואל אריאל, סלעית 16, ירוחם 8052054. Samuelariel2@gmail.com
הרב אוריאל בנר, חטיבת הנגב 1/1, שדרות 8705937. baneruri@gmail.com
הרב עו"ד שאול בר אילן, ת"ד 105, יד בנימין 7681200. shaulbarilan@gmail.com
הרב מותיהו גבאי, אלעזר המכבי 10, ירושלים 9439410.
הרב פרופ' נריה משה גוטל, רבי חיים ויטל 18, ירושלים 9547018. n0526071671@gmail.com
אלעזר גרינברג, סמדר 6, עמיחי 4483800. elazargreenberg@gmail.com
הרב שמריה גרשוני, ת"ד 126, נוקדים 9091600. shmaryagershuni@gmail.com
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין, פנחס קהתי 20/9, ירושלים 9546524. avlin7@gmail.com
הרב יהודה הלר, הנביאים 54, ירושלים 9109001. c36373637@gmail.com
הרב ירחמיאל אליהו ויינגרט, טבנקין 12, ירושלים 9735831. e0548477359@gmail.com
ד"ר יצחק וייס, שדרות אשכול 2, ירושלים 9776401.
הרב ישראל מאיר טשינגל, אהבת אמת 37/9, תל ציון 9062200. bracha747@gmail.com
הרב עמיחי כנרתי, בית אל 9063100. esa@etrog.net.il
הרב דוד לאו, הרב מיימון 1, ירושלים 9542904. o@lau.co.il
הרב משה חיים לייטר, הריטב"א 8/2, מודיעין עילית 7180108. mleiter8@gmail.com
הרב דוד סבתו, מצפה נבו 59, מעלה אדומים 9841044. sabatodh@gmail.com
הרב ישראל מאיר סבתו, מצפה נבו 59, מעלה אדומים 9841044. ymsabato@gmail.com
הרב נתן קוטלר, נחל קטלב 9/2, בית שמש 9962035. natanorot@gmail.com
הרב יואל קטן, מכון שלמה אומן, שעלבים 9978400. wso@shaalvim.co.il
הרב גמליאל הכהן רבינוביץ, מעפילי האגוז 20, רחובות 7622373. 7128536@gmail.com
יונתן רבינוביץ, הר אפרים 35, טלמון 7193700. yoni.rabinovitch@gmail.com
הרב יעקב רוז'ה, האדמו"ר מבאבוב 8, בת ים 5962212. yakovruza@gmail.com
ישראל ריישר, ארה"ב. jlreisner@yahoo.com
JL Reischer, 6510 Baythorne Rd, Baltimore, Maryland 21209, USA
* * *

ה'המעין' - כתב עת היוצא לאור ע"י מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים

מיסודו של 'מוסד יצחק ברויאר' שע"י פועלי אגודת ישראל

מייסד (תשי"ג) ועורך: פרופ' מרדכי ב"ר יצחק ברויאר
עורך אחראי (תשכ"ד-תשס"ב): ר' יונה עמנואל
תנצב"ה

המערכת: הרב שמעון שלמה גולדשמידט, אלון שבות | הרב מיכאל ימר, שעלבים
הרב בעז מרדכי, נריה | פרופ' זהר עמר, נוה צוף | יהודה פרוידגר, ירושלים

העורך: הרב יואל קטן, מכון שלמה אומן, ישיבת שעלבים 9978400

טל': 08-9276664; פקס: 1538-9276664; דואר אלקטרוני: wso@shaalvim.co.il
למינויים, וכן למינויים אלקטרוניים ללא תשלום, נא לפנות למכון שלמה אומן
© כל הזכויות שמורות

'כִּי לֹא תִדַּע מָה יֵלֵד יוֹם'

משלי כז, א: 'אַל תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מִקֶּחַר כִּי לֹא תִדַּע מָה יֵלֵד יוֹם'. ופירש רלב"ג: 'אל תתהלל במה שתבטח לעשות ביום מחר, כי לא תדע מה יקרה היום, כי אולי יתחדשו לך מקרים המונעים מהביא מחשבתך לפועל'. וכך כתב ר' משה קמחי שם: 'אל תתהלל על מעשה הצדקה בעבור יום מחר שתאמר מחר אעשהו, כי לא תדע מה יקרה מקורות היום ולא תוכל עשוהו ביום מחר, וזה כענין (אבות א, יד) אם לא עכשיו - אימת'. והגר"א ביאר: 'לא תתפאר בעשותך איזה דבר למחר, או שתפליג ותאמר מה שיש לי לעשות משתה ושמחה אעשה למחר, אל תתהלל בזה, כי לא תדע מה ילד יום. וכן הוא באבות (ד, ב): אל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תיפנה'.

שלמה המלך עליו השלום מזכיר לנו בחוכמתו ש'העתיד - עדיין' כביטוי הידוע של ר"א אבן עזרא, וגם אם נראה לנו שאפשר לַצְפוֹת את אירועי המחר ולַצְפוֹת שהכל יקרה כפי מה שאנו מצפים - 'לא נדע מה ילד יום', או בלשון חז"ל על מה שעלול היה לקרות לשלמה עצמו (ב"ר עו, ב): 'הרבה קטיגורין יעמדו מכאן ועד הגיחון'.

האירועים בשנתיים-שלוש האחרונות, ובכלל בשניים-שלושה הדורות האחרונים, רודפים זה את זה, וקשה מאוד לדעת מה ילד יום. איילת-השחר ממשיכה להגביר את אורה על עם ישראל וארץ ישראל אחרי הגלות הארוכה, אבל מהלכה לא עקבי ולא יציב לפי ראות עינינו, וכולנו כפופים לרצון הבורא יתברך שמו שמדבר ועושה טוב לישראל גם כשלא הכל מתאים לציפיותינו ולתוכניותינו.

בימים שבהם מובא לדפוס גיליון זה של 'המעין', ראשית אדר תשפ"ו, עומד אחשוורוש מזר, אוהב ישראל, בראש שבע ועשרים ומאה מדינה, ומנסה לנהל את כל העולם בכיוון שנראה בעיניו חיובי ומועיל לארצו וגם לעולם כולו - אבל לא כל מה שהוא אומר הוא גם עושה, ולא כל מה שהוא עושה מביא למה שהוא רוצה, ולא תמיד ברור שרצונותיו מתאימים לטובת עם ישראל, ומי יודע מה ילד יום. אבל אין ספק שהכיוון חיובי, ואנו צריכים להמשיך לעשות את שלנו בבניין התורה והעם והארץ, 'ואם לא עכשיו - אימת'. ובעז"ה נמשיך ונראה נפלאות וגבורות וישועות בהמשך הציפייה לגאולה השלמה בקרוב בעזה"ת.

גיליון מלא וגדוש זה של 'המעין' מביא גם הפעם לפני הקוראים מאמרים תורניים משובחים מכל הסוגים לתועלת התורה ולומדיה ושוחריה, ויהי רצון שנמצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם.

אני מציע שוב למנויים שאינם מעוניינים לשמור בביתם את הגיליון אחרי שסיימו לעיין בו, להניח אותו באחד מבתי הכנסת או בתי המדרש הסמוכים אליהם, לתועלת הרבים.

פסח כשר ושמח ובשורות טובות לכלל ולפרט, 'כִּימֵי צִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶרְאֶנּוּ נִפְלְאוֹת'.

הק' יואל קטן

הרב משה אורבך זצ"ל

‘עת כנוס’:

אחדות והתבדלות בדרכה של אגודת ישראל

הדברים המובאים להלן נתגלו בין הכתבים שנשמרו מעיזבוננו של הרב ד"ר משה אורבך זצ"ל (תרמ"א-תשל"ו)¹. אין בכתב היד כל פרטים, ואפילו לא תאריך, ועל כן זיהוי האירוע ומועדו מתבסס על תוכן הדברים².

בכ"ב-כ"ה בסיוון תש"ד (קיץ 1944) התכנסה בפתח תקווה הוועידה הארצית השלישית של אגודת ישראל. באותן שנים התבלטו שני זרמים מנוגדים באגודת ישראל בארץ ישראל: מחנה אחד, שמרכזו היה בסניף הירושלמי של התנועה, היה מורכב בעיקר מבני היישוב הישן, בהנהגתם של משה בלוי ומשה פרוש, שחלק מתומכיו היו מאוגדים גם ב'עדה החרדית', שהוקמה בראשית ימי המנדט כמוסד מייצג ליהודי ירושלים שלא רצו להשתייך לוועד העיר ליהודי ירושלים הכללי. מחנה זה התנגד לכל שיתוף פעולה של התנועה עם מוסדות ציוניים או לאומיים. תומכיו נמנעו מלהשתתף בבחירות ל'כנסת ישראל', הגוף הרשמי שנועד לייצג את כלל היישוב היהודי בארץ ישראל, וסברו שעל אגודת ישראל כולה לפרוש ממנו. מחנה שני היה מזוהה עם העולים מאירופה (בעיקר מגרמניה ופולין) שהתערו ביישוב החדש, ודובריו המרכזיים היו ד"ר יצחק ברויאר והרב יצחק מאיר לוין. מחנה זה, שעם הזמן היה לרוב בתנועה, לא שלל השתתפות ב'כנסת ישראל' ודגל בשיתוף פעולה עם הסוכנות היהודית והמוסדות הלאומיים בתחום ההתיישבות ובתחומים נוספים. לאורך שנות השלושים והארבעים הלכה וגברה המתיחות בין המחנות, שהביאה לבסוף, בשנת תש"ה (1945), לפרישת העדה החרדית ונאמניה מאגודת ישראל³.

אחד הנושאים המרכזיים על סדר יומה של הוועידה הארצית בשנת תש"ד היה

1 העתקה בכתב יד המחבר נתגלתה בין מסמכים וכתבי יד נוספים שלו שהיו שמורים בידי פרופ' מאיר הילדסהיימר, ותודתנו הרבה נתונה לו. הדברים הובאו לדפוס בידי מנחם איזנברג, בן נינו של המחבר.

2 בוועידה הארצית הקודמת של אגודת ישראל, בשנת תש"א, טרם נודע בארץ המצב באירופה לאשורו, ונושא ההצלה לא תפס מקום בסדר היום של הוועידה. לא ניתן לקבוע האם מדובר בהעתקת נאום שנישא בוועידה עצמה, במכתב ברכה שנכתב לקראתה, או אפילו בנוסח מוכן של נאום שלבסוף לא נאמר כלל.

3 על שני המחנות באגודת ישראל בארץ ישראל בשנים אלה ראה למשל יוסף פונד, תנועה בחרבות: מנהיגות אגודת ישראל לנוכח השואה, ירושלים תשס"ח, עמ' 44-46.

פעולות ההצלה שנקטה אגודת ישראל נוכח הידיעות על השמדת יהדות אירופה. בחורף תש"ג החליטה אגודת ישראל להצטרף לוועד ההצלה המאוחד של הסוכנות היהודית, החלטה שעוררה התנגדות מצד מחנה בני היישוב הישן וגורמים נוספים. הוויכוח סביב שאלת שיתוף הפעולה עם הסוכנות היהודית בפעילות ההצלה שב והתגלע בוועידה הארצית, והמתנגדים דרשו מאגודת ישראל לפרוש מן הוועד המאוחד ולעסוק בפעילות הצלה עצמאית⁴. נראה שעל רקע זה נאמרו הדברים הבאים מפי הרב אורבך.

הדברים, שהיו יפים לשעתם אך גם נאים לדורות, מובאים כאן כדברי זיכרון לדמותו של הרב משה אורבך במלאת יובל שנים לפטירתו בן צ"ה שנה בט' בניסן תשל"ו. דברים אלה, הרואים את היתרונות והמעלות בכל שיטה, את הצורך בהתבדלות במקרים מסוימים - ובד בבד את היות ההתבדלות 'אסון מכאיב' ואת חשיבות האחדות בין הזרמים השונים בתוככי עם ישראל, מתאימים מאין-כמותם לשקף את דמותו הציבורית של הרב אורבך. כך אמר עליו רבי יחיאל יעקב ויינברג, בעל 'שרידי אש'⁵:

על הרב אורבך אפשר לומר שבעיניו כל היהדות החרדית, על-כל חילופי גווניה, עדתו-הוא היא. הרב אורבך האגודתי מרגיש בעצמו סניגור ומגן ושליח-ציבור לכל היראים. אין איש ששמח כל-כך כרב אורבך להצלחתה של העדה הגדולה, היהדות החרדית שבתוכה והרבנים שלה, ואין איש כרב אורבך האגודתי שהיה לו כל-כך הבנה לגבי המזרחי. שנאת מפלגות וקנאתן זרות בהחלט לרב אורבך. יושר לב מוחלט, רוח נאמן ועקבי, אצילות המחשבה וצדק ומשפט לכל אדם, אלו הם קצת ממידות אופיו של הרב אורבך.

ומה נאים למי שאמרם הדברים שאמר הרב אורבך במסיבת יום הולדתו ה-90 שנערכה בחודש אדר תשל"א:

נער הייתי וגם זקנתי, ולא ראיתי שום יהודי אשר אין לו ניצוצי קדושה. הרבה פעמים האדם אינו יודע את זה, ופתאום בא הרגע אשר בו מרגישים את זה. והנה זה אמנם עניין גדול, וב"ה אני למדתי, כל שנה ושנה למדתי את זה יותר, שאי אפשר אחרת מאשר שבפנימיות של יהודי קיימים כל פעם הניצוצות הקדושים.

4 על פעילותה של אגודת ישראל בתקופת השואה, לרבות הוויכוח על דרכי ההצלה, ראה בהרחבה אצל פונד, שם. על הוויכוח בנושא בוועידה הארצית ראה שם, עמ' 84-85.

5 הרב יחיאל יעקב ויינברג, 'לשנה הבאה בירושלים: נאום פרידה לכבודו של חברי הרב ד"ר משה אורבך'. הדברים נאמרו במסיבת הפרידה שנערכה בברלין לקראת עלייתו של הרב אורבך לארץ ישראל בחורף תרצ"ה. נדפס בתוך: לפרקים, מהדורה חדשה, ירושלים תשע"ו, חלק ב, עמ' תכה, עם כמה תיקונים קלים. במקור נכתב בכל הפסקה 'אורבך' בלי התואר 'הרב', לפי סגנון הדיבור שהיה מקובל אז.

* * *

הדברים הבאים מובאים כנתינתם בכתב היד, מלבד פתיחת ראשי תיבות ומילוי הכתיב החסר וכמה תיקוני לשון קלים.

יהיו הדברים לעילוי נשמת סב-סבתי הרב משה זצ"ל, שמסר נפשו על החינוך התורני בישראל ועל אהבת ארץ ישראל ובניינה בדרך התורה, והיה מופת ליהודי שלם שכל מעשיו לשם שמים.

מנחם איזנברג

* * *

בעת צרה ליעקב מתכנסת בפתח תקווה הוועידה הארצית של אגודת ישראל. מרכזי היישוב היהודי באירופה נשברו בעוונותינו הרבים, וכמעט יכולים לומר אין שיעור לנו מאירופה רק התורה הזאת בארץ הקודש. זאת מטילה על כל יישובנו אחריות גדולה, ואחריות כפולה על אגודת ישראל, אשר מטרתה להיות ארגון התורה, אשר סיסמתו ריבונות התורה בחיים הציבוריים כפרטיים.

תפקיד האגודה קשה, בהיותה דו־פרצופית. מצד אחד אגודת ישראל רואה את עצמה לא כמפלגה בין המפלגות אלא כבאת כח של עם ד' וממלכת כהנים, ורוצה להקיף את כל זרע יעקב אשר הוא חלק בלתי נפרד של עם ד', גם אלה אשר אינם רוצים להכיר בזה. ומן הצד השני אגודת ישראל צריכה להדגיש שרק הפעולות הציבוריות אשר כתורה תיעשינה הן חוקיות, והמון הפעולות הציבוריות אשר בעוונותינו הרבים מתנגדות לתורה הן בלתי חוקיות. והארגון, אשר ברצונו להיות אגודת כל ישראל, מוכרח פעמים לצמצם את פעולותיו, ולעמוד בהתנגדות ידועה לרוב העם המאורגן בארגונים אחרים. סכנת ההתבדלות היא שתהיה הרגל, ותהיה נחשבת כעין מטרה, אף שבאמת היא אסון מכאיב גם אם היא הכרחית.

מיום היוסדה נראו בתוך אגודת ישראל שני זרמים, אחד המדגיש יותר את האיגוד, ומקבל את ההתבדלות כאסון, ומשתדל להגבילה ככל מה שאפשר, והזרם השני רואה את ההתבדלות כטובה, היות והיא מבליטה את העמדה הפרינציפיונית השוללת את החוקיות מכל פעולה ציבורית המתנגדת לתורה.

אם בשנים כתיקונן יוכל להיות שלשני הזרמים זכות הקיום, נראה לנו שעכשיו עת כנוס היא לכל עם ישראל ובפרט ליישובנו בארץ הקודש, ומאחלים אנחנו לוועידה שתזכה בס"ד לא רק לאחד את כל הזרמים השונים בתוך אגודת ישראל, אלא גם למצוא דרך לעבודה משותפת עם כל חלקי היישוב בעת צרה ליעקב וממנה ייוושע.

הרב יונה מרצבך זצ"ל

"בדבר העגונות מכפר עציון":

מְרַשֵּׁם שִׁינִיִּים כְּאֻמְצָעֵי הַלִּכְתִּי לְזִיּהוּי חֲלָלִים

הרב יונה מרצבך זצ"ל נולד בברלין שבגרמניה בכ"ב בתשרי תרס"א (1900), ונפטר בירושלים בי"ח בתשרי תשמ"א (1980). למד בבית המדרש לרבנים בברלין ונסמך בסמיכת חכמים, ובמקביל באוניברסיטת מרבורג בה השלים דוקטורט במתמטיקה. כיהן כרב הקהילה האורתודוקסית בעיר דרמשטאדט שבגרמניה, שתחת חסותה היו עוד עשרות קהילות כפריות. אחר עלייתו ארצה בשנת תרצ"ט נימנה על ראשי ישיבת 'קול תורה' שבירושלים, שימש כאחד מעורכי האנציקלופדיה התלמודית, והיה חבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. אסופת רבים ממאמריו כונסה לספר "עלה יונה" (תשמ"ט).

המכתב שלהלן הופנה לארבעה נמענים: הרב הראשי האשכנזי אותה שעה, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל; הרב הראשי לצה"ל, הרב שלמה גורן זצ"ל; הרב הצבאי של מחוז ירושלים, הרב אליעזרי זצ"ל; וקצין הזיהוי יצחק מאיר זצ"ל.¹ המכתב מתוארך לתחילת שנת תש"י, והוא נכתב בעקבות מלחמת השחרור על רקע המאמצים העצומים שנעשו לזיהוי חללי גוש עציון, ובעיקר במטרה להפיק לקחים להבא. לא ידוע לנו מה הביא את הרב מרצבך ליזום פנייה זו, להוציא האמור במכתב מפורשות: "כל איש ואיש מחויב לעשות מה שביכולתו בעצה או במעשה בעניין זה, ואסור לו לסמוך על חזקה, שכמובן אני מחזיק את כב' הרבנים מקבלי המכתב, שמעצמם כבר ידעו והכינו וסידרו את הכל כאמור". המכתב אותר בגנוז המדינה, ולא ידוע לנו על מענה.

חשיבותו של המכתב, שמתפרסם כאן לראשונה, אינו רק בשל ההיבט ההיסטורי שגלום בו, אלא גם בשל משקלו ההלכתי. שכן זאת יש לדעת: אחד מארבעת אמצעי זיהוי החללים - 'חליטת חלל' - שנהוגים בצה"ל, הוא מְרַשֵּׁם שִׁינִיִּים. דא עקא,

1 הרב שמואל אליעזרי זצ"ל, רוסיה תרס"ח (1907) - ישראל תשנ"א (1991). עלה ארצה בשנת תרפ"ה (1925) ונימנה על תלמידיו המקורבים של הראי"ה קוק זצ"ל. אחר הקמת המדינה התגייס לצה"ל ושימש רב צבאי עד לשנת תשט"ז. ממקימי מכון הארי פישל, מכותבי הערכים באנציקלופדיה התלמודית, רבה של שכונת בית וגן שבירושלים ודיין. חיבר את הספרים 'מלאכת שמואל', 'תרומת חלה' ועוד, ומאמרים רבים.

2 הרב יצחק מאיר זצ"ל, פולין תרע"ט (1918) - ישראל תשע"ה (2015). בן למשפחה מחסידות גור. עלה ארצה בשנת תרפ"ה (1925). מראשוני המתיישבים בבני ברק, ולימים ראש העירייה. נימנה על דור המייסדים של הרבנות הצבאית, ובהמשך שימש כסגן הרב הראשי לצה"ל. חיבר את הספרים 'לא בחיל ולא בכח', 'על חומותיך בני ברק' ועוד.

היצמדות לפסיקת הרמ"א והפוסקים שבעקבותיו עלולה הייתה להציב סימן שאלה על אמצעי זה, שכן כך כתב הרמ"א (אה"ע סי' יז סו"ס כד): "שיניים גדולות, אע"ג שגדולים הרבה, לא הוי סימן", ובחלקת מחוקק (שם ס"ק מד בשם פסקי מהרא"י) נימק זאת: "הטעם, כי בדקינן בהרבה בני אדם השיניים באמצע כך הם", ואם כך הדבר, ומדובר בממצא מצוי, הרי שהוא אינו מסייע לזיהוי. וכך גם ערוך השולחן (שם סע' קעג), שראה בשיניים "סימן גרוע": "שיניים גדולים באמצע לחי העליון, אפילו משונים קצת משארי בעלי שיניים ארוכים, הוה סימן גרוע, כיון דבזה המקום מצוי בכמה בני אדם שיניים גדולים".

נכון הוא שבמקביל כבר הם ציינו שישנם מצבים בהם כן יהיה ניתן לעשות שימוש מזהה בסימני שיניים. כך חלקת מחוקק (הנ"ל), ובית שמואל (שם, ס"ק עה): "משמע, הא אילו היו השיניים האחרים לא באמצע גדולים, מה שאין נמצא כן לרוב העולם, הוי סימן מובהק". וכן ציין פתחי תשובה (שם, ס"ק קי) את תשובת החתם סופר, שאם השיניים שאינן באמצע גדולות ביותר ומכוונות בצמצום-מקום למספר השיניים, הרי שזה "סימן מובהק". וגם ערוך השולחן (הנ"ל), שהסתייג, הוא עצמו ציין כי "בשאר מקומות שיניים גדולים משונים, כמו בלחי התחתון או בפנימיות השיניים, אם כיוון המספר והמקום בצמצום' ומשונים הם הרבה משיני שארי אנשים, אפשר דהוי כסימן מובהק, ועכ"פ סימן בינוני ודאי הוה". עם זאת הוסיף, כי "יש שכתב דנקב מפולש בשן הוי סימן מובהק", אך הוא עצמו חלוק וסבור ש"לא נהירא לפסוק כן בזמננו שנתרבה כאב השיניים' והרבה שיניים נקובים בבני אדם... והכל לפי ראות עיני חכמים...". כלומר, לדידו, מחד גיסא, כיום - שהתרבו תחלואי השיניים - קשה לסמוך על ממצאי שיניים, ומאידך גיסא הוא מותיר פתח ש"הכל לפי ראות עיני חכמים".

מכאן חשיבותו ההלכתית של מכתב הרב מרצבך, שמבהיר כי לדידו "עמדת השיניים על פי השרטוט הרגיל בידי רופאים, צבען, שיניים שנעקרו או נסתמו, כתרים וגשרים, שיניים מלאכותיות, החומר בו נעשה שימוש באותן סתימות, וכל שינוי אחר שמסוגל לעזור להכרה" עשויים לסיע משמעותית בזיהוי החלל ובהיתרה של עגונה. מכתב זה מצטרף למה שכתב, לדוגמה, הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ט, אה"ע סי' ג) בעקבות מלחמת יום כיפור: "...בזמן הזה דשכיחי נקבים בשיניים, מ"מ בצמצום המקום י"ל דחשיב סימן מובהק... במרשם השיניים שיש הרבה סתימות ועקירות, ובצמצום המקומות, נראה דחשיב כסימן מובהק...". וכך הדגיש סגן הרב הראשי לצה"ל, הרב אברהם אבידן, בספרו דרכי חסד (פ"ו סי' כה): "ויש אומר שבזמננו, הואיל והתרבו כאב שיניים והרבה מהן נקובות, אין לקבל זיהוי נקב כסימן מובהק. אבל אם נעשה צילום שיניים וכדומה בחייו, ורופא מומחה היודע להבחין בצורות שונות של נקבים מעיד שנקב זה שבחלל הוא הנקב המופיע בצילום וכדומה, יש לקבלו כסימן מובהק".

אגב כך לא למותר לציין שב"ה זכינו, ו'מרשם השיניים' כיום משוכלל ויעיל פי כמה וכמה מכל מה שהיה לקדמונים, אף לאחרונים ואחרונים-אחרונים. אינה דומה כלל ועיקר חוות דעת על סמך בדיקת שיניים בעת העתיקה - חור פה ושינוי שם בהתרשמות חיצונית - לחוות דעת שנעשית על סמך משנן בעת החדשה: השוואת A.M - P.M (=לפני הפטירה ולאחר הפטירה) במגוון טכנולוגיות: צילומי סטטוס, נשך, צילום פנורמי, CT ועוד. ואכן, בשל כך הכריעו הפוסקים שבימינו ניתן לסמוך על משנן, ובעיקר כאשר הפענוח והזיהוי נעשים על ידי מומחה לדבר³.

יהיו הדברים עליו לנשמות הקדושים הי"ד, חללי מלחמת התקומה.

סא"ל (מיל) הרב יעקב רוז'ה וסא"ל (מיל) הרב נריה גוטל
ראשי צוותי חליטה, הרבנות הצבאית, צה"ל

הרב יונה מרצבך
ירושלם⁴ עיה"ק ת"ו
רח' אהרן 7

לכבוד תורת הרבנים הגאונים וכו' וכו'

1. מן הרב הראשי לא"י מוהר"ר יא"ה הרצוג נר"ו
2. הרב הגאון הרב הראשי לצבא הגנת א"י סגן אלוף שלמה ג'
3. הרב הגאון הרב הצבאי למחוז ירושלם הרב אליעזרי נ"י
4. קצין הזיהוי רב סרן יצחק מאיר, רמת גן

אחד"ש כת"ר,

בדבר העגונות מכפר עציון,

באתי להציע לכב"ת להכין את הדברים הבאים ולהקפיד על הוצאתם לפועל, כדי להביא על ידי כן כמה עגונות להיתר ברור:

אופן הטיפול בשיניים כפי שהוא נהוג היום מאפשר הכרת עצמות על פי סימנים

- 3 דומה כי בכך אף סרה מאליה הסתייגות-זוטא שהייתה לרי"ש אלישיב זצ"ל, כפי שזו באה לידי ביטוי בספר דרכי חסד הנ"ל, שם, הערה 87.
- 4 כדי כך הנושא חשוב, אף דחוף, בעיניו של הרב מרצבך, שהוא מוצא לנכון לכתוב את איגרתו בחול המועד.
- 5 על כתיב העיר: 'ירושלים' - 'ירושלם', ראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'ירושל-י-ם: אופני הגייה וכתובה', סיני - כרך המאה (תשמ"ז), עמ' רכב-רמא.
- 6 ראה לעיל הערה 5.

מובהקים, ובכמה מקרים אפילו ידי שניים או שלושה סימנים שכאלה. סתימות, שיניים מלאכותיות, וכו' וכו', בקשר עם זכרונם⁷ הרופאים ועם הכרטיסים שבכרטיסיה שלהם, מהווים סימנים שכאלה שלעולם אפשר להכירם ואינם עלולים להשתנות.

על פי האמור -

א. להכין לפני ליקוט העצמות, על ידי בירורים אצל [א] האלמנות, [ב] רופאי השיניים שטיפלו בנעדרים ששמותיהם ידועים לאלמנות; [ג] מרפאות השיניים של קופות החולים שבאות בחשבון ומשרדיהן; [ד] הרופא ד"ר פרנק שבמשך זמן מה היה בכפר עציון -

את כל החומר שיש להשיגו בדבר [א] עמדת השיניים על פי השרטוט הרגיל בידי רופאים; [ב] צבעו; [ג] שיניים שנעקרו; [ד] שיניים שנשטמו; [ה] כתרים וגשרים; [ו] שיניים מלאכותיות בודדות שהושמו לתוך השורש; [ז] קביעת החומר (כסף, אמלגם, חרסין) של כל שינוי; [ח] כל שינוי אחר שמסוגל לעזור להכרה.

ב. לדאוג בשעת מעשה [א] שרופא שיניים ירא שמים יהיה נוכח, שיבדוק בדייקנות הכי אפשרית כל גולגולת וגולגולת הנמצאת, דבר שיכול להיות לפני הקבורה ולא צריך להיות במקום המיתה; [ב] ושירשום לו כל פרט ופרט של בדיקתו בקשר עם הנתונים האמורים למעלה, וימסור את רשימותיו ואת עדותו לבית דין, הן בקשר עם הנתונים האמורים למעלה, הן בקשר ובהשוואה עם הנתונים המוכנים כלעיל לפני כן, הן שלא בקשר איתם.

יסלחו לי הרבנים הגאונים מקבלי מכתבי זה שהכנסתי את ראשי לעניין, אך כל איש ואיש מחויב לעשות מה שביכולתו בעצה או במעשה בעניין זה⁸, ואסור לו לסמוך על חזקה, שכמובן אני מחזיק את כב' הרבנים מקבלי המכתב, שמעצמם כבר ידעו והכינו וסידרו את הכל כאמור.

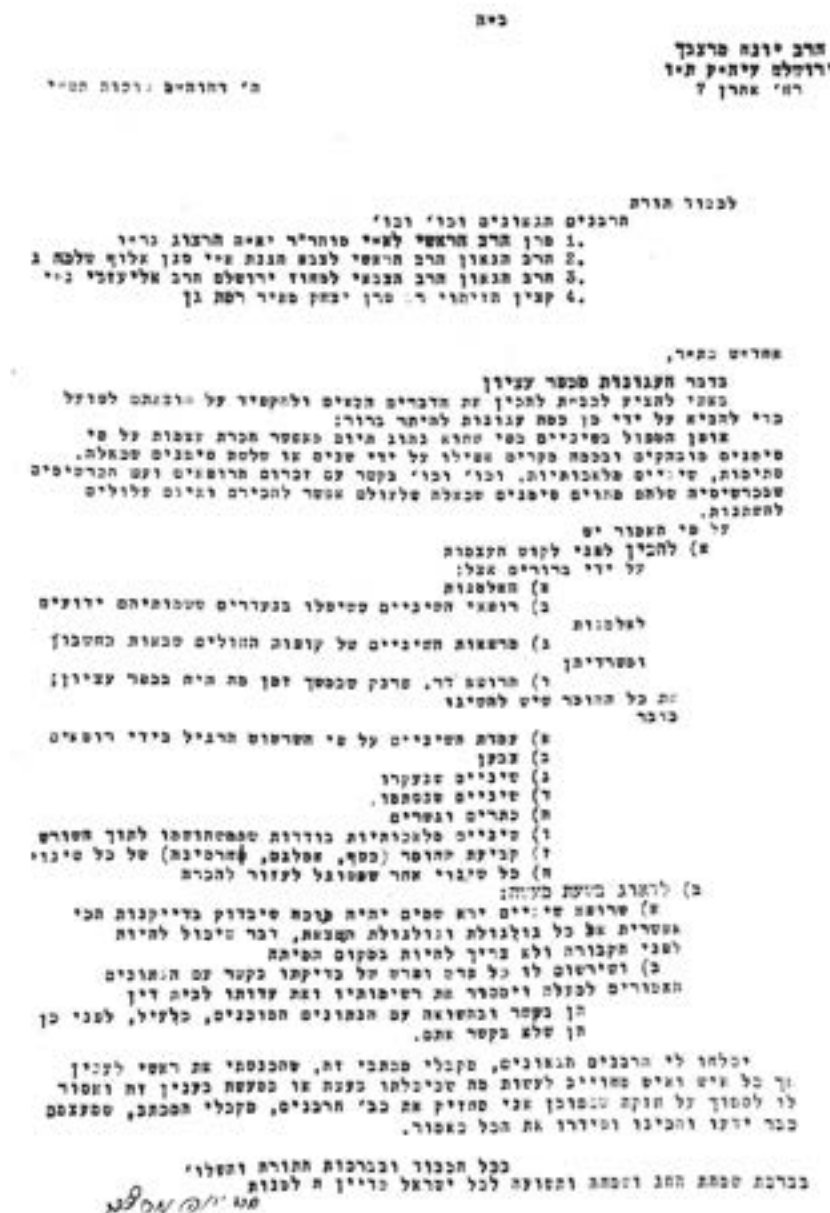
בכל הכבוד ובברכות התורה והשלום,

בברכת שמחת החג, ושמחה ותשועה לכל ישראל מדיין האלמנות

הרב יונה מרצבך

7 אולי צ"ל: זכרון.

8 ראה שו"ת ב"ח החדשות סי' סד, בתשובה שנכתבה על ידי תלמיד הב"ח, הרב "מנחם מנדל שטני חונה בק"ק פינטשוב הקדושה": "כל מי שמתיר עגונה אחת - כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים העליונה". וראה רי"ז כהנא בחיבורו לתקנת עגונות: עמ' ט-לא, מצות התרת עגונות; עמ' נג-סב, השתמטות מקיום המצוה; עמ' עב-עז, התרשלות בענייני עגונות; עמ' פג-פו, זכות המצוה.

הרב מתתיהו גבאי

מי שאבד לו חוש הטעם האם מברך על המרור*?

בפסחים קטו, ב אמר רבא בלע מצה יצא, בלע מרור לא יצא וכו'. ופירש רשב"ם: בלע מרור לא יצא - דבעינן טעם מרור וליכא, דמש"ה קפיד רחמנא למרר את פיו של אוכל זכר לוימררו את חייהם, עיי"ש. הבולע מרור לא יצא משום דלא הרגיש טעם מרירות, אף שבלע מצה יצא, ועל כורחך שאני מרור מפני שצריך להרגיש בפועל טעם מרור. וא"כ מי שאין לו טעם כלל בפיו ולא ירגיש טעם המרור לא יברך על המרור מפני שאינו יוצא ידי חובת מצוות מרור, ולכן גם בלע מרור לא יצא. וכ"כ מו"ר הגה"ק רבי יוסף ליברמן זצוק"ל בשו"ת משנת יוסף חלק טו סי' נד שאם אינו מרגיש את טעם המרור לכאורה פטור, שהרי הלכה מפורשת בשו"ע או"ח סי' תעה סע' ג שאם בלע מרור לא יצא, דטעם מרור בעינן, עיי"ש. וכ"כ לי מרן הגאון רבי אביגדור נבנצל דמי שאין לו טעם לא יברך על מרור. ואולם הג"ר שמאי גרוס בעל שבט הקהתי כתב לי דמי שאין לו טעם יכול לברך על המרור, ונדפס בספר גם אני אודך מתשובתיי חלק ט עמ' קלא עיין שם.

אמנם י"ל ע"פ מ"ש בספר תורת חיים חולין קכ, א דבליעת אוכל ללא לעיסה לא נחשב כדרך אכילה כיון שלא נהנה מזה, ומה שהבולע מצה יצא אע"פ שלא נהנה מהמצה הוא משום שמצוות לאו ליהנות ניתנו, ולא תליא בהנאת אדם, עיי"ש. וע"פ זה י"ל שזוהי שבלע מרור לא יצא הוא משום שאין זה דרך אכילה, מה שאין כן במי שאוכל כדרכו ולעס רק שאינו מרגיש את הטעם שפיר יש לומר שיוצא ידי חובת מרור, שהרי סו"ס אכל כדרכו וגם לעס. אולם דברי הספר תו"ח נסתרים מפירוש רשב"ם שם, שכתב שבלע מצה יצא משום שקיים בערב תאכלו מצות, שהרי אכילה היא לו, עיי"ש, הרי להדיא שבליעה הוי כאכילה, ולהכי בלע מצה יצא. וראיתי להגר"י ענגיל בבית האוצר ח"א כלל קנג שכתב שברוב מקומות מוכח שבליעה הוי כאכילה עיי"ש, ומ"ש בזה בספר באר המלך הל' חמץ ומצה פ"ד ה"ב, ובשו"ת רביד הזהב ח"ד סי' מב אות ד, ובספר עלי דשא פסחים ח"ב סי' סד עלה ז. ואם נאמר שבליעה כאכילה צריך לומר שמה שבלע מרור לא יצא זה משום שלא הרגיש בטעם מרור, וא"כ ה"ה במי שאין לו טעם לא יברך על המרור שהרי לא ירגיש טעם.

* חלק ממכתב ששלח הרב גבאי שליט"א לרב גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א, מחבר סדרות הספרים 'גם אני אודך' ו'פרדס יוסף החדש על המועדים' ועוד. תודה לרב רבינוביץ על העברת הדברים למערכת 'המעין' לשם פרסומם.

ואולם בספר חשוך חמד פסחים קיד, א כתב שגם מי שאין לו טעם יכול לברך על מרור שאכל כדרך אכילה, ואין זה כבולע מרור שאין זה דרך אכילה, וכן אמר לי הגרי"א דינר בשם מרן הגר"ח קנייבסקי זצוק"ל שאף מי שאין לו טעם יברך על המרור, ושאינו מבלע מרור דלא יצא משום דעשה מעשה שגורם לו שלא ירגיש טעם מרור, מה שאין כן במי שאכל כדרכו ולעס את המרור רק שאין לו טעם, יכול לברך על המרור שהרי אכל כדרכו. וכן השיב מרן הגר"ח קנייבסקי זצ"ל בספר פתחי חיים עמ' קכד שבמקרה זה חייב במרור, עיי"ש. ואולם צ"ע ממה שהשיב מרן בספר שמענו כן ראינו ח"ב עמ' שכד שלא יברך, עיי"ש, ובמועדי הגר"ח ח"ג תשובה קי השיב שמברך, עיי"ש, וכן הביא בשם מרן בספר תורת אמן [ויסברג] עמ' תיא, עיי"ש, ובספר דקדוקי מצוות מועדים ח"ב עמ' נה, עיי"ש, ועי' מ"ש על זה בשו"ת תשובות ישראל ח"ו סי' צו.

והנה החזו"א או"ח סי' קכד כתב שאין יוצא יד"ח מרור בחסה שאינה מרה, וכדאמרין בלע מרור לא יצא, משום דטעם מרור בעינן וליכא, עיי"ש. וכן השיב מרן הגר"ח קנייבסקי זצוק"ל במועדי הגר"ח ח"א תשובה קכה, שנשאל אם יוצאים יד"ח מרור בחסה של היום, והשיב: אם מר קצת, עיי"ש, הרי שאם אין החסה מרה אין יוצא בה יד"ח מרור, וראה מכתבו של הגר"ח זצ"ל בשו"ת משנה הלכות ח"ז סי' סח שהוכיח כן מפירוש רשב"ם פסחים קטו, א, עיי"ש, ומ"ש בזה בספר מעיל שמואל פסחים לט, א, ובשו"ת משנת יוסף ח"ג סו"ס קמז, ובספר משנת יעבץ או"ח סי' יז, ובשו"ת בית אב או"ח סו"ס עד, ובשו"ת שואלין ודורשין ח"ד סי' לד, ובשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' צב, ובספר ענפי משה פסח סי' רלו, ובשו"ת שיח כהן ח"ב סי' לו, ובספר הליכות שלמה פסח פ"ז סי' כא, ובספר ברכת הפסח [אביטן] פסחים לט, א, ובספר משא המלך פסח סי' תעג סע' ה, ובספר מנחת איש חג ומועד עמ' תתצג, ובספר שפתי איל עמ' לב, ובספר בית דוד פסח ח"ב פרק לב סי' ב, ובשו"ת אור לציון ח"ג פט"ו סי' יח.

וא"כ על פי דעת החזו"א שאין יוצאים ידי חובה בחסה אם אינה מרה, לכאורה ה"ה למי שאין לו הרגשת טעם כלל שאינו יוצא ידי חובה כי אין מרגיש טעם מרור. וא"כ צ"ע בדעת הגר"ח קסובר כחזו"א שאין יוצא בחסה שאינה מרה, ובכל זאת סובר שמי שאין לו טעם מברך על המרור, ואיך מברך כשאין מרגיש טעם? וכן הקשה בספר פנינים מבי מדרשא פסח סי' קסה שלפי החזו"א מי שאין לו טעם אין יוצא. ואולם לפי החולקים על החזו"א שסוברים שיוצאים ידי חובה בחסה למצות מרור אף שאין מרגיש בה טעם מר, א"כ לכאורה גם מי שאין לו טעם יכול לברך על המרור כי אין צורך להרגיש טעם, וכמו שיוצא ידי חובה בחסה שאינה מרה. וראיתי בספר בית דוד לגיסי הגר"צ שאול פסח ח"ב עמ' תלה הע' 33, שכתב דאין להוכיח מהחולקים על החזו"א שסוברים שיוצאים ידי חובת מרור בחסה שאינה מרה, שי"ל דשאני

חסה שיוצא בה ידי חובה במשהו של מרירות, וחסה בתחילת גידולה יש בה משהו של מרירות, משא"כ במי שאין לו טעם כלל ואין מרגיש אפילו קצת מרירות לכו"ע לא יברך על המרור, ורק אם נשאר לו מעט מחוש הטעם ומרגיש קצת מרירות י"ל שמברך, עיי"ש, ובספר גם אני אודך תשובות הגר"מ חליה חלק כח סי' טו הביא משם מרן הגר"ד לנדו שאף מי שאין לו טעם יכול להסתפק בכך שאכל מין ירק שהוא מר, עיי"ש. ובספר מנחת אשר מגיפת הקורונה סי' עב כתב לחלק בין לצאת ידי חובה בחסה, שיש לה טעם בסיסי של מרור, למי שאין לו חוש טעם כלל, עיי"ש. ועי' מ"ש בשו"ת רביד הזהב ח"ד סי' מב בזה, ובספר עטרת נבונים סי' מז, עיי"ש.

ושב מצאתי בספר היכל הוראה ח"ו הוראה לו דמי שאיבד את חוש הטעם אין יקיים מצות מרור, והביא את דברי שו"ע הגר"ז או"ח סי' תעג סע' ל שאע"פ שבחזרת אין מרירות מ"מ כשהיא שוהה בקרקע מתקשה הקלח שלה ונעשה מר, ומפני כך היא נקראת מרור, ומצוה לחזר אחריה אע"פ שהיא מתוקה לפי שמצות מרור זכר למה שמיררו המצרים את חיי אבותינו, עיי"ש. ומשמע מדבריו שהעיקר הוא אכילת המין הנקרא מרור, וא"כ אף מי שאין לו טעם סו"ס הוא אוכל את המין הזה הנקרא מרור. וכתב בספר היכל הוראה להקשות ממ"ש שו"ע הגר"ז בסי' תעה סע' כה שאם בלע מרור ולא לעסו עד שירגיש טעם מרירותו בפיו לא יצא, שהתורה הקפידה למרר את פיו של האוכל זכר לוימררו את חיהם, הרי שצריך להרגיש את טעם המרירות, וא"כ דברי שו"ע הגר"ז סתרי אהדדי, שהוא סובר שיוצא ידי חובת מרור בחזרת שהיא מתוקה - והרי אינו ממרר בה את פיו, והרי זו הסיבה שבלע מצה לא יצא! וכתב לדון שמ"ש שו"ע הגר"ז בסי' תעה דבלע מרור לא יצא מדובר שאוכל את שאר המינים, אבל כשאוכל את מין החזרת באמת אין צריך שירגיש את טעם המרירות בפיו, עיי"ש. ועי' מ"ש בזה בשו"ת שבט הקהתי ח"ה סי' צ אות ב מדוע בלע מרור לא יצא ובכל זאת יוצא ידי חובת מרור בחזרת מתוקה, עיי"ש.

והלום ראיתי בספר חבצלת השרון לידידי הגר"מ קרליבך הגדה של פסח ענייני מצה ומרור עמ' תתלו שעמד על עניין זה, איך יצא ידי חובת מרור בחזרת מתוקה אף שבלע מרור לא יצא משום שאין מרגיש טעם מרור בבליעה, וכתב שאין הלכה למרר את פיו במרירות טעם המרור, ומה שבלע מרור לא יצא אין זה משום חסרון טעם וכפירוש רשב"ם שם, אלא משום שבבליעה יש רעותא באכילה, והביא את דברי התורת חיים הנ"ל שבליעה לא נחשבת אכילה כלל, וכשבלע מרור אין זה אכילה עם לעיסה שמרגיש בה בטעם המרירות. וכתב ע"פ זה נפ"מ במי שאין לו הרגשת טעם בפיו ש"ל שיצא לכתחילה ידי חובת מרור, שאין דין שירגיש את המרירות אלא שזה לימוד על אופן וצורת האכילה, והיינו שהאכילה תהיה עם לעיסה, וא"כ כל שלעס מרור יצא ידי חובה אף אם לא הרגיש שום טעם של מרירות, ואם בלע לא יצא. וכתב עוד נפ"מ במקרה

שלא לעס אך הרגיש טעם בפיו, עיי"ש. ועי' בספר חבצלת השרון עה"ת ויקרא ח"ב עמ' תרחצ, ובספר דעת כהן פסח סי' כו, ובספר נתן פרי פסחים קיד, א מ"ש בטעם הדין שבלע מרור לא יצא, ובספר מנחת אשר פסחים סי' מה אות ז, ובספר ברכת הפסח [אביטן] פסחים קטו, ב, ובספר עלי דשא פסחים ח"ב סי' סד. וכך י"ל גם במ"ש בספר חיכו ממתקים פסח ח"ה עמ' סו במי שאין לו טעם ובלע מרור אם יצא, ולהנ"ל י"ל שאם אין לו טעם ואכל כדרכו יצא, ואם בלע יש חסרון בגוף האכילה ואין יוצא ידי חובה.

ושב מצאתי בספר בנתיבות ההלכה נ"ב עמ' 261, שכתב הגר"ש סלומון זצ"ל מה קמ"ל הגמרא בפסחים קיד בלע מרור לחצאין יצא, הרי בכל אכילה יוצא לחצאין! וצ"ל ששאני אכילת מרור שהיא אכילה שצריכים להרגיש בה מרירות, ולכן במקרה זה הוא סובר שאין יוצא לחצאין, עיי"ש. ועי' מ"ש בזה מו"ר מרן הגר"ד פוברסקי בספר בד קודש פסחים סי' לב עיי"ש, ובספר משנת חיים פסחים סי' קכה עיי"ש, ובמועדי הגר"ח ח"ב תשובה קעו בהשמטת הרמב"ם דין זה של אכל מרור לחצאין.

"בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". כולנו אומרים כתוב זה, ואילו הרב חי את חוויית היציאה ממצרים, חש אותה בכל גופו ונפשו. בשעת אמירת ההגדה גופו רעד, פניו דלקו, נשימתו כבדה מחיפזון, מהתרגשות ממראות פלאים שנגולו לעיניו: הוא בעצמו נמצא באותה שעה בין יוצאי מצרים, נושא בצקו בטרם יחמץ על שכמו, רואה עמוד ענן ביום ועמוד אש בלילה, עד-ראייה חי לנפלאות יום צאת ישראל ממצרים. גילת הרעדה גוברת ועולה מכתוב לכתוב. הוא מחזיק את הכוס בידו הרועדת ואומר בקול טבול דמעות, בכיסופים הפורצים מכל חווייתו, ברטט כל אבריו: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים... כן יגיענו למועדים ולרגלים... שמחים בבניין עירך וששים בעבודתך... ונודה לך על גאולתנו ועל פדות נפשנו"... הוא מסיים את הכתוב וחוזר על הפסוקים, קם ממקומו ושר ובוכה: "על גאולתנו ופדות נפשנו, ברוך גואל ישראל". אחרי המתיחות הגדולה שמיצתה את כוחותיו ירדה עליו מנוחה נפשית, מרגוע שלאחר סערה. הוא שב מתקופת יציאת מצרים לימי ההווה והעבר הקרוב. שוחח בנחת, בבת שחוק ענוגה. צירף קולו לשירת המסובין. האזין לדברי אורחים מארצות שונות. החליף דברים עם בני הבית. צלל לנבכי זיכרונות, וסיפר על סדרי פסח אצל גדולי ישראל. הוא הירבה לספר על הסדר בבית הנציב מוולוז'ין... חסל סדר הסעודה. פותחים את הדלת, המסובים קמים ממקומותיהם. הרב נוטל את הכוס - מצחו מתקמט, פניו מועמים, עצבות ויגון נסוכים עליהם, והוא קורא בניגון עצוב מתוך התרגשות את פסוקי "שפוך חמתך"... כאן רואים הקרואים לפנייהם את גדול הדור, "מדברנא דאומתא", המביע את מחאתו והתמרמרותו הנמרצת נגד רשעי אומות העולם...

מתוך מאמרו של הרב שמריה גרשוני 'ליל הסדר בבית מרן הרב קוק זצ"ל', 'המעין' גיל' 249

[ניסן תשפ"ד] עמ' 24-25

דרשה עתיקה לחג השבועות

האלמנה והאחים ראם תרמו תרומה עצומה ללימוד התורה בישראל, בזכות בית הדפוס המפורסם שלהם שפעל בוויילנא בדורות שלפני השואה, ושהוציא לאור בין היתר את המהדורה הנפוצה ביותר של התלמוד הבבלי. גם ספרי קודש רבים אחרים זכו ל"מהדורות וילנא" משובחות, ובתוכם מדרש רבה על חמישה חומשי תורה וחמש מגילות.

מהדורת וילנא של במדבר רבה מתפרסת על פני 188 עמודים, מתוכם מאכלסים המדרשים על פרשיות במדבר ונשוא כ-125 עמודים. המדרשים על פרשת נשוא לבדה תופסים כ-90 עמודים, ואילו למדרשים על כל שאר שמונה הפרשיות של ספר במדבר מוקדשים כ-63 עמודים בלבד. חוסר האיזון הבולט הזה באורכן של הדרשות לפרשיות השונות אומר דורשני.

בתחילת מהדורת וילנא מובא "מבוא למדרש רבה" מפי מהר"ץ חיות. מבוא זה לקוח מתוך מאמר "אגרת בקורת" אשר חיבר מהר"ץ חיות, הכולל "עניינים חדשים ומועילים על התרגומים ומדרשים לחקור על זמניהם מתי נסדרו". בעניין "במדבר רבה" הוא קבע שם שמדובר בחיבור יחסית מאוחר:

במדבר רבה הוא על פי הרוב מלוקט מגמרא בבליית ומדרשות הקודמות... ועוד שאינו מובא משום קדמון, וכמדומה לי שגם הילקוט אינו מעתיק אותו, וחופץ מן מדרש פרשת במדבר ונשוא הגדולים בכמותם הרוב מועתק מן מדרש תנחומא.

אמנם מהר"ץ חיות לא הציע הסבר לאורכו החרג של המדרש לפרשיות במדבר ונשוא, אך שמא ניתן להציע שהדבר קשור לכך ששתי הפרשיות הללו נקראות בסמיכות לחג השבועות, כפי שפסק הרמב"ם (הל' תפילה יג, ב):

עֲזָרָא תִּיָּקֶן לָהּ לְיִשְׂרָאֵל שְׁיִהְיֶה קוֹרְאִין קְלָלוֹת שְׁבַסְפֹּר וַיִּקְרָא קֹדֶם עֲצָרָת... וְהַמְנִיָּה הַפְּשׁוּט שְׁיִהְיֶה קוֹרְאִין בְּמִדְבָּר סִינֵי קֹדֶם עֲצָרָת.

נמצא שברוב השנים חל חג השבועות בשבוע שקוראים בו את פרשת נשוא. מנהג זה כבר התפשט בזמנו של הרמב"ם, וככל הנראה גם בזמן חיבורו של "במדבר רבה" (אשר לפי מהר"ץ חיות אינו מובא בשום מקום על ידי הרמב"ם¹, בשונה ממדרשים קדומים יותר כגון "בראשית רבה" וכו'). אם כך, אפשר שחלק מהמדרשים לשתי הפרשיות

1 ואולם בדורו של הרמב"ם כבר נפוץ במדבר רבה, ראה למשל רמב"ן עה"ת במדבר ח, ב.

הללו (ובפרט לפרשת נשוא) נאמרו במקור כדרשות לחג השבועות, ושולבו בהם תכנים המתאימים גם לפרשיות השבוע (כדרכם בקודש של הדרשנים בכל הדורות).

נדגים טענה זו באמצעות עיון במדרש אחד המופיע בבמדבר רבה נשוא פרשה ח, ד. מדרש זה ארוך מאוד (2575 מילים) ועל כן לא נביא כאן את כולו, אך הוא מתבסס על מדרשים קצרים יותר שמופיעים ברחבי ספרות חז"ל הקדומה יותר.

המדרש שנעסוק בו מוסב על הפרשה המכונה "גזל הגר" (במדבר ה, ה-י). הגר אינו מוזכר במפורש בפרשה זו, אך היא כונתה כך בעקבות דברי חז"ל שהביא רש"י על הפסוק "וְאִם אֵין לָאִישׁ גָּזֵל לְהָשִׁיב הָאֲשָׁם אֵלָיו" (שם ח):

וכי יש לך איש בישראל שאין לו יורשין, או אח או בן אח, או שאר בשר הקרוב קרוב ממשפחת אביו למעלה עד יעקב? אלא זה הגר שמת ואין לו יורשין.

נראה ברור שבזמן חיבורו של במדבר רבה כבר התפשט המנהג לקרוא את מגילת רות בחג השבועות (מנהג שמקורו במסכת סופרים), וממילא הפך העיסוק ביחס לגרים לאחד מסימני ההיכר של החג. אם כן, פרשת "גזל הגר" מהווה קרקע פוריה לדרשן המבקש לשלב בדרשתו תכנים המתאימים הן לחג השבועות הן לפרשת נשוא.

ראשיתו של המדרש מבוסס על מדרש קדום המובא בפסיקתא רבתי פרשה כג, פיסקא רביעיתא דעשרת הדברות (במאמר מוסגר נציין שגם בפסיקתא רבתי כמות המדרשים לחג השבועות גדולה וחריגה ביחס לכמות המדרשים שנכללו בקובץ זה בענייני שאר המועדים והפרשיות שהוא עוסק בהן²). מדרש זה שם בפיהם של אומות העולם דברי שבח כלפי שמיא מתוך התפעלותם מחלק ממצוות התורה. נביא תחילה את גירסת המדרש בפסיקתא רבתי:

"יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך" (תהלים קלח, ד). אמר רבי מנחם: שני דברים שמעו אומות העולם מפי הקדוש ברוך הוא ועמדו מכסאיהם וקלסוהו. בשעה שאמר "ואת אשר חטא מן הקודש ישלם" (ויקרא ה, טז)

2 לזמן חיבורו של הפסיקתא רבתי ראה בתחילתו (פיסקא דשבת ור"ח, פרשה ב): "א"ר יהושע בן לוי: למה היו קורין אותו שמחת בית השואבה, שמשם היו שואבין רוח הקודש. אמרו, אימתי את מחזירנו לאותו כבוד, הרי כמה זמן שחרב בית חיינו, הרי שבוע הרי יובל הרי שבע מאות ושבעים ושבע (ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמישים ואחד) מתי אבא ואראה פני אלוהים". הרי שזמן חיבורו של מדרש זה הוא לכל המוקדם סביב שנת 777 לחורבן בית שני. אפשר רק לשער איזו ציפיה לגאולה היתה בשנת 777 לחורבן, והד לכך נשמע בדרשה הנ"ל, אמנם ברור שהתאריך הנוסף שהובא בסוגריים ("עתה הוא כבר אלף ומאה וחמישים ואחד") אינו אלא לשון המעתיק כמה מאות שנים לאחר מכן. ומכל מקום הפסיקתא רבתי כבר עמד בפני רש"י (ראה למשל רש"י שיעיהו נא, יד) וברור שהוא קדום הרבה יותר מבמדבר רבה.

אמרו: בנימוסיות שלנו כתב כל דאכל צינורי [=מזלג קטן] מן קיסר יהב ביה סכה דפדן [=משלם כפל דמי שוויו], וזה מכריז ואומר "את אשר חטא מן הקודש ישלם", ולא עוד אלא שהחמיר בהדיט יותר מבגבוה, בגבוה כתיב "נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה" (שם טו) - עשאו כשווג, ובהדיט כתב "נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש" (שם כא) - עשאו כמזיד! עמדו מכסאיהם וקילסוהו.

אבל בשעה שאמר "אנכי ה' אלהיך" (שמות כ, ב) אמרו: איזה מלך שרצה שיהיה אחר מכחישו, והקב"ה אינו רוצה שיהא אחר מכחישו! בשעה שאמר "לא יהיה לך" (שם ג) אמרו: איזה מלך רוצה שיהא לו שותף? בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא "לא תשא" (שם ז) אמרו: איזה מלך רוצה שיהיו משביעים בשמו ומשקרים? בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא "זכור את יום השבת לקדשו" (שם ח) אמרו: איזה מלך רוצה שלא יהיו מכבדים יום גינוסא [=יום לידתו], והקב"ה רוצה שיהיו ישראל מכבדים את יום השבת! אבל בשעה שאמר "כבד" אמרו בנימוסיות שלנו כל מי שהוא מכתב עצמו שרגיון למלך הוא כופר באבותיו, וזה מכריז ואומר "כבד את אביך ואת אמך" - עמדו מכסאיהם וקילסו להקדוש ברוך הוא.

והנה בעל במדבר רבה הביא מדרש זה עם שינויים מזעריים, אך הפך בו את הסדר, ופתח בקטע העוסק בעשרת הדברות וסיים בדרשה המשווה בין גזל מהדיט למעילה מגבוה. נראה שביקש לפתוח בעשרת הדברות כיאה לדרשן העומד ודורש בחג מתן תורה, וסיים בדרשה בענייני גזל ומעילה על מנת לאפשר המשך טבעי לדרשה באמצעות פרשת "גזל הגר" שבפרשת נשא (שהייתה ככל הנראה פרשת השבוע בשבוע שבו נאמרה דרשה זו לראשונה):

וְלֹא עוֹד לִישְׂרָאֵל, אֲלֵא אֶפְלוּ בְּגוֹזַל הַגֵּר כֵּן! מִי הוּא אֵלּוּהַ כְּזֶה הָאוֹהֵב אֶת אוֹהֲבָיו וּמְקַרֵּב רְחוּקִים כְּקְרוֹבִים הַפְּאִים לְשִׁמּוֹ, עֲמָדוֹ מִפְּסָאוֹתָם וְהוֹדוֹ לוֹ.

ההפניה לפרשת "גזל הגר" איפשרה לדרשן מעבר חלק להמשך דרשתו:

וְלֹא תֹאמַר בְּגִרִּי הִצְדֵּק שְׁנִתְּגִירוֹ לְשֵׁם שְׁמִים קָרַב הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲלֵא אֶפְלוּ אוֹתָן שְׁנִתְּגִירוֹ שְׁלֵא לְשֵׁם שְׁמִים מְצִינוּ שְׁתַּבַּע הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲלֵבּוֹנָם...

מעתה יעסוק הדרשן בהרחבה במדרש על סיפור דוד המלך והגבעונים (ש"מ"ב כא). חלק מהדברים מקבלים משמעות מצמררת בזמננו, בפרט אחרי כל מה שחווינו מאז קמו עלינו אויבנו לכלותנו ביום שמחת תורה תשפ"ד.

כמובן, מדרש העוסק בדוד המלך מתאים מאוד לחג השבועות, על פי המסורת העתיקה ש"דוד מת בעצרת" (ירושלמי חגיגה ב, ג). גרעין המדרש מובא במקורות

קדומים רבים, ובתוכם יבמות עח, ב - עט, א; ירושלמי קידושין ד, א; ירושלמי סנהדרין ו, ז; פרקי דרבי אליעזר פרק יז; מדרש תהילים יז, א ועוד. אלא שהדרשן בבמדבר רבה הרחיב הרבה יותר מכל אשר היה לפניו. אין להתפלא על כך אם נכונה השערתנו שהדברים נאמרו במקור כדרשה לחג השבועות, שהרי רק טבעי הוא שבחג מתן תורה מוסיפים בלימוד התורה (כמנהגנו היום לקיים "תיקון ליל שבועות"), וממילא הזמן המוקדש לדרשות רב יותר, והדרשות ארוכות יותר. נביא אפוא כאן קטעים נבחרים מהמשך המדרש, אך הקורא המבקש לעמוד על מלוא תפארתו ועומקו של מדרש מופלא זה ראוי שיעיין בכולו כסדרו במקור:

הָדָא הוּא דְּתִיב: "וַיְהִי רָעַב בְּיָמֵי דָּוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים [שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה וַיִּבְקֹשׁ דָּוִד אֶת פָּנָיו ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׂאוֹל וְאֶל בֵּית הַדְּמִים עַל אֲשֶׁר הִמִּית אֶת הַגְּבָעִנִּים]" (ש"מ"ב כא, א), מֵהוּ "שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה"? מִלְּמַד שֶׁהָיוּ שְׁלֹשׁ שָׁנִים רְצופוֹת, כְּשֶׁרָאָה דָּוִד שֶׁהִתְחִיל הָרָעַב לָבוֹא בְּיָמָיו, אָמַר: בְּעוֹן חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הִגְשָׁמִים אֵינִן יוֹרְדִין, בְּעוֹן עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה, וּמִגְלֵי עֲרִיּוֹת, וְשׁוֹפְכֵי דָמִים, וּפּוֹסְקֵי צִדְקָה בְּרָבִים וְאֵינִן נוֹתְנִין, וּבְעוֹן שְׂאִינִן נוֹתְנִין מַעֲשְׂרוֹתֵיהֶם כְּתֻבָּן...

שָׁנָה רִאשׁוֹנָה הִתְחִיל דָּוִד לְהוֹכִיחַ דֹּרֹוּ בְּעֵת הָרָגַל, וְאָמַר לָהֶן: שְׁמָא יֵשׁ בְּכֶם בְּנֵי אָדָם שֶׁהֵן עוֹבְדִים עֲבוּדָה זָרָה, שְׂאִין הַשְּׂמִים נִעְצָרִים מִהוֹרִיד טַל וּמְטַר אֲלֵא בְּעוֹן זֶה? יֵצְאוּ וּבְקִשׁוּ וְלֹא מִצָּאוּ. שָׁנָה שְׁנִיָּה אָמַר לָהֶם: שְׁמָא גִלּוּי עֲרִיּוֹת יֵשׁ בְּכֶם, שְׂאִין הַשְּׂמִים נִעְצָרִים אֲלֵא מִפְּנֵי כֶּף? יֵצְאוּ וּבְקִשׁוּ וְלֹא מִצָּאוּ. שָׁנָה שְׁלִישִׁית אָמַר לָהֶם: שְׁמָא שׁוֹפְכֵי דָמִים אוֹ פּוֹסְקֵי צִדְקָה בְּרָבִים וְאֵינִן נוֹתְנִין יֵשׁ בְּכֶם, אוֹ מוֹנְעֵי הַמַּעֲשְׂרוֹת יֵשׁ בְּכֶם, שְׂאִין הַגְּשָׁמִים נִעְצָרִים אֲלֵא עֲלֵיהֶם? יֵצְאוּ וּבְקִשׁוּ וְלֹא מִצָּאוּ, מִכָּאן וְאֵילָךְ אָמַר דָּוִד אֵין הַדְּבָר תִּלּוּי אֲלֵא בִּי.

ההדגשה שהתוכחה של דוד לאנשי דורו ניתנה "בעת הרגל" אינה מופיעה בגירסאות של המדרש בשני התלמודים (ומקורה בפרקי דרבי אליעזר), אך היא מתאימה מאוד לדרשן העומד ומוסר את דרשתו בחג השבועות.

מכאן ממשיך המדרש לבאר את המענה שקיבל דוד:

אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא: דָּוִד, מְצָל אַתָּה [=נקי וניצול], אֲלֵא עַל שְׂאוֹל וְעַל בֵּית הַדְּמִים... עַל שְׂאוֹל - שְׁלֵא עֲשִׂיתָם עִמּוֹ חֶסֶד וְלֹא נִסְפַּד כְּהִלְכָה... וְאֵל בֵּית הַדְּמִים - עַל אֲשֶׁר הִמִּית אֶת הַגְּבָעִנִּים. וְהִכֵּן מְצִינוּ שֶׁהִמִּית גְּבֻעֹנִים? אֲלֵא מִתּוֹךְ שֶׁהָרַג נֹב עִיר הַכְּהֲנִים שֶׁהָיוּ מְסַפִּיקִין לָהֶם מִים וּמִזוֹן מַעֲלָה עָלָיו הִקְתִּיב כְּאֵלוֹ הָרָגוֹ...

בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר דָּוִד, וְכִי בְּשִׁבְלִי הַגָּרִים הִלְלוּ עֲשֵׂה הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְעִמּוֹ כֵּן? אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, אִם תִּרְחִיק אֶת הָרְחוּקִים סוֹפֵךְ לְרִחֵק אֶת הַקְרוֹבִים.

מעתה יפנה המדרש אל המשא ומתן שנאלץ דוד לקיים עם הגבעונים, ונקדים תחילה את פסוקי המקרא (שמ"ב כא):

(ב) וַיִּקְרָא הַמֶּלֶךְ לַגִּבְעֹנִים וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם, וְהַגִּבְעֹנִים לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה כִּי אִם מֵיִתֵּר הָאֲמָרִי, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִשְׁבְּעוּ לָהֶם, וַיִּבְקֹשׁ שְׂאוּל לְהַכְתֵּם בְּקִנְיָתוֹ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְהִי־דָה. (ג) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל הַגִּבְעֹנִים, מָה אַעֲשֶׂה לָכֶם וּבִמָּה אֲכַפֵּר וּבְיָרְכוּ אֶת נַחֲלַת ה'. (ד) וַיֹּאמְרוּ לוֹ הַגִּבְעֹנִים, אֵין [לָנוּ] (לי) כֶּסֶף וְזָהָב עִם שְׂאוּל וְעִם בֵּיתוֹ, וְאֵין לָנוּ אִישׁ לְהַמִּית בְּיִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר מָה אַתֶּם אוֹמְרִים אַעֲשֶׂה לָכֶם. (ה) וַיֹּאמְרוּ אֶל הַמֶּלֶךְ, הָאִישׁ אֲשֶׁר כָּלָנוּ וְאֲשֶׁר דָּמָה לָנוּ נִשְׁמָדְנוּ מִהַתְּצִיב בְּכָל גְּבֹל יִשְׂרָאֵל. (ו) [יִתֵּן] לָנוּ שְׁבַעַה אַנְשִׁים מִבְּנֵי וְהוֹקְעָנוּם לַה' בְּגִבְעַת שְׂאוּל בְּחִיר ה' וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֲנִי אֶתֵּן.

וכך מתאר זאת המדרש:

מִיֵּד: "וַיִּקְרָא הַמֶּלֶךְ לַגִּבְעֹנִים וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם וְהַגִּבְעֹנִים" וגו', מָה שְׂאֻמֶּר הַכְּתוּב: "וְהַגִּבְעֹנִים לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה", וְכִי מָה עָנָן זֶה לָזֶה? אֵלֶּה אֵלֶּה אֶתְּמַר הַכְּתוּב, לִפִּי שְׂקָרָא דָּוִד לַגִּבְעֹנִים וַאֲמַר אֲלֵיהֶם מָה שְׂאֻמֶּר וְלֹא קָבְלוּ מִמֶּנּוּ, לָכֵן וְהַגִּבְעֹנִים לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה, שְׂעָמַד דָּוִד וְרַחֲקוֹן שְׁלֹא יְבֹאוּ בְּקָהֶל, וְזוֹ הִיא שְׁשִׁנּוּ (יְבֹמוֹת עט, א): שְׁנֵתִינִים אֲסוּרִים לְבֹא בְּקָהֶל.

בְּאוֹתָהּ שְׁעָה אָמַר דָּוִד: שְׁלֹשׁ מִתְּנוֹת נָתַן הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, רַחֲמֵינוּ וּבִי־שִׁנּוּ וְגוֹמְלֵי חֲסָדִים... וְכָל מִי שְׂאֵין לוֹ בִּשְׁת פָּנִים דָּבָר בְּרִי שְׁלֹא עָמְדוּ אֲבוֹתָיו עַל הַר סִינִי... וְאֵלוּ אֵין בָּהֶם אֶחָד מֵאֵלֶּה, מִיָּד עָמַד וְרַחֲקוֹן. הַדָּא הוּא דְכָתִיב: "וְהַגִּבְעֹנִים לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה", אֵין רָאוּן אֵלֶּה לְהַתְּעַרֵּב עִמָּהֶם, אֵף עַל פִּי שְׁגָרִים הֵם לֹא עָמְדוּ אֲבוֹתֵיהֶם עַל הַר סִינִי.

האמירה המפורשת ש"לא עמדו אבותיהם [=של הגבעונים] על הר סיני" אינה מופיעה בגירסאות הקדומות של המדרש (אמנם בירושלמי קידושין ובמדרש תהילים מופיע ש"כל שֵׁאֵין לוֹ בּוֹשֶׁת פָּנִים דָּבָר בְּרִיא שְׁלֹא עָמְדוּ אֲבוֹתָיו עַל הַר סִינִי"). ומכל מקום אמירה זאת מתאימה מאוד לדרשה שנאמרת בחג השבועות.

המדרש מתאר כיצד ניסה דוד בכל דרך לשכנע את הגבעונים לקבל פיצוי כספי על העוול שנגרם להם (לטענתם) בידי שאול, אך הגבעונים סירבו לכל הפצרותיו, ודבקו בדרישה שלהם לביצוע נקמת דם אכזרית:

שְׁלַח דָּוִד וְקָרָא לָהֶם: מָה לָכֶם וּלְבִית שְׂאוּל? אֲמָרוּן לֵיהּ - עַל שְׁפָסֶק מְזוֹנָנוּ, וְעַל שְׁהַמִּית מִמֶּנּוּ שְׁבַעַה אַנְשִׁים, שְׁנֵי חוֹטְבֵי עֲצִים, וּשְׁנֵי שׁוֹאֲבֵי מִים, וְחִזָּן, וְסוֹפֵר, וְשִׁמְשׁ... אָמַר לָהֶם: מָה הִנֵּיָה לָהֶוֹ לָכוֹן אִם תִּקְטְלוּן מִן בֵּית שְׂאוּל נִפְשָׁא, אֵלֶּה אֲמָרוּ לִי מָה תִּקְנָה אַעֲשֶׂה לָכֶם שְׂאֵתֶם מִתְּפִסִּין וְכִמָּה כֶּסֶף

וְזָהָב אֶתֵּן לָכֶם כְּפָר נִפְשָׁכֶם, וּבִמָּה אֲכַפֵּר... כְּדִי שְׁיִפְסֹק הָרָעָב?

הדרשן אף שאב מתוך ההבדל הזעיר שבין הקרי לבין הכתיב במקרא את ניסיונו הנואש של דוד להבקיע את חומת העקשנות הגבעונית בשיטת "הפרד ומשול":

וַיֹּאמְרוּ לוֹ הַגִּבְעֹנִים: "אֵין [לָנוּ] (לי) כֶּסֶף וְזָהָב עִם שְׂאוּל וְעִם בֵּיתוֹ. לִי - כְּתִיב, לָנוּ - קָרִי, לָמָּה כֵּן? אָמַר לָהֶם דָּוִד, מָה הִנֵּיָה לָכוֹן דָּאָנוּן מִתְּקַטְלִין, סָבוּ לָכוֹן כֶּסֶף וְזָהָב [=איזו הנאה יש לכם מכך שהם ייהרגו, קחו לכם כסף וזהב]! אֲמָרוּ לוֹ: אֵין אָנוּ מִבְּקָשִׁין כֶּסֶף וְזָהָב עִם שְׂאוּל וְעִם בְּנֵי בֵיתוֹ, לֹא הִיָּה לָנוּ חֵיב מִמּוֹן שְׂמִמּוֹן נִטַּל מִמֶּנּוּ, אֵלֶּה נִפְשׁוֹת חֵיב לָנוּ, וְנִפְשׁוֹת אָנוּ מִבְּקָשִׁין. אָמַר דָּוִד, דְּלָמָּה דָּאָנוּן בְּהִתִּין פְּלָגוֹן מִן פְּלָגוֹן [=שמהם מתביישין אלו מן אלו לקחת ממון], נִסָּב כָּל חַד וְחַד מִנְהוֹן וְהָיָה מִפְּסִיס לֵיהּ קָבֵל גְּרָמִיָּה [=לקח כל אחד מהם והיה מפייסו בפני עצמו], וְהוּא אָמַר לֵיהּ: מָה הִנֵּיָה לָךְ וְאֵינוֹן מִתְּקַטְלִין, סָב לָךְ מִמּוֹן [=איזו הנאה יש לך מכך שהם ייהרגו, קח לך ממון]! וְהוּא אָמַר לֵיהּ: אֵין לִי כֶּסֶף וְזָהָב עִם שְׂאוּל וְעִם בֵּיתוֹ, וְאֵין לָנוּ לַחֲזוֹר עַל אַחֲרִים אֵלֶּה עָלֶינוּ, שְׂעָבְדִי לֹא רָצוּ לְשַׁלּוּחַ יָד בְּכַהֲנִים וְלֹא בָנוּ...

אך כל תחבולותיו של דוד לא הועילו, ולבסוף, כשגורל האומה כולה מוטל בכף המאזניים, הוא נאלץ להיכנע לתכתיב הגבעוני המזוויע, על אף המחיר המחרדי שהיה כרוך בכך. הקושי העצום, המתח והנסיון למצוא כל חלופה אחרת לפני קבלת ההחלטה הנוראה, באים לידי ביטוי ב"פסקא באמצע פסוק" בפסוק ו:

יִתֵּן לָנוּ שְׁבַעַה אַנְשִׁים מִבְּנֵי וְהוֹקְעָנוּם לַה' בְּגִבְעַת שְׂאוּל בְּחִיר ה' וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֲנִי אֶתֵּן.

וכך מתאר זאת המדרש:

כִּינּוּ שְׂרָאָה דָּוִד שְׁלֹא קָבְלוּ מִמֶּנּוּ, אָמַר לָהֶם מָה אַתֶּם אוֹמְרִים אֲנִי עוֹשֶׂה לָכֶם, אִם נִפְשׁוֹת אַתֶּם מִבְּקָשִׁים אֲנִי אַעֲשֶׂה... כִּינּוּ שְׂאֻמֶּר לָהֶם דָּוִד כֵּן, אֲמָרוּ לוֹ: אֵין אָנוּ מִבְּקָשִׁים לְפָרַע לוֹ כָּכָל מִדְּתוֹ, הוּא כָּלָנוּ וְחִשְׁבֵּי לְהַשְׁמִידֵנוּ שְׁלֹא יְהִיָּה לָנוּ עֲמִידָה בְּכָל גְּבֹל יִשְׂרָאֵל, אֵין אָנוּ מִבְּקָשִׁין מִכָּל בְּנֵי אֵלֶּה שְׁבַעַה, כְּנֶגֶד הַשְׁבַּעַה אֲשֶׁר הִרְגָּם מִמֶּנּוּ... לְפִיכָךְ: "יִתֵּן לָנוּ שְׁבַעַה אַנְשִׁים מִבְּנֵי וְהוֹקְעָנוּם לַה' בְּגִבְעַת שְׂאוּל בְּחִיר ה'" וגו', כְּדִי שְׁיִרְאוּ כָּל הָעוֹלָם וַיִּתְּיָאוּ וְלֹא יוֹסִיפוּ עוֹד לְהִרַע לַגְּרִים. לָכֵן כְּתִיב לַה', שְׁהוּא צָוָה לְהִיטִיב לַגְּרִים, וְהוּא הִרַע לָהֶם, לָמָּה בְּגִבְעַת שְׂאוּל, כְּדִי שְׂיִדְעוּ אִם לְמַלְכָּה לֹא נִשְׂאָה הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא פָּנִים, קַל וְחֹמֶר לְהִדְיוּסִים.

מכאן עובר המדרש לסוף הסיפור המקראי:

(ז) וַיַּחֲמַל הַמֶּלֶךְ עַל מִפְּיבִשְׁת בֶּן יְהוֹנָתָן בֶּן שְׂאוּל עַל שְׁבַעַת ה' אֲשֶׁר בֵּינֵיהֶם בֵּין דָּוִד וּבֵין יְהוֹנָתָן בֶּן שְׂאוּל. (ח) וַיִּקַּח הַמֶּלֶךְ אֶת שְׁנֵי בְנֵי רָצְפָה בֶּת אִיָּה אֲשֶׁר

יָלְדָה לְשָׂאוֹל אֶת אֲרֻמִּי וְאֶת מִפְבֹּשֶׁת וְאֶת חֲמִשֶּׁת בְּנֵי מִיכַל בֵּת שָׂאוֹל אֲשֶׁר יָלְדָה לְעֹדְרִיאל בֶּן בְּרוּזִי הַמַּחֲלָתִי. (ט) וַיָּתֵּן בְּיָד הַגִּבְעָנִים וַיְקִיעֵם בְּהָר לִפְנֵי ה' וַיִּפְּלוּ [שְׁבַעֲתֵם] (שבעתים) יָחַד [וְהָמָּה] (והם) הָמָתוּ בַיָּמִי קָצִיר בְּרָאשֵׁינִים [בְּתַחֲלִית] (תחלת) קָצִיר שְׁעָרִים. (י) וַתִּקַּח רָצְפָה בַת אִיָּה אֶת הַשֶּׁקֶר וַתִּטְהוּ לָהּ אֶל הַצֹּר מִתַּחֲלַת קָצִיר עַד נִתַּף מַיִם עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם, וְלֹא נִתְּנָה עוֹף הַשָּׁמַיִם לָנוּחַ עֲלֵיהֶם יוֹמָם וְאֶת חַיַּת הַשָּׂדֶה לְיֵלֶה. (יא) וַיֵּאָדָּר לְדוֹד אֶת אֲשֶׁר עָשְׂתָה רָצְפָה בַת אִיָּה פֶלְגֶשֶׁת שָׂאוֹל. (יב) וַיֵּלֶךְ דָּוִד וַיִּקַּח אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל וְאֶת עֲצָמוֹת יְהוֹנָתָן בְּנוֹ מֵאֵת בַּעֲלֵי יָבִישׁ גִּלְעָד אֲשֶׁר גָּנְבוּ אֹתָם מִרְחַב בֵּית שָׁן אֲשֶׁר [תִּלְאָוּם] (תלום) [שָׁמָּה פִּלְשְׁתִּים] (שם הפלשתים) בַּיּוֹם הַכּוֹת פִּלְשְׁתִּים אֶת שָׂאוֹל בְּגִלְבָּעַ. (יג) וַיַּעַל מִשָּׁם אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל וְאֶת עֲצָמוֹת יְהוֹנָתָן בְּנוֹ, וַיֹּאסְפוּ אֶת עֲצָמוֹת הַמּוֹקְעִים. (יד) וַיִּקְבְּרוּ אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל וְיְהוֹנָתָן בְּנוֹ בְּאֶרֶץ בְּנִימִן בְּצִלְעַ בְּקֶבֶר קִישׁ אֲבִיו, וַיַּעֲשׂוּ כֹל אֲשֶׁר צִוָּה הַמֶּלֶךְ, וַיַּעֲתֶר אֱלֹהִים לְאֶרֶץ אַחֲרֵי כֵן.

המעשה האצילי של רצפה בת איה זיכה אותה בהתייחסות מיוחדת במדרש, כמי ששימשה כמופת של קידוש שם שמים ברבים, על אף האובדן הנורא שנגזר עליה:

"וְהָמָּה הָמָתוּ בַיָּמִי קָצִיר בְּרָאשֵׁינִים בְּתַחֲלַת קָצִיר שְׁעָרִים" - מִלְּמַד שְׁהוּמָתוּ בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן, יוֹם שֶׁהָיוּ מְקַרְבִּים אֶת הָעוֹמֶר. "וַתִּקַּח רָצְפָה בַת אִיָּה אֶת הַשֶּׁקֶר וַתִּטְהוּ לָהּ אֶל הַצֹּר" - מֵהוּ אֶל הַצֹּר, אָמַר רַבִּי הוֹשַׁעְיָא שְׁהִיְתָה אוֹמֶרֶת: הַצֹּר תָּמִים פִּעְלָו (דברים לב, ד). "מִתַּחֲלַת קָצִיר עַד נִתַּף מַיִם עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם" - רַבִּי אֲחָא בַר זְבִינָא אָמַר בְּשֵׁם רַבִּי הוֹשַׁעְיָא: גְּדוֹל הוּא קְדוּשַׁת הַשֵּׁם מִחֻלּוֹל הַשֵּׁם, בְּחֻלּוֹל הַשֵּׁם כְּתִיב (דברים כא, כג): לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ, וּבְקִדּוּשׁ הַשֵּׁם כְּתִיב: "מִתַּחֲלַת קָצִיר עַד נִתַּף מַיִם עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם", מִלְּמַד שֶׁעֲמִדוֹת תְּלוּיִם מִשְׁשָׁה עָשָׂר בְּנִיסָן עַד שִׁבְעָה עָשָׂר בְּמַרְחֶשֶׁן.

וברור שגם האזכורים של יום הקרבת העומר ושל ימי הקציר קושרים את הסיפור אל חג השבועות.

ומכאן עובר הדרשן להזדעק כנגד העוול הבלתי נתפס שבהמתת בני שאול החפים מכל פשע. בכך השמיע לנו הדרשן הן את זעקתה האילמת של רצפה בת איה, הן את זעקת המוקעים, והן את זעקת חוש המוסר הטבעי של כל קורא:

וְהִקְתִּיב (דברים כד, טז): לֹא יוֹמָתוּ אֲבוֹת עַל בָּנִים, וּבָנִים מֵתוּ בַּעֲוֹן אֲבֵיהֶם!

3 בימינו ראינו מעין זה בהתנהגותה האצילית של הגב' איריס חיים, שהפכה לסמל של תעצומות נפש ואמונה בטוב. בנה יותם ז"ל נחטף לעזה בשמחת תורה תשפ"ד, ואחרי שבועים יום בשבי הצליח לברוח - אך נהרג בשוגג מאש צה"ל. מאז היא מובילה מסרים של חיבור, חוסן, סליחה ואמונה, חרף האסון הנורא שפקד אותה.

התשובה הניתנת במדרש "סוגרת את המעגל" ומחזירה אותנו אל תחילת הדרשה, ואל ההקפדה היתרה שהקפידה התורה בכבודם של הגרים כולם:

אָמַר רַבִּי חִיָּא בַר אֲבָא בְּשֵׁם רַבִּי יוֹחָנָן, מוּטָב שְׂתַעֲקַר אוֹת אַחַת מִן הַתּוֹרָה וְאֵל יִתְחַלֵּל שֵׁם שְׁמַיִם בְּפִרְהֶסְיָא, וְהָיוּ אֲמוֹת הָעוֹלָם אוֹמְרִים תּוֹרָתָן שֶׁל אֱלֹו פִּלְסְטוֹן הִיא, כְּתוּב בַּתּוֹרָתָן: "לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ", וְאֱלֹו תְלוּיִם שִׁבְעָה חֲדָשִׁים. כְּתוּב בַּתּוֹרָתָן אִין דָּנִים שְׁנַיִם בַּיּוֹם אֶחָד, וְאֱלֹו שְׁבַעֲתָם יָחַד. כְּתוּב בַּתּוֹרָה: "לֹא יוֹמָתוּ אֲבוֹת עַל בָּנִים", וְאֱלֹו מֵתִים בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם. וְהָיוּ שׁוֹאֲלִים עֲלֵיהֶם מָה חָטְאוּ אֱלֹו שֶׁנִּשְׁתַּנְּגִית מִדַּת הַדִּין? וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים לָהֶם: אֲבוֹתֵיהֶם שֶׁל אֱלֹו פִּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בְּגָרִים גְּרוּרִים, אָמְרוּ לָהֶם וְכִי מָה טִיבוֹ, אָמְרוּ לָהֶם אֱלֹו הַגְּרִים שֶׁנִּתְגַּרְרוּ בַיָּמִי יְהוֹשֻׁעַ. אָמְרוּ לָהֶם וְכִי בִשְׁבִיל הַגְּרִים הַגְּרוּרִים הָאֲרוּרִים הִלְלוּ עֲשֵׂה הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לַעֲמוֹ כֵּן? מָה בְּבִנֵי מְלָכִים כֵּן, בְּהַדְיוּטוֹת עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה, מָה אִם אֱלֹו שֶׁלֹא נִתְגַּרְרוּ לְשֵׁם שְׁמַיִם רָאוּ הֵיאָךְ תִּבְעַ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת דָּמָן, הַמִּתְגַּרֵּר לְשֵׁם שְׁמַיִם עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה! וְדָאִי אִין אֱלֹוה פֶּאֱלֵהֵיהֶם וְאִין אִמָּה כְּאִמָּתָם, וְאִין לָנוּ לְדַבֵּק אֶלָּא בְּאִמָּה זֹו שְׁאֵלְהִיָּה גְדוֹל מְכַל אֱלֹהִים.

אך עדיין לא תם הסיפור. משראה דוד מה עשתה רצפה בת איה התחיל מצפוני לייסרו, והכיר בכך שכעת יותר מתמיד רובצת עליו החובה לגמול חסד אחרון עם משפחת שאול:

מֵהוּ "וְלֹא נִתְּנָה עוֹף הַשָּׁמַיִם לָנוּחַ עֲלֵיהֶם"? בּוֹא וּרְאֵה הַחֶסֶד שֶׁעָשְׂתָה רָצְפָה בַת אִיָּה עִמָּהֶם, שְׁהִיְתָה שׁוֹמְרָתָם בַּיּוֹם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבִלְיָלָה מִחַיַּת הַשָּׂדֶה שִׁבְעָה חֲדָשִׁים. וְאִף עַל פִּי שֶׁאָמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְדוֹד עַל שָׂאוֹל שֶׁלֹא נִסְפַּד כְּהִלְכָה וְהוּא נִקְבֵּר בְּחוּצָה לְאֶרֶץ, הִיָּה דָוִד מִתְעַצֵּל בְּהִסְפָּדוֹ, שֶׁאָמַר - שָׂאוֹל כְּבָר עָבְרוּ עָלָיו תְּרִיסָר יָרְחֵי שְׁתָּא וְלֹא אֶרְחִיָּה לְאַסְפוּדִיָּה. כִּיֵּן שֶׁהִגִּידוּ לוֹ מַעֲשִׂים שֶׁל רָצְפָה בַת אִיָּה, נָשָׂא קֶל וְחָמָר בַּעֲצָמוֹ, וְאָמַר: מָה זֹו שֶׁהִיא אֲשֶׁה כֶּף עֲשֻׁתָּה לְגַמְלֵי חֲסָדִים, אֲנִי שֶׁאֲנִי מֶלֶךְ עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה, מִיָּד הֵלֶךְ לְגַמֵּל חֶסֶד עִמָּהֶם, הִדָּא הוּא דְכְּתִיב: "וַיֵּאָדָּר לְדוֹד אֶת אֲשֶׁר עָשְׂתָה... וַיֵּלֶךְ דָּוִד וַיִּקַּח אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל... וַיַּעַל מִשָּׁם אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל". מָה עָשָׂה דָוִד, עָמַד וְכָנַס כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּגְדוֹלֵיהֶם, וַעֲבָרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, וּבָאוּ לְיָבִישׁ גִּלְעָד, וּמָצְאוּ אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל וְיְהוֹנָתָן בְּנוֹ וְנִתְּנוּ אוֹתָם בַּתּוֹךְ אֶרֶן הַמֵּת, וַעֲבָרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּקְבְּרוּ אֶת עֲצָמוֹת שָׂאוֹל וְיְהוֹנָתָן בְּנוֹ" וּגו'. מֵהוּ: "בְּצִלְעַ בְּקֶבֶר קִישׁ אֲבִיו"? מִלְּמַד שֶׁהִבִּיאָהוּ לְגִבּוֹל וְרוֹשְׁלִים וּקְבָרוּהוּ שָׁם... וַיַּעֲשׂוּ כֹל אֲשֶׁר צִוָּה הַמֶּלֶךְ, וַיִּמָּה צִוָּה הַמֶּלֶךְ, צִוָּה לְהִיּוֹת מַעֲבִירִים אֶרְוֹנוֹ שֶׁל שָׂאוֹל בְּכָל שָׁבָט וְשָׁבָט, וְהָיָה הַשָּׁבָט שֶׁהָיָה נִכְנָס בּוֹ

אָרֹנוּ שֶׁל שָׂאוֹל יוֹצְאִים הֵם וְנִשְׁיָהֶם וּבְנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם וְגוֹמְלִים חֶסֶד עִם שָׂאוֹל וּבְנָיו כְּדִי שִׁיבֵאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל יְדֵי חֻבָּתָן בְּגִמְלֵי חֶסֶד, עַד שֶׁבָּאוּ לְאֶרֶץ אַחֲזָתוֹ לְגָבֹל יְרוּשָׁלַּיִם.

רק משנספד שאול כהלכה במעמד כל ישראל כיאה למלך, נעתר הקב"ה לארץ:

וְכִינּוּ שְׂרָאָה הַקְדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שֶׁגִּמְלוּ לוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל חֶסֶד וְעָשׂוּ דִּינָם שֶׁל גְּבֻעֹנִים, מִדְּ נִתְמַלֵּא רַחֲמִים וְנָתַן מָטָר עַל הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיַּעֲתֶר אֱלֹהִים לְאֶרֶץ אַחֲרֵי כֵן".

ומסיים הדרשן בפסוק מספר תהלים שפתח בו:

הָא לְמַדְנֵנוּ כִּמָּה קָרַב הַקְדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת הָרְחוּקִים, אֲפֹלוּ שֶׁנִּתְגַּדְּלוּ שְׁלֹא לְשֵׁם שְׁמִים, וְאֵין צְרִיךְ לֹמַר עַל גִּרֵּי הַצֹּדֵק, הֵינִי: יוֹדוּךָ ה' כָּל מַלְכֵי אֶרֶץ וְגו'.

לסיכום, ראינו כיצד עיצב הדרשן ביד אומן את דרשתו מתוך חומרים קדומים שעמדו לפניו, עליהם הוסיף כיד ה' הטובה עליו, והכל מתוך זיקה ברורה לתכנים הנלווים אל חג השבועות (עשרת הדברות, היחס לגרים, דוד המלך, הר סיני, העומר, עונת הקציר וכו'), ועם קשר לפרשת נשוא (פרשיית גזל הגר) שהייתה (לדעתנו) פרשת השבוע בחג השבועות שבו נאמרה דרשה זו לראשונה, אי אז לפני כאלף שנים (לפי הערכתנו).

נראה שלכל הפחות אפשר לטעון שדרשה זו לחג השבועות תרמה את חלקה לאורכם החרגי של המדרשים לפרשת נשוא ב"במדבר רבה". אפשר גם שדרשות נוספות המובאות ב"במדבר רבה" לפרשיות במדבר ובפרט לפרשת נשוא נאמרו במקור בזיקה לחג השבועות, שבו נהוג היה מקדמת דנא להרבות בלימוד התורה ולדרוש באריכות (הן בענייני הרגל, הן מן הסתם בעניינים הקשורים לפרשת השבוע), ואולי בכך יש להסביר את האורך החרגי של המדרשים לשתי הפרשיות הללו.

אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן. כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה ציפור לא צווח עוף לא פרח שור לא געה אופנים לא עפו שרפים לא אמרו קדוש קדוש הים לא נדעו העבריות לא דיברו, אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול אנכי ה' אלהיך... אליהו כשבא לכרמל כינס כל הכומרים ואמר להם (מל"א יח) קיראו בקול גדול כי אלהים הוא. מה עשה הקדוש ברוך הוא. הדמים כל העולם והשתיק העליונים והתחתונים והיה העולם תוהו ובוהו כאילו לא היה בריה בעולם, שנאמר (שם) אין קול ואין עונה ואין קשב, שאם ידבר הם אומרים הבעל עננו. על אחת כמה וכמה כשידבר הקדוש ברוך הוא על הר סיני השתיק כל העולם כדי שידעו העבריות שאין חוץ ממנו ואמר אנכי ה' אלהיך. ולעתיד לבוא כתיב (ישעיה נא) אנכי אנכי הוא מנחמכם.

שמות רבה פרשה כט

ישראל ריישר

מחלוקת התנאים בעניין התוכן הלימודי שרכש משה רבנו בהר סיני

הקדמה
א. רבי ישמעאל
ב. רבי עקיבא
ג. רבי אלעזר בן עזריה והבאים אחריו
סיכום
נספח: שיטת הרמב"ם

הקדמה

על אף המקום הראשי שתפס מעמד הר סיני במחשבת האומה וחיי דתה, קשה לעמוד בדיוק על פרטי האירוע. הכתובים באו בסירוגין, סדרם אינו ברור, דברים נשנו ודברים נשמטו, ודעות חכמינו ז"ל אינן מוסכמות כלל. כתוצאה מצערת מעובדה זו, רבים גם שלמים מהמוני ישראל אינם יכולים להשיב על שאלות פשוטות בנושא זה¹. מטרת מאמר זה להתמקד בעניין אחד מתוך מעמד הר סיני - התוכן הלימודי שרכש משה רבנו על ההר.

מקובל בפי הלומדים שקיימות שתי שיטות תנאים בנידון. שנינו במסכת חגיגה בסוף דף ו, א:

ר' ישמעאל אומר כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד, ור' עקיבא אומר כללות ופרטות נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב.

הווה אומר, רבי ישמעאל סובר שמשה למד הרבה דברים בהר סיני ושאר דיני התורה נמסרו לו לאחר מתן תורה במדבר, ורבי עקיבא סובר שמשה למד את כל דיני המצוות על הר סיני. הקושיא הראשונה העומדת כנגד ר"ע היא ששיטתו לכאורה מופרכת מיניה וביה, שהרי התורה בעצמה מוכיחה שמשה לא ידע את כל דיני המצוות אף לאחר מעמד הר סיני.

זאת ועוד: מלבד מחלוקת התנאים, יש גם הרבה מאמרים מהאמוראים השייכים לנושא המפוזרים בספרות חז"ל. לדוגמה, במסכת סופרים (טז, ו) שנינו:

אמר ר' ינאי תורה שנתן הקב"ה למשה נתנה לו במ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור, שנאמר (שה"ש ב, ד) ודגלו, בגימטריא מ"ט הוא.

1 כבר ניסה הרמב"ן ללבן את הדברים בפירושו לתורה, והחזו"א באו"ח סי' קכה הציע את הסוגיא באופן מקיף על בסיס פירוש הרמב"ן. הרב רפאל שלמה רוט חיבר קונטרס שלם העוסק בדברי החזו"א בעניין סדר מעמד הר סיני וקבלת פרשיות התורה.

כפי שנראה, דעתו של חכם זה (והרבה חכמים כמוהו) לכאורה אינו תואמת לא את שיטת רבי ישמעאל ואף לא את שיטת רבי עקיבא. א"כ יש להבין מהי הכוונה המדויקת של מאמרים הללו, והאם אכן חולקים האמוראים על התנאים?

הרבה קולמוסים נשתברו והרבה דיו נשפך תוך כדי התמודדות עם בעיות אלו. מגדולי הדורות שעברו כבר העלו השערות והציעו פתרונות, אבל ענן התעלומה עדיין מרחף עלינו². ברצוננו להאיר את הסוגיא ולהגביל את הקשיים על ידי החידוש שבדברי התנאים יש שלוש שיטות בניהן, ולא שתיים: א. שיטת ר' ישמעאל שמשא קיבל את המצוות כסדרן הכתוב בתורה. ב. שיטת ר' עקיבא שמשא קיבל כמעט את כל דיני התורה על ההר. ג. שיטת ר' אלעזר בן עזריה והבאים אחריו שמשא קיבל מסיני את כל מה שיש לדעת ולפלפל בכל מקצועות התורה.

ננסה להבהיר את אותן שלוש שיטות, להמחיש שכל מקור ומקור בספרות חז"ל שייך לאחת משלוש השיטות הללו, ולהתחקות אחר הופעתן של דעות אלו בדברי חכמינו בדורות מאוחרים.

א. רבי ישמעאל

קריאה פשוטה של רצף פרשיות התורה מצביעה על כך שעל ההר קיבל משה כמות מסוימת של מצוות, ואילו רובם המכריע של החוקים הנוותרים - מהם אף שהסבירו את המושגים שקיבל משה על ההר - התקבלו במהלך ארבעים השנים הנותרות במדבר. ר' ישמעאל הוא התנא הלהוט אחר פשטות הכתובים³. גם כאן ר' ישמעאל מפרש את הפסוקים כפשטם, וסובר שרק חלק מדיני התורה נמסרו למשה בסיני - אותן המצוות שנכתבו בתוך הסיפור של מעמד הר סיני. הדינים שנמסרו בסיני הם "הכללות", ו"הפרטות" הן המצוות שנכללו בתוך שאר פסוקי התורה. ר' ישמעאל מכנה דינים שנמסרו בסיני 'כללות' - על אף העובדה שיש מכללי התורה שאינם נזכרים בפרקים הללו - מכיון שהרבה מדינים אלו אינם אלא כללות לעומת

2 ע' בקונטרס הנ"ל, בספר מרכבת יחזקאל מאת הרב יחזקאל ווינפלד פרשת בהר (מאמר משנת תשע"ח), ובמאמרו של הרב אריה ליבוביץ ב'חקירה' מס' לב (אנגלית).

3 ישנן דוגמאות רבות לכך. ראה למשל סוטה ג, ב "דתנא דבי רבי ישמעאל, כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה". ובספרא פרשת תזריע פרק יג פס' מז "אמר לו רבי ישמעאל, רבי הרי את אומר לכתוב שתוק עד שאדרוש". ובמכילתא נזיקין פרשה ו (שמות כא, יט) "זה אחד משלושה דברים שהיה ר' ישמעאל יושב ודורש בתורה כמין משל", ופירש הנצי"ב וז"ל: "לא כשאר דרשות, דאין הפסוק יוצא מידי פשוטו אלא שנכלל ברמז דיוק הלשון חוץ מהפשט, אבל בשלושה פסוקים אלו הפשט הוא משל ומליצה, זהו דעת ר' ישמעאל".

הפרטות של אותן המצוות עצמן שנמסרו לאחר מכן⁴.

כאמור, פסוקי התורה מוכיחים שהיו ציוויים גם בשנה השנית כשנסעו ישראל למדבר פארן (במדבר י, יא) וגם לאחר מכן. א"כ, כשקובע ר' ישמעאל שהפרטות נמסרו למשה ב"אהל מועד", אין כוונתו לחנייתם הראשונה של בני ישראל במדבר סיני לאחר שהוקם המשכן לבד (ראה שמות מ, יז; ויקרא א, א), אלא רמז הוא גם לשאר הנסיעות במדבר. ר' ישמעאל בחר לכנות את מקום מסירת כל הציוויים שלאחר מעמד הר סיני "אהל מועד", מפני שאהל מועד הוא המקום שנכנס משה לשם כדי לשמוע את קול ה' מדבר אליו (ראה במדבר ז, פט ברש"י עה"ת שם ובמקבילות).

התחקות אחר המשמעות הפשוטה של התורה יכולה גם לעזור לנו להבין מה מסר משה לכלל ישראל, ומתי מסר אותו. התורה מעידה במפורש שמשא רבנו מסר כל מה שלמד, ומסירתו זו הייתה מיד ברדתו מן ההר. כך לשון הכתוב שנאמר אחרי לוחות שניים (שמות לד, לב): "ואחרי כן נגשו כל בני ישראל ויצונו את כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני". ולכן נוכל להעלות שלר' ישמעאל משה מסר לבני ישראל את כל מה שלמד מיד לאחר לימודו.

המדרש בשמות רבה מא, ו מבוסס על שיטת ר' ישמעאל:

וכי כל התורה למד משה? כתיב בתורה (איוב יא, ט) ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ולארבעים יום למדה משה? אלא כללים לימדהו הקב"ה למשה, הוי (שמות לא, יח) ככלותו לדבר אתו.

וכך גם במדרש תנחומא פרשת תרומה אות ח:

אימתי נאמר למשה הפרשה הזו של משכן? ביום הכיפורים עצמו... ובו ביום אמר לו הקדוש ברוך הוא (שמות כה, ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם על מעשה העגל.

לפי דעה זו, הציווי לבנות את המשכן היה תוצאה מעוון העגל, ועל כן מסר אותו הקב"ה למשה בסוף ארבעים הימים האחרונים, בלי להזכירו בארבעים הימים הראשונים. תפיסה כזו - שמצוה מסוימת מהווה תגובה על חטא שאירע לאחר נתינת לוחות ראשונים - א"א להעמידה אלא בשיטת ר' ישמעאל.

רבנו עובדיה ספורנו תפס לכאורה את דרכו של ר' ישמעאל, שכמה דינים בתורה התפתחו במשך ארבעים השנה במדבר. ראה למשל בפירושו בסוף פרשת משפטים לעניין בחירת שבט לוי, ובבמדבר טו, יג לעניין חיוב נסכי קרבנות ציבור וקרבתות יחיד. כאמור, אם המצוות הן תגובות למאורעות שאירעו לאחר מתן תורה, אי אפשר להעמיד שמשא כבר קיבל את כל פרטיהן (או אף רובן) בסיני.

4 כך משתמע מפירוש רש"י לחגיגה שם, וכן בפירושו לסוגיות המקבילות בסוטה לו, ב ובזבחים קטו, ב.

ב. רבי עקיבא

שלא כר' ישמעאל, ר' עקיבא סובר שגם הכללות וגם הפרטות נאמרו למשה בסיני. שיטת ר"ע לכאורה קשורה גם היא לפשטות הפסוקים, שהרי התורה קובעת בכמה מקומות - אף לאחר מעמד הר סיני - שהמצוות אכן נאמרו למשה בהר סיני (ראה ויקרא ז, לח; כה, א; כו, מו; כז, לד)⁵. ברם אין ספק שהמונח "אהל מועד" במשנת ר' עקיבא מייצג דווקא חנייה מיוחדת בזמן ובמקום שבו חזר הקב"ה ומסר את המצוות למשה רבנו, שכן שנינו בדעת ר"ע שהכללות והפרטות "נשנו באהל מועד ונשתלו בערבות מואב". אבל כמו ר' ישמעאל, ובניגוד לשיטת ראב"ע המובאת להלן, לדעת ר"ע י"ל שמשה מסר את כל מה שלמד בסיני לבני ישראל, ועשה זאת לאלתר בירידתו מן ההר.

נחוץ להדגיש שגם ר"ע יכול ליישב את גישתו עם אותם הכתובים המוכיחים שמשה קיבל כמה דינים חדשים במשך נסיעתם של בני ישראל במדבר. וזהו מפני **שהוא מודה שהיו דברים אחדים שלא מסר ה' למשה בהר, ולימדם אותו רק אח"כ**. והנה ראיות ברורות לכך:

בארבעה מקומות העידה התורה שמשה רבנו שאל את ה' מה לעשות: בפסח שני (במדבר ט, ו), בבנות צלפחד (במדבר כז, א), במקושש (במדבר טו, לב) ובמקלל/מגדף (ויקרא כד, י). בוא וראה מה אומר שמעון השקמוני תלמידו של ר' עקיבא לגבי כל אחד מאותם המאורעות:

ספרי במדבר אות סח:

5 ר' ישמעאל יכול לפרש את הפסוקים הללו ע"פ הצעת הרמב"ן בפירושו לויקרא ז, לח.

6 זיהוי המקושש וזמן האירוע תלוי במחלוקת: לר' יהודה בן בתירא (שבת צו, ב) המקושש היה מן המעפילים לעלות לארץ אחר מעשה המרגלים (שהיה, כמובן, אחר מתן תורה), ואילו לר' שמעון (ספרי זוטא פסקא טו אות לב) המעשה אירע בשנה הראשונה לצאת ישראל ממצרים, קודם קבלת התורה (וא"כ לשיטת ר' שמעון א"א להביא ראיה מהמקושש לדיונו). ואע"פ שר"ע עצמו הביע דעתו בנידון (בגמרא שבת שם) שהמקושש היה צלפחד, לכאורה אין הכרע מזה לגבי קביעת זמן האירוע, ועדיין י"ל שספקו של משה בדין המקושש היה לפני מעמד הר סיני. מ"מ מגמרת ב"ב קיט, א המובאת להלן בסמוך, ומהפסוק שציטט ר"ע שם מפרשת כי תשא, מוכח שיטת ר"ע היא שמעשה המקושש אירע לאחר מתן תורה. וע"ע תוס' ב"ב קיט, ב ד"ה אפילו שהעלה כן מטעם אחר. ולעניין המקלל, ז"ל הספרא (ויקרא כד, יב, הובא בפירוש רש"י עה"ת שם): "ויניחהו במשמר. ולא הניחו המקושש עמו, ושניהם היו בפרק אחד".

7 האיש שמעון השקמוני אינו ידוע לנו אלא ממקורות הללו. העובדה שרבי חידקא מכנה אותו כתלמידו של רבי עקיבא מוכיח ללא ספק שהוא מציע את שיטתו של רבו.

אמר רבי חידקא, שמעון השקמוני היה לי חבר מתלמידי ר"ע, ואמר יודע היה משה שאין טמא אוכל את הפסח, על מה נחלקו, אם יזרק הדם עליהם אם לאו.

דברים דומים נאמרו בבבא בתרא קיט, א:

אמר רבי חידקא, שמעון השקמוני היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא. וכך היה רבי שמעון השקמוני אומר, יודע היה משה רבינו שבנות צלפחד יורשות הן, אבל לא היה יודע אם נוטלות חלק בכורה אם לאו. וראויה היתה פרשת נחלות ליכתב על ידי משה, אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידן. ויודע היה משה רבנו שהמקושש במיתה שנאמר (שמות לא, יד) מחלליה מות יומת, אבל לא היה יודע באי זו מיתה הוא ימות. וראויה הייתה פרשת מקושש שתיכתב ע"י משה, אלא שנתחייב מקושש ונכתבה על ידו, ללמדך שמגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב.

וכן הוא גם בסנהדרין עח, ב:

כדתניא יודע היה משה רבינו שהמקושש במיתה... אבל מגדף לא נאמר בו אלא (ויקרא כד, יב) לפרש להם על פי ה', שלא היה משה יודע אם הוא בן מיתה כל עיקר אם לאו⁸.

הרי מפורש במשנת רבי עקיבא שמשה רבנו לא היה יודע כמה הלכות אף לאחר מתן תורה. לא ששכח את לימודו, ולא שלא היה רשאי למסור את מה שלמד לבני ישראל. לא היה יודע את ההלכות!

עוד כמה מאמרי חז"ל הולכים בדרך ר"ע, כמו הספרא הידוע בריש פרשת בהר:

מה עניין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצוות נאמרו מסיני? אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני.

וכן בויקרא רבה א, י:

אמר רבי אלעזר, אע"פ שנתנה תורה סייג לישראל מסיני, לא נענשו עליה עד שנשנית באוהל מועד⁹.

8 שמו של שמעון השקמוני אינו מוזכר במפורש כבעל ברייתא זו, אבל סגנונה ותוכנה זהים ממש לברייתות שהבאנו למעלה, ולכן סביר להעלות שברייתא זו ג"כ ממנו.

9 הרמב"ם הלך בדרכו של ר"ע, ראה להלן בנספח.

ג. רבי אלעזר בן עזריה והבאים אחריו

במקום אחר במסכת חגיגה (בסוף דף ג, א) שנינו:

שבת של ר' אלעזר בן עזריה הייתה... ואף הוא פתח ודרש (קהלת יב, יא) דברי חכמים כדרכונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד... בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין הללו אוסרין והללו מתירין הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר כולם 'נתנו מרועה אחד' - אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב (שמות כ, א) 'וידבר אלהים את כל הדברים האלה' (זהו הפסוק בפרשת יתרו בתחילת עשרת הדברות).

לפי התנא ר' אלעזר בן עזריה, הורה הקב"ה למשה בסיני לא רק את "הכללות והפרטות", אלא את כל צידי צדדיו של כל דין ודין, שהוא כל מה שיש לפלפל בכל מצוות התורה¹⁰.

בדורות שאחרי ראב"ע באו אמוראים והוסיפו והפליגו על שיטתו. כך למשל בברכות ה, ב:

א"ר לוי בר חמא אמר ר' שמעון בן לקיש, מאי דכתיב (שמות כד, יב) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם? לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זה מקרא, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זה תלמוד, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני¹¹.

וכן בירושלמי פאה פ"ב ה"ד:

ר' יהושע בן לוי אמר (דברים ט, י) עליהם ועליהם, כל ככל, דברים הדברים - מקרא משנה תלמוד ואגדה, אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפניו רבו

10 הדים לשיטתו הכללית של ראב"ע מצינו גם בירושלמי פאה פ"ו ה"ב: "אמר רבי אילעאי, שאלתי את רבי יהושע, באלו עומרים פליגי בית שמאי ובית הלל?... וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני רבי אלעזר בן עזריה אמר לי הברית! הן הן הדברים שנאמרו למשה בחורב". הוזה אומר, שלדעת ראב"ע משה רבנו קיבל את המחלוקת שבין ב"ש וב"ה על ההר.

11 ריש לקיש לשיטתו אצל, שמצינו שזנח את שיטת ר"ע (בב"ב קט, א הנ"ל). ראה במדבר רבה כא, יב: "ריש לקיש אומר **יודע היה משה רבנו את הדין הזה** (בנות צלפחד), אלא באו לפני שרי עשרות תחילה, אמרו: דין של נחלות הוא, ואין זה שלנו, אלא של גדולים ממנו... ראה משה שכל אחד ואחד כיבד את מי שגדול ממנו, אמר אם אומר להם את הדין אטול את הגדולה, אמר להם אף אני יש גדול ממני. לפיכך (במדבר כז, ה) ויקרב משה את משפטן וגו'.

כבר נאמר למשה בסיני¹².

וכן במגילה יט, ב:

ואמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן, מאי דכתיב (שם) ועליהם ככל הדברים אשר דיבר ה' עמכם בהר? מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידין לחדש¹³.

בוא וראה איך הרחיבו האמוראים את דברי ראב"ע. לפי הדעות הללו, לא לבד הכללות והפרטות, ולא לבד כל צידי צדדים של כל דין ודין, אלא אף נביאים וכתובים, אף דיני דרבנן, אף אגדה, אף כל חידוש שעניד להתחדש לדורות עולם למד משה רבינו על הר סיני!

לדעתנו, אי אפשר להעלות שעמדה זו של ראב"ע ודעימיה היא רק חזרת דעתו של ר"ע בשפה יותר תיאורית ומליצית. הרי ראינו שרבי עקיבא הגביל (במידת מה) את כמות הידע שמשה רכש, והודה שהיו דברים שלא למד על ההר. אם חכמים אלו אינם אלא חוזרים ושונים את שיטתו, האיך ישתמשו כולם בלשונות כה מוגזמים ומטעים? אדרבה, כל המקורות לפנינו מכריחים אותנו להבין דבריהם כפשוטם. אין זה כי אם שפנים חדשות באו לכאן - שיטה שלישית שעד כה לא נקשרה לסוגיא.

שיטת ראב"ע - ורק שיטת ראב"ע - מוכרחת להתמודד עם הקושיא הבולטת שהצגנו למעלה: הייתכן שמשה רבנו קיבל את כל מה שיש לדעת על ההר - הרי פסוקי התורה בעצמם צועקים ואומרים שמשה לא למד הכל על הר סיני! ועוד, איך יתכן שמשה למד דינים וטעמים שלא יתגלו לשאר העולם עוד מאות בשנים?

תירוצים שונים הוצעו לאורך הדורות לפתור את הבעיות הללו. הרבה מהם סובבים בעיקר סביב הרעיון שאכן משה רבנו למד וידע את הכל, אבל "תנא ושייר" - הוא לא מסר לבני ישראל כל מה ששמע מאת הקב"ה על ההר. גישה זו יסודתה בהררי קודש: **כבר בימי האמוראים עצמם** מצינו חכמים מצהירים שמשה רבינו ידע דברים ששמר לעצמו. ראה ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז:

א"ר יצחק כתיב (דברים ד, יד) ואותי צוה ה', אותי ואותי, נאמר לי דברים שנאמר לכם, ונאמר לי דברים שנאמר בינו לבין עצמי¹⁴.

12 ר' יהושע בן לוי לשיטתו אצל. בניגוד לדעת רבי ישמעאל (תנחומא פרשת תרומה הנ"ל) שהמשכן הוא כפרה לישראל על חטא העגל, ומטרתו להראות לכל באי העולם שהקב"ה משרה שכיתו בתוך עמו, העלה ריב"ל (ויק"ר א, יא) ש"אילו אומות העולם היו יודעים כמה אוהל מועד יפה להן, היו מקיפין אותו אהליות וקסטריות".

13 שיטת ר' יוחנן עולה יפה עם תמיהתו הנזכרת בתענית ט, א: "יתיב רבי יוחנן וקא מתמה, אמר מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא?"

14 ר' יצחק לשיטתו אצל. ראה שמות רבה כח, ו (שמות כ, א): "וידבר אלקים את כל הדברים האלה לאמר, אמר רבי יצחק מה שהנביאים עתידים להתנבאות בכל דור ודור קבלו מהר סיני... ולא כל

וכן בבמדבר רבה יט, ו:

אמר רבי יוסי ברבי חנינא, אמר לו הקב"ה למשה, לך אני מגלה טעם פרה, אבל לאחר חוקה¹⁵.

הרי באמת משה ידע הכל, אבל לא מסר הכל לכלל ישראל.

שיטת ר' אלעזר בן עזריה, עם הרחבתה לאחר מכן, היא השיטה הכל כך נפוצה בספרות התורנית, והיא המרגלא בפומייהו דאינשי. למשל, בעל האור החיים עה"ת תפס שיטה זו באתרין סגיאין: ראה פירושו לשמות טז פסוקים יא ו-כב שמשה לא היה רשאי למסור כל מה שלמד לבני, וכן פירושו לויקרא יג, לז בבואו לפרש איך מיישבין דברי המדרש שר' עקיבא דרש דרשות שלא ידען משה. ודא עקא, טעו עלמא וערבבו שיטת ה'קופה של בשמים' עם שיטת ה'אוצר בלום'.

סיכום

מהות הלימוד שקיבל משה רבנו על הר סיני היא מהסוגיות העמומות באגדה. נחזור על התמיהות שהצגנו בראש המאמר, ונראה אם אכן הועלנו להאיר את הסוגיא במקצת:

א. שיטת ר' עקיבא לכאורה מופרכת מיניה וביה, שהרי התורה בעצמה מוכיחה שמשה לא ידע את כל דיני המצוות אף לאחר מעמד הר סיני.

ראשית, ההפרכה אינה מופנית אל רבי עקיבא, שהרי ר"ע מודה שהיו דברים שלא למד משה על הר סיני. ההפרכה מופנית אל ראב"ע ודעמיה. הראינו שאותם חכמים בעצמם כבר הצביעו על פתרון הבעיה - משה רבנו באמת ידע הכל, ותנא ושייר במסירתו לבני.

ב. מהי הכוונה של מאמרים המפוזרים בספרות חז"ל השייכים לנושא, והאם אכן חולקים האמוראים על התנאים?

ההכרה שקיימות שלוש שיטות תנאים בנידון מועילה מאוד להתיר את המבוכה. הדעות שהציעו חז"ל המנוגדות לרבי ישמעאל ולר"ע נובעות מבית מדרשו של התנא רבי אלעזר בן עזריה. חכמים הללו התכוונו למה שאמרו - פשוטו כמשמעו. זיהינו כמה מחכמים הללו והדגמנו את העקביות בשיטתם.

הנביאים בלבד קבלו מסיני נבואתן, אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחד ואחד קיבל את שלו מסיני...

15 השווה לשיטתו בנדרים לח, א: "אמר רבי יוסי ב"ר חנינא, לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנאמר (שמות לד, כז) כתוב לך, (שמות לד, א) פסול לך, מה פסולתן שלך אף כתבן שלך, ומשה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל..."

על דרך זו אפשר לארגן ולסווג את כל מאמרי חז"ל בענין לקבוצות, והסתירות הפנימיות נופלות מאליהן.

עם הבנות אלו אפשר לצמצם את הצורך בהסברים מאולצים¹⁶, וכל מאמר ומאמר בחז"ל על מקומו יבוא בשלום.

נספח: שיטת הרמב"ם

כפי המתואר לעיל, רבי עקיבא סבר שמשה רבנו קיבל כמעט את כל המצוות על הר סיני. ברם, היו אף מצוות מתרי"ג שלא למדם משה אלא לאחר מכן, ואצ"ל שלא למד ולא הכיר את שאר ספרי נ"ך, ואת פלפולם של דורות העתידים לבוא וכו'. לעומתו, ראב"ע והבאים אחריו סוברים שמשה קיבל כל מה שיש לדעת על ההר, אבל לא מסר כל מה שלמד: מקצתו מסר מיד ברדתו מן ההר, מקצתו מסר לבני לאורך חנייתם במדבר במשך ארבעים שנה, ומקצתו לא מסר כלל אלא שמר לעצמו לעולם ועד.

מהמקורות הבאים יוכח שהרמב"ם הבחין היטב בין שיטת ר"ע לשיטת ראב"ע, ועקב דווקא אחר ר' עקיבא בעקביות, על פני כל כתביו.

א. בריש הקדמתו למשנה תורה כתב הרמב"ם ש"כל המצוות שניתנו לו למשה בסיני בפירושן ניתנו, שנאמר (שמות כד, יב) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה, תורה זו תורה שבכתב, ומצוה זה פירושה. וציונו לעשות התורה על פי המצוה. ומצוה זו היא הנקראת תורה שבעל פה". זוהי שיטת ר"ע לעומת שיטתו של רבי ישמעאל¹⁷.

16 לפי דרכנו אין צורך בתירוץ כעין זה של המהרצ"ח בהגהותיו לברכות ה, א ד"ה מלמד: "היינו הקב"ה מסר למשה מדות הנדרשות, והחכמים מוציאים מכללים אלו תולדות וענפים שונים ולומדים סתום מן המפורש, וכל הפרטים הללו המה מונחים בכלל" (וכעין זה ג"כ בהגהותיו למגילה יט, ב ובמבוא התלמוד פרק ג). כפי שראינו, המימרא של ריש לקיש במסכת ברכות מתיישבת אך ורק עם דעתו של ראב"ע. הדרך הנכונה ליישב את פסוקי התורה עם דעתם היא הדרך שכבר הראו לנו האמוראים (וריש לקיש בכללם!) - שמשה רבנו תנא ושייר. (הרעיון של תנא ושייר לא היה נוח לו להמהרצ"ח מפני דבקו במשנת הרמב"ם, ראה בנספח).

17 הרמב"ם מפרש את המונחים "כללות" ו"פרטות" אחרת מרש"י. בעוד שרש"י מייצג את ה"פרט" כשאר פסוקי התורה השייכים לכל "כלל" (ובכך הוא נותן הסבר הגיוני למחלוקת בין ר"ע לר' ישמעאל), הרמב"ם מגדיר את ה"פרט" כמשפט המלא של המצוה (כגון מי הם החייבים במצוה סוכה, במה מסכיין את הסוכה, וכו' - פרטים שאינם נכתבים בתורה כל עיקר), בלי להתייחס לעצם מחלוקת התנאים. וז"ל בהקדמתו לפיה"מ (עמ' י במהדורת הרב קאפח): "זוהו ענין אומרם 'כללותיה ופרטותיה', כלומר העניינים שתראה אותנו למדים אותן בכלל ופרט וכן ביתר שלוש עשרה מידות הם קבלה ממשה מסיני". הווה אומר, המונחים "המצוה", "פירושה", "תורה שבעל

ב. בספר המצוות שורש שני הציע הרמב"ם שהיו דברים שלא שמע משה רבנו בפירוש מאת הקב"ה בסיני, ושמשה בעצמו הוציא דינים חדשים ע"י י"ג המידות: "אלא הסיבה (שלא כל מה שנלמד באחת מ"ג מידות ראוי למנותו) מפני שכל מה שנלמד הם ענפים מן העיקרים שנאמרו לו למשה בסיני בפירוש, והם תרי"ג מצוות. ואפילו היה הלומד משה בעצמו הרי אלו אינם נמנים... וכל אלו כבר נלמדו בימי משה רבנו, שהרי בימי אבלו נשתכחו. הנה נתבאר לך שאפילו בימי משה אנו אומרים 'דקדוקי סופרים', לפי שכל מה שלא שמעו אותו בסיני בפירוש הרי הוא מדברי סופרים". שני מושגים אלו מנוגדים בהחלט לשיטת ר' אלעזר בן עזריה, הסובר שמשה למד כל מה שיש לדעת על ההר.

ג. מיסודי הדת הוא שתורת משה לא תבטל לעולם¹⁸. היות שבהלכות מגילה בסוף הפרק השני פסק הרמב"ם ש"כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח חוץ ממגילת אסתר", א"א להעמיד שמשה רבנו קיבל את הנביאים והכתובים מאת הקב"ה. גם זה מתאים לשיטת ר"ע ונוגד את שיטת ר' אלעזר בן עזריה ודעימיה.

ד. הרמב"ם חזר והדגיש פעמים רבות שמשה רבנו מסר כל מה שלמד מאת הקב"ה לבני ישראל. וז"ל בהקדמתו למשנה תורה: "אף על פי שלא נכתבה תורה שבעל פה, לימדה משה רבנו כולה בבית דינו לשבעים זקנים". וכמ"כ באגרת תימן (עמ' לז במהדורת הרב קאפח) כתב: "שהנביא הזה משה רבנו רבן של כל הנביאים... אמר לנו שלא נשארה בשמים תורה אחרת שתינתן, ואין שם דת אחרת שתבוא, אמר (דברים ל, יב) לא בשמים היא..." עיקר כוונת הרמב"ם בדברים הללו הוא לשלול את דעתם של הנוצרים ודומיהם, אך יש ללמוד מדבריו שהמושג שמשה רבנו 'תנא ושייר' רחוק מדעתו של הרמב"ם בתכלית הריחוק. כפי שראינו, שיטת ר' אלעזר בן עזריה מבוססת כל כולה על הרעיון שמשה רבינו תנא ושייר, וא"כ א"א להעמיד שהרמב"ם הלך בדרכו.

ה. בספר המצוות ריש שורש שלישי רמז לנו הרמב"ם שאף לא את כל תרי"ג מצוות קיבל משה על ההר: "דע, כי אומרם שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני... לא נתכוונו באומרם 'בסיני' אלא לעיקר מתן התורה שניתנה

פה" ו'פרטות" כולם אותו דבר. יתכן שמקור הרמב"ם לסיווג זה הוא ממדרש תנחומא פרשת נח סי' ג: "שתורה שבכתב כללות, ותורה שבע"פ פרטות".

18 ראה פירושו לסנהדרין י, א (עמ' קמד במהדורת הרב קאפח, היסוד התשיעי): "שזו תורת משה לא תבטל ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה ולא יתווסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב ולא בפירוש". וכן בהל' יסודי התורה ט, א, ובמו"נ ח"ב ר"פ לט, ועוד.

בסיני...¹⁹. ואכן במצוות לא תעשה קצד העלה הרמב"ם שאיסור שתיית יין נסך נאסר לבני" רק בשנת הארבעים במדבר. גישה זו עולה יפה מאוד עם דעתו של ר' עקיבא, שמשה קיבל ציוויים חדשים במשך ארבעים השנים שבני ישראל היו במדבר, אבל לא לשיטת ראב"ע.

ו. הרמב"ם תמיד משתדל להתאים את התורה לשכל, ולהימנע מלייחס השפעה של גורמים על-טבעיים למאורעות²⁰. הרעיון שמשה רבנו רכש כמות אינסופית של ידע בארבעים יום הוא מן הדברים שקשה לדעת להולמם. מכיון שאין התורה מפרטת בדיוק מהו התוכן הלימודי שרכש משה רבנו על ההר, אין מן התימה שהרמב"ם בחר להמעיט את הנס, ולכן הלך בדרכו של רבי עקיבא ולא בשיטת ראב"ע.

19 וממשיך שם: "הכוונה בסימן זה שהדבר שציווה לנו משה ולא שמענוהו אלא ממנו הוא מנין תורה". והשווה לדבריו בפירושו למשנה חולין ז, ו ובהל' מלכים ט, א, עיין היטב בלשונו שם. כל הדגשת הרמב"ם היא על האיש משה כמקור ההתחייבות שלנו במצוות השם, ואילו מקומם של הציוויים (הר סיני) אינו אלא פרט טפל. וע"ע באגרת למר יוסף אבן ג'אבר (אגרות הרמב"ם מהדורת הרב שילת עמודים תי-תיא). וכן יש להוכיח מדיוק לשונו בתחילת הקדמתו למשנה תורה (הנ"ל) שאמנם כל המצוות שניתנו לו למשה בסיני בפירושן ניתנו, אבל אכן היו מצוות שלא ניתנו לו בסיני. סוף דבר: כשם שמילת "סיני" במונח "כללות ופרטות נאמרו בסיני" לאו דווקא במשנת ר"ע, כך מילת "סיני" במונח "שש מאות ושלוש עשרה מצוות שנאמרו לו למשה בסיני" לאו דווקא במשנת הרמב"ם. וראיתי גדולים וחשובים טועים בדבר זה.

20 ז"ל במאמר תחיית המתים (סוף עמ' פז במהדורת הרב קאפח): "ששאיפתנו ושאיפת כל אנשי החכמה מיחידי סגולה הפך שאיפת ההמון, כי המוני בעלי התורות יותר חביב עליהם ועבר לסכלותם לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה את זה, ומבארים כל דבר נגד המושכל, וטוענים בו שהוא נס... ואנחנו שואפים לאחד בין התורה ובין המושכל, ונתאר כל הדברים כפי סדר טבעי אפשרי בכל אלה, זולתי מה שנאמר בפירוש שהוא נס".

חדש!

בימים אלו יצא לאור במסגרת מפעל
'הסמ"ג השלם'

הכרך השלישי והאחרון של חלק העשין

מצוות קכג-רמח והמצוות דרבנן

עם ציונים ומקורות ונושאי כלים מכת"י ולקט
מפרשים מכת"י ומדור שנו"ס ותרגום הלעזים
ועוד. שני הכרכים האחרונים של חלק הלאווים
נמצאים לקראת סוף הכנתם.

ניתן להשיג באתר מכון שלמה אומן או בטלפון 08-9276664

הרב אוריאל בנר

הכינוס השנתי בחג השבועות שייסד הרב נריה זצ"ל בישיבת כפר הרא"ה

"ברם זכור לטוב אותו האיש ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל". הגמרא בב"ב כא, א מסבירה מה עשה יהושע בן גמלא, ומדוע תרומתו כה משמעותית. אין ספק שבדורות האחרונים בין שאר ה"יהושע בן גמלא" שהצילו את התורה ולימודה שמור מקום של כבוד לרב משה צבי נריה זצ"ל, שהלך לעולמו לפני שלושים שנה ב"ט בכסלו תשנ"ו, לאחר כמעט פ"ג שנים עמוסות וגדושות בתורה ועבודה וגמילות חסדים. לא אאריך כאן בתיאור מעשיו בהקמת ישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה ושאר המוסדות שבאו בעקבותיה, ולא על כלל פעילותו בחינוך הנוער ובבניית דורות של תלמידים ותלמידות, ציבור גדול של שומרי תורה ואוהבי העם והארץ. דברים אלו ידועים, ואין צורך להאריך בהם. בשורות הבאות אגע בנקודה אחת מתוך שלל פעולותיו, והיא הכינוס התורני בחג השבועות בישיבת כפר הרא"ה. פרט זה יש בו כדי ללמד על הכלל בשני מובנים. הראשון, ישנם בתוך פרויקט זה נקודות החוזרות על עצמן בכל עשייתו רבת השנים, וממנו נבין את דרך פעולתו של הרב נריה במקרים אחרים. והמובן השני הוא שפרט זה השפיע באופן ישיר על הגעתם של תלמידים לישיבת כפר הרא"ה, וממילא באופן רחב יותר על עיבוי השורות של הנוער לומד התורה, מה שהיה נצרך מאוד באותן שנים, וממנו צמח כל מה שצמח בשנים הבאות. נביא בעיקר ציטוטים, לעיתים ארוכים יחסית, שכתבו משתתפים בכינוס, כדי לטעום מהחווייה ההיא כפי שתיארו אותה על אתר ולאחר זמן.

ישיבת כפר הרא"ה הוקמה בחודש מרחשון ת"ש, וכבר זמן לא רב אחר כך אנו קוראים תיאור של חג השבועות בישיבה¹, בו שותפים התלמידים הקבועים וגם האורחים מתנועת בני עקיבא שבאו להתרשם ולהתבשם ממנה. כך כתב אחד הנוכחים בחודש סיון תש"ב²:

כינוס תורני, חידוש הוא שחידש בית מדרשו של כפר הרואה. כנסייה לשם

1 ב'ספר בני עקיבא' (בעריכת יצחק לב, ת"א תשי"ט) עמ' 43 נכתב: "בתקופה זו ואף לאחר מכן ראה הארגון חשיבות רבה בפעולות כלליות, ככינוסים ארציים, כינוסים מחוזיים, פגישות ארציות של שבטים וכדומה. כך החל הכינוס התורני בישיבת בני עקיבא בשנת תש"א, והפך לכינוס שבת הרא"ה בישיבה שנערך מדי שנה בשנה בחג השבועות". משמע שכבר בתש"א החל הכינוס, ועם הזמן נוצרה ההתמקדות בילדי כיתה ח'.

2 הדברים מופיעים ב'ספר בני עקיבא' עמוד 190, לא צוין שם הכותב.

תורה בחג מתן תורה - ביטוי למהותה של עצרת. ערב שבת, מחצית היום. הבאים החלו מתכנסים, קרובים ורחוקים, הישיבה מקבלת את באיה בסבר פנים. האולם הגדול בקומת הבית, שכל השנה סגור על מסגר, נפתח בפני הבאים. בערב של יום נתנס הכינוס לשיחה של פתיחה, ורבו של הכפר מברך את באי המועד. לפנים היה איש ישראל עולה שלוש פעמים בשנה לבית ד' לירושלים, מהאור האלוקי השופע מן הקודש הייתה נשמתו שואבת את חיותה. "משחרב בית המקדש אין לו לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה", בתי מדרשות ואוהלי תורה המה בתי המקדש כיום, בהם ומהם אנו צריכים לינוק מזון נפש. ואף ראש הישיבה בדבריו מבקש לראות את האורחים לא כאורחים מבחוץ, אלא כחברים מבפנים - "בני ישיבה ליומיים". לאחר השיחה נתפקדו האורחים, חולקו לעדות, ועל כל עדה מדריך - חבר מחברי הישיבה.

שבת זו של ערב חג היא כפתיחה והכנה לגופו של חג. תפילה של שבת בנחת ורוממות גיל. הסעודה של שבת כהלכתה בנועם זמירות, הכל כמנהג הישיבה. מחציתו הראשונה של יום - הסדר הרגיל בישיבה קודש ללימוד, מחציתו השנייה לטיול לשיחה ולמנוחה. האורחים, עדות עדות על מדריכיהם, פושטים בסביבה, מסיחים בתולדות הישיבה, שואלים לימים ראשונים, ונהנים מזיוו של עולם. בשעת בין הערביים מתכנסים ללימוד, להיכנס לחג התורה מתוך לימוד. ומשהחשיך, שוב קולחת לה השיחה.

יום טוב ממשמש ובא. יש לכוון את הלב ליום הגדול. וכבר העריב היום, ועמדו כוכבים ברקיע, ועדיין לא עמדו להתפלל, שכן המנהג בליל שבועות לאחר את תפילת ערבית. "שבע שבתות תמימות תהייה".

בחצות הלילה החלו בלימוד. האולם הגדול, הוא חדר האוכל, מואר באור יקרות, והוא והאכסדרה שלפניו מלאים חברים. יש לומדים ביחיד, יש לומדים בשניים, ויש לומדים בחבורה גדולה. לומדים מסכת ביכורים, לומדים עם הרע"ב ותוספות יו"ט. והמעמיק יעמיק עד פירוש הר"ש והרמב"ם. בין פרק לפרק הפסקה לזמר, לריקוד ולטעימת מזונות, לעודד את הלבבות ולהדיר שינה מעין. וכך כל הלילה, עד שיאמר הרואה ברקאי, האירו פני כל המזרח עד שבהרי אפרים. עמדו חסידים ואנשי מעשה שבחבורה, ירדו לכפר, טבלו במקווה כמו ששנינו "חייב אדם לטהר עצמו ברגל", ועד שהחלה חמה עולה בשיפולי רקיע עמדו בשירת אקדמות.

אחרי הצהרים הרצאה על "שיטות במנין המצוות". המרצה - חבר מאחת הקבוצות - מונה את השיטות במנין המצוות, מימי התנאים עד ימי הפוסקים

ששיטתם מקובלת בידינו. ובסיום הדברים מוזכרת גם מטרת הכינוס: אחרי הרצאה "שיחת הכינוס" דיון בשאלות חוגים לישיבה בסניפים - ובאופן רחב יותר על הגברת תלמוד תורה בתוכנו. הישיבה שעוד מעט ותמלאנה שנתיים לקיומה זקוקה בעתיד הקרוב לתוספת חברים משורות הארגון. עד עתה הייתה הישיבה שביל יחידים, עתה כשהודות לה' חדרה במידה מרובה ההכרה בצורך לימוד תורה בליבות חברים, צריכה הישיבה להיהפך לדרך הרבים. בכל סניף צריך להתארגן "החוג" לקראת הישיבה. כל חבר טרם צאתו לחיים עליו לסור לשנתיים-שלוש לישיבה, ובמיוחד חברים הרואים את דרכם עולה לקבוצה. היציאה לישיבה צריכה שתהא מכוונת מתחילה. חבר היוצא לישיבה עליו לדעת לאן הוא יוצא - מהותה המיוחדת של ישיבתנו דורשת הכנה קודמת.

בדיון שנתעורר לאחר השיחה השתתפו הרבה חברים. יש לדון על צורת החוגים, תוכנם ומגמתם. יש רוצים לראות ב"חוג" את העושים והמעשים לתלמוד תורה בסניף. אין להסתפק בלימוד שטחי של הפרק היומי. יש להקים חוגים ללימוד משנה וגמרא. הלימוד צריך להיות חלק מהאווירה הכללית ומהווי החיים בסניף.

בסיום באה מסיבת החג, תחילתה בדבר שירה, פלוני מלמד ניגון חדש, וחבר כי יחזור לסניף יביא עמו מזמרת הישיבה. ודבריו של הרב מעודדים ומחזקים את הלבבות, ובכללות הכול - עמוסים מחשבות, רשמים הגיונות...

לאחר ארבע שנים, בשנת תש"ו אנו מוצאים דיווח בביטאון התורני 'ההד':³⁷

...המשטר הפנימי של הישיבה - חברת נוער בנויה על יסודות ממשל עצמי - נמצא כמתאים לרוחו של הנוער הארצישראלי. להישיבה כוח מושך, 90 אחוז מתלמידיה לא חלמו מעולם ללמוד בישיבה, ורק הודות לאורח חייה של ישיבה זו ופעולותיה המיוחדות לקירוב הנוער [כינוס תורני בשבועות, ביקורים בשבתות, מחנות חוגים ליד הישיבה] מצאו עשרות צעירים את דרכם לתורה. בכינוס התורני שהתקיים בחג השבועות השתתפו 70 צעירים. ליל שבועות עבר מתוך לימוד ער. במשך החג התקיימו שיחות בעדות ושיחות כלליות על התורה ועל הישיבה. באי הכינוס חזרו לבתיהם מתוך החלטה לחזור אל ספסלי הישיבה.

מדברים אלו ניתן להתרשם עד כמה הייתה ההליכה לישיבה חידוש בחוגי הנוער הדתי באותה תקופה, ועל תרומתו של הכינוס בחג השבועות לחיזוק מגמה זו.

אך מעבר להיות הכינוס דרך להבאת תלמידים לישיבה, ערכו היה רב לעצמו. שנתיים אחרי כתיבת התיאור הקודם, בחג השבועות תש"ח, בעיצומה של מלחמת השחרור, מתאר אלתר ורנר⁴ מהפלוגה הדתית של ההגנה את חג השבועות בבן שמן הנצורה, ומדבריו אנו למדים על השפעת הכינוס בכפר הרא"ה על מי שהיה בו:

משיצאה השבת והתקדש ליל החג חגונו חג מתן תורה בהתרוממות רוח רבה. אחרי סעודת החג נתכנסה הפלוגה לבית הכנסת לקיים תיקון ליל שבועות כראוי. למדו מסכת ביכורים, ובין פרק לפרק - שירה⁵. יודעי תורה שבינינו אמרו חידושי תורה. ביני לביני מתקשרת שיחה ערה. יש מי שמזכיר את לילות "התיקון" בישיבת בני עקיבא, ויש מי שמזכיר "ליל תיקון" בשיטל של בית אבא, ומתוך כך שיחה על מתן תורה ועל חג הביכורים ועל דמות החגים... ובסיום השיחה עולה שירה למרומים.

שלוש שנים אחר כך בחודש אלול תשי"א הגיע הנער משה לוינגר, לימים אבי ההתיישבות היהודית ביהודה ושומרון, לישיבת כפר הרא"ה, ומדבריו אנו למדים עוד משהו על הכינוס:

הגעתי לישיבה בר"ח אלול תשי"א, עם פתיחת שנת הלימודים תשי"ב, כתלמיד חדש. אך עם הגיענו לישיבה שמעתי מפי תלמידים חדשים שגם הם זה עתה החלו את לימודיהם בישיבה, שהם חזרו מ"חופשת הכנות". מהי "חופשת הכנות" שאלתי? - היינו כאן בכנס תורני בחג השבועות יותר ממאה תלמידים, ובמוצאי חג השבועות אמר לנו הרב נריה: מהיום - יום מתן תורה - אתם תלמידים קבועים כאן בישיבה, רק נאפשר לכם "חופשת הכנות". לכן אכן חזרנו עתה מ"חופשת הכנות" - זהו סיפור ששמעתי מפי התלמידים הצעירים החדשים.

כלומר, הרב נריה דאג לומר במפורש לתלמידי כיתה ח' שבאו לכינוס בשבועות, שמכאן ואילך הם כבר שייכים לישיבה, ורק בינתיים הם מתכוונים לכך בביתם. מה שנאמר לרב לוינגר בהגיעו בחודש אלול לישיבה, מצביע עד כמה הדברים נכנסו ללב השומעים.

4 מחניים י עמ' 28 "שבועות בבן שמן הנצורה".

5 "בשיחה על צעדי הראשונים בבני עקיבא נשאל הרב נריה מניין שאב את ההשראה לטפח את יסודות השירה והריקוד. בניגון חינוכי השיב ואמר - היה ברור שזאת תנועת נוער, שאין מקום ללחצים, וראוי לתת לבני נוער כלים להתמודדות מתוך אווירה שיוצרת חוויה. לא היה צריך פילוסופיה מיוחדת כדי לקלוט ששירה, זמרה, וריקוד הם גורם מלכד, ויוצרים קשר חברי. אדם מבין באופן טבעי ששירה מסודרת יוצרת אווירה, שריקוד מלהיב אותו, מחמם אותו. מה שטוב היה בישיבה בשמחת בית השואבה, בשמחת תורה ובפורים, ודאי טוב היה גם כאן" [שחר אורו עמ' 229].

6 מאורות נריה אלול ותשרי עמ' 210.

בתיאור יפה של הכינוס באותה שנה, תשי"א, שהשפיע כאמור על רבים מהנוכחים בו, נכתב כך⁷:

כל שנה בחג השבועות מתכנסים תלמידי כיתות ח' של בתי הספר העממיים בזרם החינוך המזרחי, חברי בני עקיבא בארץ, בישיבה שבכפר הרואה. כעולי רגל צעירים נראו חבורות הילדים בלכתם על תרמיליהם וילקוטיהם במעלה גבעת הישיבה. זיו-סיון עליהם, ואגלי זעה על לחייהם. מירושלים באו, מתל אביב ומחיפה, מבני ברק ומשדה יעקב. אכן, יש כבר מסורת לכינוס התורני - שומעים עליו ובאים. הפסימיסטים אשר דאגו שמא ימעטו באי הכינוס בגלל חוסר תעמולה - נחה עליהם דעתם למראה קבוצות הנוער הנהירות ובאות. ושמחה יתירה הייתה למראה הוותיקים, אשר רק תמול שלשום ישבו כאן ולמדו, והנה עתה בצאתם להמשך לימודים או לרכישת מקצוע נמשכו אל בית תלמודם, לשבת על ספסליו ולהימצא בין כתליו בחג מתן תורה. בשעה הקבועה התפקדו באי הכינוס, חולקו לקבוצותיהם וקבלו את מדריכיהם. אף הוגד להם כי מעתה הם נכנסים למסגרת הישיבה, למשמעת סדרה, והרי הם 'בני בי-רב דתרי יומי' ללימוד ולתפילה, לרצינות ולנימוס. על פי המדריך יחנו ועל פי ילכו - ואת משמרת הישיבה ישמורו. ולמדריכים הוגד: קחו איש קבוצתו, ועליהם והושבתם אותם קבוצה במקומה - 'לכו נרננה לה'.

לא היו רגעים מעטים ובית הישיבה נתמלא עד אפס מקום. שולחנות הובאו וספסלים נוספו, ולובן חולצות הבהיק על פני האולם המואר והמקושט. ברושים רעננים הרימו ראש מסביב - ועל ידם בנינו כשתילי זיתים ארץ ישראלים שזופים, צברים תוססים, וכן מולדת על פניהם.

קבלת שבת - נוסח הישיבה. שירה כללית מלכדת, מרוממת, משרה רוח רצינית-חגיגית. ואחרי זה השיחה: פרשת במדבר - פרשת המפקדים, וביניהם מפקד מטה לוי, 'לגיון של מלך'. שומרי משמרת הקודש - לא קל הדבר. יש צורך בהכנה מוקדמת. יש להתכונן לכך מגיל ילדות קדומה. אכן, לא סתם כינוס לנו - כי אם כינוס לשם גיוס, גיוס לגיונו של מלך, לשמור על משמרת התורה, על בית הניצוץ.

ומקשיבים הצעירים והעניינים מתרחבות: ואתה רואה פתאום כי לא ילדים יושבים לפניך כי אם אנשים, אנשים מישראל. אנשים הנושאים בליבם את צער האומה, את כאבה ואת סבלה ואת אחריותה. ויותר משמוחם הרופס מבין ותופס, לבם הטהור חם ומרגיש. 'וכלהון מתעטרין בנשמתין חדתין'...

7 זרעים תשי"ד. לפי בדיקה של השנים הסמוכות, שבועות חל במוצאי שבת בשנת תשי"א.

וביום השבת - רבים משתלבים כבר יפה בסדר יומה של הישיבה, בשעות הלימוד ישבו כבר חבורות על מדריכיהם ולמדו יפה, והתפלאו על עצמם ועל ישיבתם: הגם אנחנו בשוקדים? ו'מצוה גוררת מצוה' גם מחוץ לסדר הקבוע. הנה הינם: הללו יהיו פעם 'מתמידים' בישיבה, אל הנערים האלה התפללנו...

שעות ההפסקה חלפו מהר, וחברי הישיבה מזדרזים ועולים ללמוד, כי כן דבר הישיבה מימים ימימה: להתחיל בלימוד ערב שבועות בעוד היום גדול, לקבל את פני החג מתוך תלמוד תורה. והנה הציבור מתחמם... וקול התורה נישא ונושא, ובאי הכינוס עולים ורואים, ומיד פונים לארון הספרים ומוציאים משניות וגמרות ומתיישבים גם הם ללמוד. ויהי ערב ויהי ליל, נגלל אור מפני חושך, והלימוד נמשך והולך. חם בלב וטוב בעיניים, ונוח שימשך יותר ויותר. ברם יש זמן למשנה ויש זמן לתפילה. עדיין לפנינו ליל שימורים, ואין מלכות נוגעת בחברתה.

אז הרינה במחנה: כה אמר ה', זכרתי לך חסד נעורך, לכתך אחרי במדבר... והשיר המסורתי של הכינוס התורני: 'עליונים ששו, עליונים ששו בקבלת תורה, בקבלת תורה'.

ושבו שיחה: על הנעשה והנשמע. על עשייה שמכשירה את השמיעה, על עולם ללא תורה, ועל ה'בר מצוה' של העולם ביום ו' בסיון. על עם סגולה, עם תורה, ועל בניו המקדשים שם שמים ברבים. וכך ניגשים לתפילת ערבית, לקבלת עול מלכות שמים, 'לשמע ישראל' בליל התקדש חג מתן תורה.

...דרור קורא עד חצות ליל, הרוצה לישון - ילך לישון. ולא עוד אלא שרצוי הדבר, למען שאפשר יהיה ללמוד אחר כך. אולם הגיע חצות לילה, מיד עברה קבוצת חברים בשירה על פני החדרים להעיר ישנים ולהקיץ נרדמים. קמו חברים משנתם, נתעוררו והתגברו כאריות לעבודת הבורא, ולא עברה שעה קלה ואולם הישיבה נתמלא כולו, והלימוד המזרז הקיף את כולם. חברי הישיבה לומדים זוגות וזוגות, ובאי הכינוס - בחבורות, מדרך ועדתו, מדרך ועדתו. הספר פתוח, והפה מתגבר בתורה, והדברים שמחים כנתינתם מסיני.

סיימו פרק ראשון בביכורים ויפתחו החברים בשיר, וקמו ונשתלבו כולם למעגל גדול, והקיפו את אולם הישיבה בריקוד מלהיט ומלהיט, וישבו משולהבים איש אל חברו ואיש אל חבורתו, ונשתלבו שוב במעגל הלימוד, וכך היו לומדים והולכים כל אותו הלילה. פרק לימוד, ובין הפרקים - ריקוד. סיימו ביכורים והתחילו בענייני היום - 'בחודש השלישי', עשרת הדברות, למען דעת מה מיום, למען דעת ולמען הבן.

ובאשמורת הבוקר זרזו טהורים עצמם לרדת לטבילה. ותהי שירת הסיום לסדר הלימוד 'אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל! וכך היה ההמון הצעיר החוגג ומריע הולך בקול זמרה עד שהגיע למקוה. ירדו וטבלו, עלו ונסתפגו, וחזרו מרועננים לגבעת הישיבה. עמדו בראש הגבעה ושרו: 'ישראל עם קדושים! קומו לעבודת הבורא! מיד קמו הנחשלים והמפגרים אשר 'חטפו תנומה', ועלו לתפילת השחר. עמד מי שעמד וברך בקול למען הוצא הערים ידי חובתם, שרו כולם יחד 'אתה נגלית', וייחדו ליבם ליצר נשמתם ש'אמר והיה העולם'. לאים פני החברים וחיוורים, ואור עליון קורן מהם, כי אל הר ה' צועדות רגליהם. אל הר האלוקים חורבה... וכך היו מתפללים.

אחרי התפילה סעדו סעודת בוקר של חג כהלכתה, וברכו ברכת המזון ופרשו איש איש לחדרו וחבורה לפינתה. על הגבעה הושלך הס, ומקבלי התורה ברצון שקעו בשנת ישרים נעימה.

ובצהרי יום - שוב סעודה. נפוגה עייפות הלילה, ובמקומה באה איוז התעוררות פנימית מתוך תחושת החוויות של ליל השימורים והלימודים. ושוב עולים לאולם הישיבה, 'מתכנסין חברים לבי אידרא' ויושבים ללמוד מזוירים ומשוקדים. והפעם כבר לא כאורחים הסוקרים את סביבתם, התוהים על מה שנעשה כאן, אלא כוותיקים וקבועים, המכירים את מקומם ורגליים בו - 'קביעים כן תהוון בהנהו חבורתא'.

ומעיצומו של לימוד עוברים לשיחתו של יום, שיחת הכינוס הכללית על 'תורה מה תהא עליה', שיח טיול בסביבה הקרובה והרחוקה, במקומות שחג השבועות נוהג באכילת לביבות, מנהג שאינו נהוג כל עיקר... וחזרה אל עצמנו, אל תפקידנו, שלא תשתכח תורה מישראל. ודברים ברורים ומפורשים כי 'כבד את אביך ואת אמך' לא נאמר ביחס להתנגדות הורים ליציאת בניהם לישיבה. וכשם שאם אמר לו אבא 'אל תחזיר את האבידה - אין שומעין לו', כך כשהוא אומר 'אל תעסוק בתורה' אין שומעין לו. אבידת תורה זוהי אבידה שאינה חוזרת, ועלינו להחזיר את האבידה אל כלל ישראל - לא נוכל להתעלם.

בינתיים הגיע זמן המנחה. נכנסים מהורהרים ומתפללים בדבקות, בחמימות, הולמים הלבבות הצעירים ונשמת שדי תלהטם. וכעלות המנחה שטחו להם החברים שטוח על פני רחבת הדשא הירוקה, הצופה פני הכפר. מלבין כפר הרואה על בתי, מוריק על עציו וגיונותיו, ורוח ים צוננת נושבת ומשובבת נפשות.

ועם צאת הכוכבים מתיישבים למסיבת סיום וסיכום. שירה אדירה פורצת מפיות צעירים, שירה כובשת לבבות. שירה חותמת ומסכמת, שירה מחברת

ומקשרת... נשמעים דברי סיום קצרים: שובו לכם לאוהליכם, שובו על מנת לחזור. הביאו את דבר הישיבה להורים ולמורים ולחברים. להתראות ב'מחנה החוגים' - לשנת הלימודים הבאה על ספסלי הישיבה!

וכשלוש שנים אחר כך תיאר את הדברים הרב שילה רפאל⁸, בהיותו נער צעיר⁹:

ערב שבועות. השמש שוקעת בפאתי מערב. כדור אש אדמדם הוטל אל תוך ים התכלת וצלל לאיטו באופק הרחוק. אוירת חג נסוכה על פני בתי כנסיות ומדרשות ברחבי הארץ. הסיפורים האחרונים לקראת חג מתן תורה - נעשו. שומרי מסורת ומצוה הכינו להם את 'תיקון ליל שבועות' ופנו איש איש לבית תפילתו. ואותה שעה בעמק חפר: "עליונים ששו, עליונים ששו, ותחתונים עלו, בקבלת תורה תורה מסיני" - שיר זה בוקע ועולה מתוך כותלי הישיבה, מפי 350 חברים ואורחיה בני שבט הרא"ה - באי הכינוס התורני. לפתע קם הרב נריה ופותח את שיחתו. זקנו השחור מתנופף ברוח הקלילה, ועל פניו רון עלומים ושמחת נעורים. הוא מדבר על תפקידו של הנוער הדתי במדינה. מדינת ישראל קמה, ועלינו להופכה למדינה דתית-חלוצית ברוח התורה. עלינו להתלכד ולהתגבש.

לאחר השיחה מתקיימת תפילת ערבית בנעימה חגיגית. בשירת "חג שמח ומבורך" ובלחיצות ידיים יורדים החברים לארוחת הערב. לפני פורצים חברי הישיבה בריקוד סוער. הריקוד נמשך ואיש אינו מסוגל לעצור בעדו. בזרם נסחפים גם באי הכינוס, שהפסיקו באמצע את אכילתם. הרוקדים נכנסים בסערה לחדר האוכל, וממשיכים לרקוד בין השולחנות, בליווי מחיאות כפיים. פלטיאל, חבר ההנהלה הארצית, מפסיק את הריקוד, וכולם מסיימים את ארוחתם ופונים לחטוף תנומה קלה עד לחצות, כדי לאזור כוח ללמוד במשך הלילה.

בשעה 12 בדיוק נשמע קול שירה מופלא הבא להקיץ נרדמים: "ישראל עם קדושים קומו לעבודת הבורא". כל הישיבה קמה על רגליה ועולה לתיקון ליל שבועות. חברי הישיבה לומדים בחברותות, ואילו באי הכינוס מתכנסים עם מדריכיהם. הכל לומדים מסכת ביכורים. סיימו את הפרק הראשון, עולה הרב נריה ופותח בשירה אדירה של השיר המסורתי: "עליונים ששו ותחתונים עלו בקבלת תורה מסיני, בקבלת יום זה עשרת הדברים". נשתלבו כולם למעגל גדול, ופרצו בריקוד. בסיום הריקוד ניגשים ללמוד פרק נוסף, ולאחריו שוב ריקוד

8 היה אחר כך רבה של שכונת קריית משה בירושלים ואב ביה"ד הרבני בה. נראה שמדובר כאן על שנת תשי"ד.

9 מתוך 'ספר בני עקיבא' עמודים 238-239.

תיאור מהשנה שאחריה כתב הרב יוסף הרטמן¹¹:

"זכורני כשבאתי לישיבה [=כפר הרא"ה] בחג השבועות תשט"ו פנה אלי הרב נריה באולם הישיבה על הגבעה בכפר הרא"ה ושאלני: "מאין באת בחור?" - "מרמת-גן" עניתי. הוא שאל לשמי הפרטי ולמשפחתי, וכבר ידע הכל עלינו... הוסיף לחיצת-יד חמה ולבבית ואיחל "חג שמח וברוך הבא בשם ה'!" זה היה המפגש הראשון, לפני למעלה מארבעים שנה, ואנוכי נער צעיר, תלמיד בכתה ח', בין מאות נערים כמוני אשר עלו ובאו להכיר את "עולמה של הישיבה", שהייתה רחוקה מאתנו בגשמיות וברוחניות... לא אשכח כל חיי את אותו חג השבועות. הרב נריה מוקף במאות בחורים עומד ומלמד מסכת ביכורים, ולאחר-מכן רוקדים ריקודים חסידיים משולהבים עד כלות-הכוחות, ולפנות בוקר, בטרם יעלה השחר, צועדים כולם אחריו למקוה הטהרה בכפר הרא"ה! אווירה עילאית ומרוממת של "קבלת התורה בשמחה ובפנימיות" לפי מושגי דאז..."

כשלוש שנים אחר כך חווה את הדברים הרב חנן פורת, וזכינו שברבות השנים הוא שיתף אותנו בחוויות אותן חווה מנקודת המבט של אישיותו הייחודית. אולם לא רק תיאור חוויות נתן לנו הרב חנן, אלא מבט חינוכי עמוק שבתוכו מופיע תיאור חוויותי¹². הוא פותח בהסבר סדר הבאת הביכורים:

"בתום מלחמת השחרור, אבי (השני), הרב ברוך ישר ז"ל, התמנה לשמש הרב הראשון של העיר עכו. כיוון שאז עדיין לא נוסד שם בית-ספר מתאים בכיתה ג' נשלחתי לקריית הסמוכות, ושם למדתי במסגרת דתית. בכיתה ו' נדרש פתרון אחר, ואבא, שהתוודע לקיבוצים הדתיים, כמדומני בעקבות בקשת שדה אליהו לספק מחצלאות כשרות לסוכה במקום קיצוץ סכך מהעצים, התעניין ומצא שבטירת צבי יש כיתה מתאימה היכולה לקלוט מספר ילדים מהחוץ... הייתי גם בפנים וגם בחוץ. לכן כשהתרשמתי מאוד ב"כינוס התורני" לילדי כתות ח' בחג השבועות בישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה, ביקשתי מהורי לרשום אותי להמשך לימודי בישיבה, וזאת למרות תגובות צוננות של חברי לפיתיה בקיבוץ. אלו [השנתיים בכפר הרא"ה] היו שנתיים חשובות ויפות בנערותי. חברים מאותה תקופה סיפרו לי כי בְּיָמֵי שִׁישִׁי הֵייוּ קצת מטיילים בסביבה או הולכים ברגל לים, ואני, ה"קִיבוֹצְנִיק", הייתי המומחה לענייני טבע וחקלאות, ככל שרכשתי פְּשָׁלוֹשׁ השנים הקודמות. ובכל זאת, לאחר שנתיים, ביקשתי לחזור לקיבוץ. ועדת החינוך דנה בכובד ראש אם לקבל את הילד שנטש באמצע התהליך החינוכי, ולבסוף הוחלט לקבלו שוב, בזכות עצמו או אולי בזכות אבות..."

11 הובא בבית משיח 0070, ניו יורק תשנ"ז, בתוך המאמר "ב-770 הרגשתי אור וחום יהודי-אמיתי" עמ' 70. תודה לרב שמריה גרשוני על ההפנייה.

12 מעט מן האור דברים עמ' 233.

סוער, וכך הלאה עד לסיום המסכת. מחוגי השעון זזו. הראו 03:30. כל אחד נוטל מגבתו בידו, ובשירת: "מקוה ישראל ה'" יורדים לטבילה במקוה. החברים הרדומים למחצה מתעוררים מחדש, ועייפותם נמוגה מהם לאחר הטבילה במים הקרים והזכים. עמוד השחר עלה, השכווי השמיע כבר את קריאתו. החברים עולים לאולם הישיבה רעננים. הכל מוכנים לקבל את פני ה' בשמחה וברננה, ובשעה 4 ניגשים לתפילת שחרית. לאחר התפילה סועדים החברים סעודת חג ופונים כל אחד לחדרו ולמיטתו, לנום עד לצהריים. לאחר סעודת הצהריים הולכים בני הישיבה ובאי הכינוס להכנסת ספר תורה בכפר הסמוך "חיבת ציון". שוב מתבלטים כאן חברי בני עקיבא המנהלים את השירה והיוצרים את אווירת השמחה. לאחר דבריהם של הרב ישראלי והרב נריה מוכנס ספר התורה לקול שירת 'שאו שערים'... השמש שוב שקעה, הכל נמצאים למעלה באולם הישיבה, והחברים עוברים מקודש לקודש, מקדושת החג לקדושת השבת. בין מנחה למערב שרה הישיבה את שירת בין הערביים: 'אילו היה לי כוח הייתי יוצא לשוק'... לאחר התפילה שוב סעודה חגיגית, בליווי ריקודים סוערים של בני הישיבה. הנשמה היתרה שקיבלת בערב החג עדיין לא ניטלה ממך. שבת. לאחר התפילה והסעודה מתקיים לימוד עצמי של בני הישיבה, ואילו לבאי הכינוס שיעור בפרשת השבוע מפי ר' אברהם צוקרמן. קול התורה בוקע, וניגון הגמרא מהדהד עד לסעודת הצהרים. לאחר פהפוחות בעדות השונות של שבט הרא"ה על החשיבות שביציאה לישיבה. בשעה 04:00 מתכנסים כולם לשיחת הכינוס מפי ראש הישיבה. הרב נריה מדבר על הסבא והנכד, בין אם הוא נמצא בבבל, בין בארץ ישראל, בין בספרד בין באיטליה. מכיון שהיה יהודי שומר מצוות זכה הנכד להגיע לכינוס התורני בישיבה. אך אם חפצים אתם, באי הכינוס, שנכדיכם אף הם יזכו להתבשר בשבועות מאווירה של תורה ויבואו לישיבה - חייבים אתם להמשיך את דרכו של הסבא, דרך התורה.

לאחר השיחה - סעודה שלישית שקטה ורגשית. האורחים מולהבים ומרגישים בקרבם את עליית הנשמה. כמובן שתפילת מעריב מושפעת מן הסעודה השלישית, ואף היא נאמרת בהתלהבות. בסיום הכינוס שוב פרצו החברים בריקוד סוער שנמשך למעלה משעה. ריקוד זה היה חותם ומסיים לכינוס כולו, ולוואי שהתלהבותם של חברי שבט הרא"ה בכינוס לא תהיה רגעית וזמנית בלבד, והיא תיחרט בקרבם לנצח, ואת תוצאותיה נראה בעז"ה ביציאה המונית לישיבה¹⁰.

10 תיאור נוסף על השפעת הכינוס על ילד נמצא בדבריו של גדליה גינזבורג באתר קיבוץ טירת צבי בקישור https://www.tiratzvi.org.il/http_new/viewpage.asp?pagesCatID=6609&siteName=tiratzvi

סדר הבאת הביכורים המתואר בפתח פרשת כי תבוא מתועד בהרחבה בפרק שלישי של מסכת ביכורים, כמציאות חיה שנהגה בפועל בשלהי ימי בית שני. טקס זה היה רצוף אירועים חגיגיים ודרמטיים בכל שלביו: החל מהפרשת הביכורים בשדה, המשך בהתכנסות העיירות לעיר המעמד והלינה ברחובה של עיר, דרך המסלול המתפתל בהרים והגאיות בואכה ירושלים, ועד לפגישה הנרגשת עם אנשי ירושלים, משוע ועד דל, המקדמים את פני העולים לרגל ושואלים בשלומם.

שיא המעמד היה בעליית מביאי הביכורים להר הבית כשסליהם על כתפיהם, והבאתם לעזרה לקול שירת הלויים, ומעל לכל מקרא הביכורים הפותח במילים הנפעמות: "הגדתי היום לה' אלוהיך כי באתי אל הארץ", והנפתח מעלה מעלה עד קרנות המזבח. מסלול ססגוני זה יש בו ללמד רבות על יחסה של התורה ל"הידור מצוה" ול"אמצעי המחשה" אשר נועדו להעלות את עבודת ה' מ"ממצות אנשים מלומדה" לחוויה נפשית עמוקה ועזה¹³.

כבר עמדו על נקודה זו: בנקודה זו חש הרמח"ל שהיה רגיש עד מאוד לערך החוויה והאסתטיקה בעבודת ה', ובעקבותיה כתב במסילת ישרים בביאור חלקי החסידות: אין די בעשיית המצוה לבד, אלא צריך לכבדה ולהדרה, ולהוציא ממי שלהקל על עצמו יאמר אין הכבוד אלא לבני אדם המתפתים בהבלים האלה, אך הקב"ה אינו חש לזה. וסדר העלאת הביכורים יהיה לנו לעיניים, לראות מה הוא הידור של מצוות וכמה ראוי לנו להוסיף על גופה של מצוה. ומכאן נלמד לכל שאר מצוות שבתורה. 'ולעולם יהא ערום ביראה' לדעת להתבונן דבר מתוך דבר, לחדש המצאות לעשות נחת רוח ליוצרו.

13 וכך כתב הרב נריה עצמו [ספר ביכורי ארץ עמ' 130]: ומטעם זה, בכדי לפתוח שערי הלב לקראת החוויה הגדולה, האדירו את הבאת הביכורים - וביתר דיוק: העלאת הביכורים [כיצד מעלין את הביכורים] - ברוב פאר והדר ורוב עם [דבר שלא מצאנו בהבאת מעשר שני או פדיונו לירושלים]. וכבר עמד רמ"ח לוצאטו על רוב ההידור שבקיום מצוה זו, וראה אותו כבנין אב לכל המצוות שבתורה (מסילת ישרים פרק יט): 'וסדר העלאת ביכורים יהיה לנו לעיניים לראות מה הוא הידור של מצוות, שכך שנינו: השור הולך לפניו וקרניו מצופות זהב ועטרה של זית בראשו וכו'. עוד שם, העשירים מביאים ביכוריהם בקלות של זהב, והעניים בסלי נצרים כו'. עוד שם, שלוש מידות בביכורים: ביכורים, תוספת ביכורים, ועיטור ביכורים וכו'. הרי לנו בהדיא כמה ראוי לנו להוסיף על גופה של מצוה כדי להדרה, ומכאן נלמד לכל שאר מצוות שבתורה. [ועיין אהבת איתן על משנת ביכורים ג, ח מה שכתב ביישוב שאלת התוספות יו"ט מדוע לא תקנו שגם עשירים יביאו ביכוריהם בסלים של ערבה קלופה כמו העניים כדי שלא לבייש את מי שאין לו, והיינו טעמא משום שבביכורים העיטור וההידור הוא חלק מעצם המצוה]. גדולה מאוד הייתה איפה החוויה של העמידה לפני ה', והיא הרשימה עמוקות את מביאי הביכורים, במידה כל כך מרובה שהייתה עומדת לעיניו יום יום - 'יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך' בהביאך את ביכורי פרי אדמתך.

ומשם לדורנו. בלשון הרמח"ל נאמר גם אנו: יהיו דברים אלה לנו לעיניים, להביט בעין יפה בכל המבקשים ל"חדש המצאות" בעבודת ה' בניגון ובמחול (נוסח קרליבך דרך משל), בסיפור, ציור ורקמה, ואף בטיולים ואירועים המעוררים לאמונה, ובלבד שיהיו הדברים נעשים מתוך הקפדה על גדרי ההלכה.

ומיהו שנהג כך בדורנו? בבואי לבקש בדורנו "אדם אחד מאלף", אשר חתר "לחדש המצאות לעשות נחת רוח ליוצרו", לא למענו בלבד אלא למען הדור כולו, עולה לפני דמותו של מורי ורבי הרב משה צבי נריה זצ"ל. הרב נריה נטל על עצמו משימה זו מתוך הכרה עמוקה כי הדבר חיוני לחידוש החוויה הדתית של הדור הצעיר הגדל בארץ ישראל. זה הדור אשר לא ידע את עולם הישיבות ובתי המדרש שבגולה, ולא טעם את טעמה של החוויה החסידית שבעיירה. בהמיית לב נזכר אני בפעם הראשונה בה זכיתי להיפגש עמו וללמוד מפיו את מסכת ביכורים, בעת תיקון ליל שבועות בישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה. לאחר שנסתלק הרב נריה מן העולם ב"ט כסלו תשנ"ו חשתי צורך עז להעלות חוויה זו על הכתב, וקטעים ממנה מובאים בזה לפניכם:

בליל שבועות מצאתי עצמי עם עוד נערים רבים מכל קצות הארץ, יושבים צפופים בהיכל הישיבה, מנסים להחזיק מעמד בשעות הקטנות של הלילה, ולהתמודד מתוך עייפות והמולה גוברת עם לימוד מסכת ביכורים. והנה הושלך הס. על הבמה עלה הרב נריה, איש קטן קומה עטור זקן ועיניו השחורות יוקדות כאש. עמד ופתח בפרק ג' של מסכת ביכורים, והחל קורא: "כיצד מפרישין את הביכורים? יורד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר, קושרו בגמי, ואומר: הרי אלו ביכורים". קולו היה עשיר וחם, ודרך דיבורו כאבא הממתיק סוד, משתף את בניו בסיפור מעשה מרתק המתרחש כאן ועכשיו. עקבנו עמו אחרי בן הכפר היורד לשדה לאסוף יבולו, ועלינו עמו ועם ילדיו לעיר המעמד ללון ברחובה של עיר. "שקט, דומיה" לחש קולו של הרב נריה, "כולם מכורבלים בשקי שינה נמים את שנתם. רק בוואדי מיילל תן, באופק הרחוק כבר מפציע אורה של איילת השחר". לפתע הרים הרב נריה את קולו והכריז בצהלה, כמכה בפעמון נסתר: "ולמשכים הממונה אומר: קומו נעלה ציון אל בית ה' אלוהינו". "ומה היתה התגובה" דחק בנו הרב נריה, "שמא תרעומת על ההשכמה המוקדמת?" - "אדרבה" הצטחק, "הטו אוזנכם והקשיבו לקולות הבוקעים מתוך שקי השינה. הנה פתח אחד בנעימה והשני מחרה מחזיק, וכבר עולה שירה גדולה, והד עונה לעומתה: "קומו ונעלה, קומו ונעלה, קומו ונעלה ציון". וכאן, מול עינינו המשתאות, הרים הרב נריה את

רגליו והחל מכרכר ומפזז בריקוד כנער קטן, וקולו מתרונן בשיר: "קומו ונעלה, קומו ונעלה"... לא יכולנו להישאר אדישים. קמנו ממקומנו והצטרפנו לריקוד ולשירה, והעייפות נשכחה כלא הייתה. שורות הרוקדים התפתלו בין ספסלי הישיבה שעה ארוכה, כשהרב נריה, המנצח על השירה, מהסה אותנו מידי פעם ומוביל ביד אמונה את שיירת עולי הרגל בין מצוקי הרי הגליל והרי יהודה. "השור הולך לפניו וקרניו מצופות זהב, ועטרה של זית בראשו, החליל מכה לפניו עד שמגיעים קרוב לירושלים". והשמחה עלתה עד השמים: "שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים".

נשאתי עיני והתבוננתי ברב נריה. האש בעיניו יקדה והלכה, ומתוך היה האור שפיכה ממנו. היה ניכר בעליל ששורה הוא, בו זמנית, בשני מקומות - גם עמנו כאן בישיבה, וגם עם עולי הרגל מימי קדם. גם ער וגם חולם בעת ובעונה אחת.

ומסיים הרב חנן:

מעודי לא זכיתי לראות עד אז אדם שחי כך את המשנה, ולא ידעתי עד אז שאפשר ללמוד כך תורה, לא כאגרת ישנה ולא כחזיון רחוק אלא כשפת חיים מרתקת, שתוכה רצוף אהבה לירושלים, ופניה נשואות להגשמה, אם לא מאחז מאחזתים...

הדגשת המימד החינוכי החווייתי כשלעצמו, ללא איזכור היות הכינוס גם כלי חינוכי לקירוב הילדים לתורה ולישיבה, נותנת אפשרות להבין את ערך הדברים במשמעותם הכפולה - גם ביטוי לדרך בעבודת ה' שחשיבותה רבה, וגם כאמצעי למטרה אחרת, שבעצם אינה אחרת כי גם היא מכוונת לחיבור הנוער לעבודת ה'.

לא רק הנוכחות בשבועות בכפר הרואה השפיעה על הנוער, אלא, במקרה אחד לפחות, אפילו רק קריאת דבריו של הרב נריה על האירוע שינתה את מסלול חייו של נער. וכך מספר הרב חיים סבתו בספרו 'שפירי חביון' על חברו שהגיע לכפר הרואה:

ציון, זיכרוננו לברכה, ידע לספר מעשים, וידע גם לשמוע מעשים. הוא היה מספר לי אז על נפתולי עליית סבו לארץ מתימן ועל ילדותו כיתום בשכונת התקווה, ואני הייתי מספר לו על העיר חלב שבסוריה ועל קהיר שבמצרים, על בית מזמיל וחבורותיה. כך היינו יושבים ומספרים, עד שנשמעו נהמות מנועי הטנקים וטרטרו רשתות הקשר.

פעם אחת סיפר לי ציון:

איך הגעתי לכפר הרא"ה? ילד יתום בשכונת התקווה הייתי. אמא, זיכרונה לברכה, נפטרה עלי כשהייתי בן ארבע. סבתא טיפלה בי. סבתא רכבה על

חמור מצנעא לעדן כדי לעלות לארץ ישראל. הרבה הרפתקאות עברו עליה בדרך, וכל ממונה אזל. שלוש שנים עבדה סבתא בעדן בכל מלאכה, כדי שתחסוך ממון לאונייה המפליגה לנמל תל אביב. לאחר כמה חודשים בתל אביב ובכרם התימנים קבעו סבא וסבתא את דירתם בשכונת התקווה. אבא ירש מהם אהבה עמוקה לארץ ישראל, ומשך גם את ליבי לאהבת הארץ. אהבתי לקרוא מעשים. ברחתי ממצוקות היום אל הספרות, קראתי כל דבר שהגיע לידי, פיוט, שיר או סיפור, קטן או גדול. כשקיבלנו בבית הספר את המקראה "פסיעות" לכיתה ו', ובה דברי ספרות ישנים וחדשים, ישבתי לי לבדי על גדר אבנים בפניה אחת בשכונה, ובבת אחת בלעתי את כולה אל קרבי. שם נתקלתי ברשימה אחת של הרב משה צבי נריה, ובה תיאור נעים חוגגים את חג השבועות בגבעה בכפר הרא"ה.

התיאור הדיף ריח נעים של תפוזים, ניחוח של אדמה חומה בעמק חפר, ושובבות נעים מלאי התרגשות הרוקדים הורה במעגלים ולומדים משניות מסכת ביכורים. קראתי את הרשימה שוב ושוב, אולי מאה פעמים, ואמרתי לעצמי: בישיבה הזאת אני רוצה ללמוד. שלוש שנים חלמתי על הגבעה ועל הישיבה עם הכיפה. כשהגענו לכיתה ח' רוב חבריי מהשכונה הלכו לעבוד כשוליות במוסכים, הטובים שבהם הלכו ללמוד ללשט יהלומים במפעל של יששכר כדי לסייע בפרנסה הדחוקה של המשפחה, ואני כתבתי גלוית דואר לרב נריה וביקשתי שיקבל אותי לישיבה. אחר כמה שבועות הגיעה תשובה. מעטפה עם ציור הגבעה והכיפה, שמי כתוב עליה מלפנים, והשם משה צבי נריה מאחור. התרגשתי. הפכתי את המעטפה בידי שוב ושוב. בתוכה היה מכתב. הרב נריה הזמין אותי בחביבות להתארח בשבת בישיבה, וחתם: מצפה מאוד לראותך בביתנו. חשבתי, מאוד מצפים לי, אני ציון, שם בגבעה. באתי באוטובוס וטיפסתי מהתחנה לגבעה. מצאתי את הבית והמתנתי בפתחו בהססנות. הרב נריה פתח את הדלת לרווחה, הזמין אותי לביתו בתנועת יד רחבה, וקידם את פני בלחיצת יד אמיצה: ברוך הבא, מר ציון צדוק, אני מחכה לך. והוא הגיב לידי המהוססת ואמר: צברים צריכים ללחוץ יד אמיצה, ראה, כך!¹⁴

14 והתיאור ממשיך והולך כיד ה' הטובה על הרב סבתו בכתיבתו, ומבטא היטב את השפעתו של הרב נריה: 'נכנסה השבת לכפר, יופי של בין השמשות ננסך בו, ואני רואה טורים טורים של נערים יפים בבלורית מסורקת, לבושים חולצות לבנות ומכנסי חאקי, והם שרים יחד: אילו היה לי כוח, הייתי יוצא לשוק, הייתי מכריז ואומר: שבת היום לה'. הרגשתי שאני בעולם אחר, כל כך יפה וטהור, ולפתע פסקה השירה ובאולם שקט גמור, הרב נריה קם לדרוש. רגיל הייתי בדרשותיו של הרב צוברי בשכונה, אבא היה מעריך אותנו, גאון היה, אבל הרב נריה דיבר במילים אחרות לגמרי, מילים

הרב שמריה גרשוני

"ושב ורפא לו" – על חילול השבת בחנות הצילום בירושלים ותיקונו

'שבת הגדול' של שנת תר"צ, לפני צ"ו שנים, הייתה מיוחדת עבור תושבי ירושלים, ולא בגלל שחלה ב"ד בניסן - ערב פסח שחל בשבת, שהרי מצב זה אינו נוגע רק לתושבי ירושלים. הסיבה לכך הייתה פתיחת חנות הצילום - 'צלמוניה' בלשון אותם ימים - בשבת ובחג הפסח שחל אחריה. החנות שכנה במתחם החנויות החדש בתחילת רחוב יפו, בסמוך למגרש הרוסים. פתיחת החנות בשבת זעזעה את תושבי ירושלים, והיו מי שדרשו מבעלי החנות לסוגרה בשבת ובחג. גם עיתון הארץ מגיב לאירוע, וכותב בציניות:

ירושלים זכתה לראות בשבתות האחרונות ובחג הפסח דבר שאולי לא ראתה אותו מיום קיומה, והוא חנות של יהודי פתוחה לראווה בימים האלה. זכות זו של פריצת גדר נפלה בחלקו של הצלם מר ארושקס מתל אביב, שפתח סניף של הצלמוניה שלו בירושלים, במקום מרכזי שבעיר.¹

בעליה של החנות ומחלל השבת בפרהסיא בירושלים היה הצלם הרש אורושקס, לימים צבי אורון (ביאליסטוק תרמ"ח [1888] - אשדוד תש"מ [1980]). הוא למד צילום בוורשה, ולאחר שהיגר לאמריקה המשיך בלימודיו במיניאפוליס שבמינסוטה, ארה"ב. בשנת תרע"ט [1919] עלה ארצה עם גדוד 39 של קלעי המלך², ולאחר שחרורו בשנת תר"פ [1920] הוא התיישב בתל אביב ופתח בה סטודיו לצילום. בשנת תר"צ [1930] עבר להתגורר בירושלים, ופתח בה את הסטודיו לצילום שלו ברחוב יפו 28. דומה שלא במקרה עבר אורושקס לירושלים, ולא במקרה היה מקום עבודתו סמוך למגרש הרוסים, מקום משכן השלטונות הבריטים. קשריו הטובים עם אלה סייעו לו להתמנות באותה תקופה לצלם הרשמי של הנציב העליון ושל הצבא הבריטי בארץ ישראל. תצלומיו נדפסו בעיתונים רבים, ובהמשך הפך לצלם הקבוע בארץ של עשרות עיתונים בעולם. קשריו עם השלטון הבריטי היו בעוכריו כשניסה למצוא את מקומו בעיתונות העברית בארץ³. בכ"ח באדר תש"ד (23.3.1944), בעקבות פיצוץ

לסיום נציין שגם הרב נריה¹⁵ עצמו הזכיר את הכינוס בהזדמנות מסוימת ככלי ששימש לקירוב, והזכיר מי שלא עשה דברים דומים ויש לו הרהורי חרטה על כך:

יש הרהורי חרטה על אפס המעשה. אצטט דברי אחד, אשר בהכותו על חטא על מה שהם לא עשו השתמש בפסוק בצורה יפה מאוד. וכך אמר: אכן אם יוצרים "יש" - אז "יש ה' במקום הזה", אז הקדוש ברוך הוא עוזר ל"יש". אבל לצערי הוא המשיך, הדרך שלנו הייתה אחרת, "ואנכי לא ידעתי", ידעתי תמיד להגיד לא, לא לעשות את זה ולא לעשות את זה. ואילו אנחנו ברוך ה' ידענו את הסוד הגדול של הרישא, כי השם הוא במקום של ה"יש". אנחנו זכינו בעניין זה לרוח ממרום, הקדוש ברוך הוא עזר לנו להגיע לידיעה הזאת ולעשייה הזאת. כי מה עשינו? אנחנו הקימונו ישיבות בשביל נוער שאיננו רוצה ללכת לישיבות, הקימונו ישיבות בשביל אותו הנוער שלא חלם כלל על אוהלי תורה. כל ישיבה מטפלת בנוער משהוא עובר את סף הישיבה, ואילו אנחנו השקענו מאמצים להביא את הנוער לישיבה. היום מדברים על נהירה, ואילו אני עוד זוכר את הכינוס התורני בחג השבועות שהפך להיות לאחד מאמצעי המשיכה. לא פעם היינו נפגשים אחר כך עם איזה אבא שאמר לנו מה עשיתם שם לבני, הוא רוצה ללכת עכשיו דווקא לישיבה¹⁶...

כך הצליח הרב נריה זצ"ל, אדם גדול שניחן גם בגאונות חינוכית, באידאליזם ובהבנת המציאות, להשפיע על כה רבים, בבחינת טיפה ועוד טיפה שבקעו את הסלע ויצרו דורות שלמים ההולכים בדרכו. תנצב"ה.

שהיו כולן חדשות לי, מעולם לא שמעתי כמותן. לאחר התפילה מישו מהנערים משך אותי למעגל רוקדי הורה, ואני נסחפתי. לאחר התפילה ירד איתי הרב נריה מבית המדרש. הילכנו שנינו במשעול, והוא הניח ידו על כתפי ואמר: ראה איזה ירח נפלא של ארץ ישראל ואיזה ריח עדן, אתה מריח את ריח הפרדסים? ואני ילד יתום משכונת התקווה, איש לא דיבר איתי כך עד אז...

15 ספר הציונות הדתית ב עמ' 438.

16 בקובץ מעיינות ו עמ' 247 כותב ד"ר ולק: 'אחד המנהגים האלה שאפשר לשלבם בחיי בית הספר, בעיקר בכיתות גבוהות, הוא תיקון ליל שבועות. במקום שאין תנועת נוער דתית המארגנת לימוד משותף לבילי החג בשביל חבריה, נדרש בית הספר להיות יוזם לעריכת תיקון. בארץ נוהגת ישיבת בני עקיבא שבכפר הרואה להזמין את תלמידי כיתות ח' מכל הארץ לחג השבועות לישיבה, ולכלול תכנית לימוד רצוף לבילי החג'.

1 'פריצת גדר בירושלים', הארץ, 21.4.1930, עמ' 4.

2 גדוד 39 היה "הגדוד האמריקאי" במסגרת 'הגדודים העבריים'. רוב חייליו היו מיהודי ארצות הברית, שהתגייסו בארצם לגדוד זה.

3 מ' לוין, 'צלמים יהודיים: צבי אורון (ארושקס) (1920-1965)', בתוך: א' שילר ומ' לוין (עורכים), צילומי ארץ ישראל הראשונים: מסע בעקבות צלמים ראשונים במלאת 150 שנה לראשית הצילום

הרב קוק, שביתו היה במרחק הליכת דקות ספורות מחנותו של אורושקס, העדיף שלא להגיע למחאה בשבת, כנראה מתוך חשש שסירוב של אורושקס לסגור את

7 בעיתונות (המוזכרת בהערה 6). גאלד (הנ"ל, שם) מציין שעמרים בלוי סירב לחתום על ערבות, והושאר עוד יומיים במעצר. עצור משוחרר אחר הסתבך כעבור תקופה שוב, וחויב לשלם קנס בסך שתי לירות ארץ ישראליות על התנהגותו בהפגנת השבת מול חנותו של ארושקס ('על שלא עמד בהבטחתו', 'בירושלים', הארץ, 7.8.1930, עמ' 4). משפט חמשת העצורים מובא בהרחבה אצל גאלד (הנ"ל, עמ' 25-26). מעניין לציין שמרדכי לבנון, אחד הסנגורים במשפט, היה באותו הזמן יועצו המשפטי של הרב קוק.

[illegible]

10 פרוש הנ"ל, עמ' 40. בעמ' 39 מובא צילום כתב היד וחתיםותיהם של הרבנים. הריווח בין האותיות במילים מסוימות כדי לסמן הדגשה, במקור.

כל פושעי עמו בית ישראל בתשובה שלמה, ויצילנו מכל פגע רע, ויושיענו על קדושת שמו יתברך בבא"א.

בעה"ח כ"ג לחדש ניסן שנת תר"ץ לפ"ק פעה"ק ירושלם תובב"א

יוסף חיים זוננפלד, אברהם יצחק הכהן קוק, אליהו קלאצקין, משה מרדכי עפשטיין, איסר זלמן מלצר, צבי פסח פרנק, ירוחם פישל ברנשטיין, יצחק פרענקל, דוב צבי קרלענשטיין, יוסף גרשון הורוויץ, אליהו ראם.

מתוך 'שרשרת הדורות בתקופות הסוערות' מאת הרב מנחם פרוש, כרך ג ירושלים תשס"א עמ' 39

במקביל מפרסם בעיתונות יו"ר הקק"ל, מנחם אוסישקין, מכתב גלוי לאורושקס, שכצלם צילם דיוקנאות של מנהיגי האומה, והעמיד חלק מהם בחלון הראווה של חנות:

למר אורושקס, ירושלים. הואיל ואתה מרשה לעצמך לפתוח את חנותך החדשה בירושלים בשבתות ובמועדי ישראל, וגורם בזה לחילול שבת ויו"ט בפרהסיא בעיר היותר קדושה בעולם, אין אני יכול להרשות שתמונתי תוצג בחלון חנותך זו, ואני דורש ממך להסירה משם".

באותם ימים, הפער בין זמן כתיבת ידיעה בעיתון לפרסומה בפועל יכול היה להיות גם יום אחד בלבד¹¹, ובימים הקרובים מתפרסם מכתב גלוי של הסופר אז"ר בעיתון דבר¹²:

לכ' הצלם מר ארושקיס בירושלים.

קשה ממני להבין למה נתעקש כבודו להדאיב כל לבות אחיו היהודים ולפתוח חנותו בימי השבתות? אבל חובה עלי להודיע לכבודו, כי אנכי מצטער מאוד על שתמונתי תלויה בחלון חנותו, וכאילו אני מסכים לפצוע את ליבות אחי בני עמי בחילול שבת בפרהסיא.

שומע לעצה - חכם. עצתי כי יחדל ממלחמה זו, כי אם גם ינצח בעזרת השוטרם הבריטיים, אוי לו ולנו מנצחון שכזה. ישבות נא גם הוא את שבתו, ולא יעורר עליו שנאת אחים. ואם לא ישמע לעצתי הנני דורש כי יסיר את

11 'בירושלים', הארץ, 21.4.1930, עמ' 4. הודעתו של אוסישקין פורסמה גם בדאר היום ('ירושלים', דאר היום, 21.4.1930, עמ' 4), ובדבר ('ירושלים', דבר, 22.4.1930, עמ' 4).

12 ראו, למשל מודעה של 'חברה להתאכרות בני הישיבות בארץ ישראל' המפורסמת בדאר היום 23.4.1930, וכתובתה לפי החתימה היא יום קודם - כ"ד בניסן (=22.4.1930).

13 'מכתב גלוי', דבר, 24.4.1930, עמ' 3.

תמונת¹⁴ מחלונו, ואני אכבוש פני בקרקע מבושה כי כך עלתה בימי. הרוצה מאד בכבודו א.ז. רבינוביץ

אף שהדרישה להסיר תמונה מחלון הראווה היא בעיקר סימבולית, מאחוריה עומד איום של חוסר לגיטימציה בציבור. איום מסוג זה הוא אפקטיבי רק כשהוא מפורסם ברבים. מכאן נובעת מחשבתם של אז"ר ואוסישקין, שאף אם הם שבו במידה מסוימת למקורות היהדות הם ייצגו את הישוב היהודי הכללי בארץ.

בכ"ה בניסן מקבל אורושקס שני מכתבים. האחד, מהרב קוק¹⁵, שבו הוא רומז לדבריו של אוסישקין, לדוגמא, במילים: "ובתוקף רגש הכבוד הלאומי המפעם גם בשדרות החילוניים שבעמנו". הוא גם רומז שהחן שמצאו בו ראשי השלטון הבריטי יכול להיעלם, ומסיים בתקווה אמיתית שאורושקס ישוב בתשובה - "ושב ורפא לו".

ב"ה כ"ה ניסן תר"ץ

לכבוד האדון מר א

הנני בזה מודיע לכבודו בקשר עם השיחה אשר דיברתי עמו שבוע דנא, והזהרתיו שיחדל מהמעשה הנורא אשר עשה לחלל את קדושת שבת קודש, בעיר קודשנו ירושלים, באופן כל כך מעליב ומחוצף. הכאב הצורב ממעשה זה נוגע הוא עד הנפש לכל מפלגות עמנו, אשר לא יוכלו נשוא את החרפה ואת סטירת הלחי הזאת ביחש לכל ישראל ולקודשי קדשו לעיני העמים. ואני חוזר ומזהיר אותו לטובתו שישמור את קדושת השבת להבא, ואם חס ושלום לא יחוש לדברינו, אז אנחנו למרות רצוננו הננו מוכרחים ללחום כנגדו בכל תוקף, ובכח התורה מורשה לקהלת יעקב, ובתוקף רגש הכבוד הלאומי המפעם גם בשדרות החילוניים שבעמנו, נאסור איסור חמור בכל תוקף, ששום בר ישראל למקטן ועד גדול למאיש ועד אשה, לא יקרב לפתח חנותו, ולא יעשה אצלו שום צילום בכל ימי השבוע, עד אשר ישוב מהעוון החמור הזה של חילול שבת קודש, וחילול כבוד ישראל בארצו ובעיר קודשו ותפארתו ירושלים. נצטער מאוד אם הנהגתו תהיה הגורמת לשבור את פרנסתו, ולהשיא עליו שם רע לעיני כל בני עמנו, ולהבזותו גם בעיני כל נכבד שבבני העמים ובבני הדתות האחרות. ועל כן אנחנו מקדימים לו את אזהרתנו הנמרצת הזאת, אשר נקוו שיקבל אותה בכובד הראש הראוי להעניין הרציני והקדוש הזה, ושב ורפא לו.

14 תמונתו של אז"ר המשובצת בראש ערכו בוויקיפדיה צולמה בידי אורושקס.

15 קול תורה ו-ח, ירושלים אייר-תמוז תר"צ, עמ' עט-פ, ושוב אצל הרב מ"צ נריה, מועדי הראיה, ירושלים תשע"ה, עמ' 35 בהערה.

והנני בזה מחכה לתשובתו החיובית במוקדם על ידי שלוחינו המוכ"ז.
ברגשי כבוד
אברהם יצחק הכהן קוק

המכתב השני שמקבל אורושקס הוא מהמשורר הלאומי, חיים נחמן ביאליק, הכותב בקצרה בדומה לאוסישקין. גם ביאליק מבין מה תהיה התוצאה של פרסום מכתב כזה של אישיות כמותו, ולכן הוא שולח את מכתבו באופן אישי, אך רומז שאם יהיה צורך גם הוא יפרסם את מכתבו¹⁶:

תל אביב, 23 לאפריל 1930 [כ"ה ניסן תר"צ]
לכבוד הצלם - , ירושלים

קראתי בעיתונים על דבר השערוריה אשר עשית בחללק את השבת לעיני כל ישראל ע"י פתיחת חנותך ובית עבודתך ביום הקדוש. והנני דורש מעמך בכל תוקף להסיר מיד ממקומה את תמונתי התלויה לראווה בחלון חנותך. אקווה כי לא תכריחני לאחוז באמצעים אחרים.

במקביל, שולח ביאליק לרב קוק את העתק מכתבו לאורושקס, וכותב:
לכבוד הרב הראשי לא"י. קוק
ירושלים
רב נכבד!

הנני שולח לכבודו העתקת מכתבי שהריצותי היום על שם הצלם המחלל את את¹⁷ השם. הרשות ביד כבודו לתת לו פרסום. בכבוד רב ובברכת שלום¹⁸

כשמכתבו של ביאליק מגיע לאורושקס, כבר יום חמישי בשבוע. לחץ המכתבים למיניהם, ואולי יותר מכך, עושה את פעולתו, ועליו להחליט האם בשבת הקרובה חנותו תהיה סגורה. הוא פונה לרב קוק, ומתחייב בכתב:

ב'ה ירושתו' כ"ו ניסן תר"צ
לכבוד מרן הרב ראשי לאר"י
הרב א.י. הכהן קוק שליט"א

בקשר עם מה שהתהווה ע"ד פתיחת הצלמוניה שלי בשבת, הנני מתכבד להודיע

16 המכתב כבר פורסם ברשתות באדיבות מר שמואל אבנרי, מנהל 'בית ביאליק' במשך שנים. תודתי לו.

17 הכפילות השגויה של המילה 'את' נמצאת במקור.

18 ארכיון בית ביאליק.

לכ"ק כי אני משוכנע בצורך העניין של שמירת השבת, ומקרב לבי אני מסכים שהחנות שלי תהי' סגורה בשבתות ומועדים. מהיום והלאה יהי' סדר פתיחת הצלמוני' שלי כך: הצלמוניה תהי' פתוחה בכל יום עד שעה עשרה בערב, ויסגרוה בשבתות וימים טובים עם בוא השבת והמועד, עד אחר צאת הכוכבים שתפתח אז עד שעה עשר בערב. מודעות כאלו יהי' מצידו תלויות גם בחנות ומפורסמות בעיתונים¹⁹.

והנני בזה בכל רגשי כבוד וברכה
ה. ארושקס²⁰

ואכן, יומיים מאוחר יותר - בשבת - לא פתח אורושקס את חנותו: "החנות הייתה סגורה בשבת האחרון"²¹, וכך עשה גם להבא²².

לאחר ששככה הסערה סביבו, פנה אורושקס לביאליק במכתב²³, ובו - מלבד בקשתו להשאיר את תמונתו של ביאליק בחלון הראווה של חנותו - הוא גם מתוודה: קיבלתי את מכתבו והוא השפיע עלי יותר מכל המחאות של היהדות החרדית בירושלים, והחלטתי לסגור את הצלמוניה שלי בשבתות ובחגים [...] ועתה אני מקווה שאין לכבודו שום התנגדות שתמונתו תימצא בחלון הראווה שלי.

כאדם חילוני סביר שאורושקס יראה בביאליק אדם שיש לשמוע לו, בוודאי יותר מעמרם בלוי. לקביעה זו יש להוסיף שהפסדיו כצלם מהתנגדות פומבית של ביאליק אליו יהיו גדולים עשרת מונים מהפסדיו באזור כיכר בתי מחסה. ובאחרונה נוסף שאורושקס עבר באותה שנה לירושלים, ובמשך עשור התגורר בתל אביב - שאף שבאותה תקופה כבר מנתה עשרות אלפי תושבים אין ספק שנחשף בה מקרוב לדמותו של ביאליק²⁴.

19 ואכן, במודעות שפרסם בעיתונים בתחילת שנת התרצ"א הוא מציין: "הצלמוניה פתוחה בכל יום מ-7,30 בבוקר עד 9 בערב" (הארץ, 9/10/12.10.1930; דאר היום 10/16.10.1930).

20 כתב היד מצולם בספרו של פרוש הנ"ל, עמ' 42. מדובר בכת"י, אך נראה שמישהו סייע בידי אורושקס לכתוב את המכתב, מהפתיחה וכינוי ירושלים - ירושתו, ועד כתיבת (רוב) המילים הנגמרות ב-יה בהשמטת הה' ובסימון גרש, כמנהג יראים.

21 קול ישראל, כ"ו בניסן התר"צ, עמ' 1. מהעימוד וגודל האותיות, נראה שהפסקה האחרונה נוספה ברגע האחרון. אמנם התאריך המודפס הוא כ"ו בניסן, אך ע"פ תיאור העובדה אודות סגירת החנות בשבת האחרונה, העיתון הודפס מאוחר יותר - לכל המוקדם בכ"ט בניסן.

22 "המעבדה נסגרה על מסגר ביום השבת, באופן שמאז כן עתה אין אף חנות יהודית אחת פתוחה בש"ק בירושלים ובסביבה כולה" (קול תורה הנ"ל, עמ' פ).

23 ארכיון בית ביאליק, 27.4.1930 = כ"ט בניסן התר"צ.

24 תמונתם הידועה של ביאליק ורבניצקי העמלים על ספר האגדה צולמה בידי אורושקס. ואולי

באנכרוניזם מוטא פוליטית, מנסים ב'נטורי קרתא' להסביר כיצד חל השינוי בעמדתו של אורושקס, מבלי להזדקק לציון שמות כמו ביאליק (שכאמור, ייתכן שכלל לא ידעו מהשתתפותו במאמץ הלאומי להפסיק את חילול השבת הפומבי בירושלים) או הרב קוק, וכותבים: "לאחר מאמצים רבים ופעולות שכנוע שונות שנעשו במשך השבוע שלאחר מכן ע"י צעירי אגו"י בירושלים בראשותו של הר"ר אהרן קצנלנבויגן ז"ל הוסר הכתם מעל עיה"ק, וירושלים נשמה לרווחה"²⁵. מאידך גיסא, גם בעיתון 'הארץ' תלו את הצלחת המאבק באגודת 'משמרת השבת', מיסודם של עמרם בלוי ואהרן קצנלנבויגן:

חזר בתשובה

אחרי משא ומתן ארוך בין אגודת "מש[מ]רת השבת" ובין ה' ארושקס שפתח את חנותו בשבתות האחרונות, הבטיח ה' ארושקס להחזיק את חנותו סגורה בשבתות הבאות²⁶.

במקום שבעלי תשובה עומדים

כבר במהלך המאבק, השאירו הרבנים לאורושקס פתח לשוב בתשובה. בכרוז הראשון לא הופיע שמו, למרות שבמכתב המאוחר יותר שעליו חתמו בכתב ידם הופיע שמו: "ה' ארושקס בעל חנות "צלמניה"...". במקום שמו המושמט נוספה בכרוז כוכבית, ובתחתית המודעה נוסף בעיתון:

* הערה, פרסום השם נתעכב מפני שמודיעים שהמחלל עומד לשוב בתשובה, ובגליון הבא נמסור בע"ה בפרטות את גמר העניין²⁷.

מסיבה זו, נמחק שמו של אורושקס במכתבו של ביאליק וסומן בשני קווים, ובפרסום מכתבו של הרב קוק צוין שמו של אורושקס באות א' בלבד²⁸.

לתמונה זו התכוון ביאליק בבקשו להסיר את תמונתו מחלון הראווה בחנותו של אורושקס.

25 גאלד, הנ"ל, עמ' 25.

26 'בירושלים', הארץ, 27.4.1930, עמ' 4. הכותרת, כמו גם שגיאת הדפוס במילה 'משמרת', במקור.

27 פרוש, הנ"ל, עמ' 39-40.

28 הרב נריה, הנ"ל, עמ' 35 בהערה. על זיהוי שמו של א' הנ"ל כאורושקס עמדנו כבר במאמרנו 'מכותבי ראייה ומכתבי הרא"ה', עלוני ממרא 122, קרית ארבע התשס"ט, עמ' 157-158 הערה 36 ולידה.

ואכן, עם סיום הפרשה מודה הרב קוק לביאליק על סיועו במאבק²⁹. הוא נזהר שלא להזכיר את שמו של גיבור הפרשה, ומוסיף: "ובמקום שבעלי תשובה עומדים"³⁰:

ב"ה יום א לחודש אייר תר"צ
לכבוד משוררינו הגדול מר ח.נ. ביאליק נ"י,
שלו
א.נ.

בתודה רבה קבלתי מכתבו היקר, בהשתתפותו הנאמנה נגד פורץ הגדר לשעבר, ואבשרו שסדרנו את העניין באופן הגון ורצוי, ובמקום שבע"ת עומדים כו', והנני בזה חותם בברכה ורגשי כבוד וידידות נאמנה,
הק' אברהם יצחק הכהן קוק

29 הרב י' בארי, אוהב ישראל בקדושה ה', ת"א תשמ"ט, עמ' 34-35, המציין: "איני יודע למה התכוון הרב קוק במכתבו הבא אל ביאליק". ובדומה לכך כתב דוד תמר, אשכולות תמר, ירושלים תשס"ב, עמ' 282.

30 השוו אורות התשובה טו, ח. בשנים לאחר מכן צילם אורושקס בתמונות דיוקן גם את הרב קוק וגם את תלמידיו-נאמני הרב יעקב משה חרל"פ.

חדש!

בימים אלו יצא לאור ספר

'על הכל'

לרבי משה מאיוורא זצ"ל

מבעלי התוספות

ע"פ כתבי-יד ודפוסים ראשונים, עם שינויי נוסחאות והוספות עם מבוא, הערות, ציונים, ביאורים, נספחים ותרגום הלעזים

ניתן להשיג באתר מכון שלמה אומן או בטלפון 08-9276664

הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין

מחב"ד ללובביץ': צוואת האדמו"ר בעל ה"צמח צדק" והבקיעים בהנהגת חב"ד

רקע כללי
בני האדמו"ר הצמח צדק
חילוקי דעות
חשיבות הדיון בנושא
השתקה
ה'צעטאלאך'
סוף ימי הצמח צדק
התעודות הישנות והחדשות
מכתב מהרי"ל מקאפוסט
הצוואה במקורות לובביץ' וקאפוסט
הקמת בית דין
שני מכתבים אליי מאת הרב בלוי
ציולמים מתוך כתי"ק של אדמו"רי קאפוסט

רקע כללי

שלוש תקופות הן בחסידות חב"ד ובהנהגתה:

התקופה הראשונה: הדור הראשון - רבי שניאור זלמן מליאדי (תק"ה-תקע"ג),
הדור השני - בנו רבי דובער שניאורסון (תקל"ד-תקפ"ח, 'האדמו"ר האמצעי'), והדור
השלישי - חתנו של האדמו"ר האמצעי הנ"ל, רבי מנחם מנדל שניאורסון (תק"ן-
תרכ"ו, 'הצמח צדק').

התקופה השנייה: הדור הרביעי, בו חלה התפלגות לחמישה ענפים - קאפוסט,
ליאדי, ניעזין, אוורוטש, ולובביץ' (ר' שמואל בן הצ"צ, תקצ"ד-תרמ"ג).

התקופה השלישית: התבססות והתרחבות: בדור החמישי - רבי שלום בער
שניאורסון (הרשב"ב, תרכ"א-תר"פ), בדור השישי - רבי יוסף יצחק שניאורסון
(הריי"צ, תר"מ-תש"י), ובדור השביעי - רבי מנחם מנדל שניאורסון (רמ"מ, האדמו"ר
האחרון, תרס"ב-תשנ"ד).

מובן מאליו שהיו שינויים והבדלים באישיותם ובהנהגתם של מנהיגי החסידות
שהתבטאו בוויכוחים ובמחלוקות, לא רק בין אדמו"ר הזקן בעל התניא מול חבריו

1 לז'ני בפלך מוהילוב היא עיר הולדתו של הגרש"ז לפני שעבר למוהילוב ולליאדי (בשנת תקס"א;
שלא כמו שחשב יעקב ברנאי, אגרות חסידים מארץ ישראל, שכתב באגרת כא 'ומ' שניאור זלמן
מלאזני'... בהע' 5: 'הלא היא לאדי'...).

כר' אברהם מקאליסק, ר' מרדכי מלעחוביץ ועוד, אלא בהמשך אף בהנהגת האדמו"ר
האמצעי ר' דב בער מול חברו ר' אהרן מסטראשילא ואחרים. לא מעט קווים הבדילו
בין מנהיגי עדות החסידים בימים ההם. אך לא רק הבדלי הנהגות ודרכים מסמנים את
התקופות, אלא גם עניינים מהותיים הנוגעים לעצם דרכי החסידות הזו, ואף הבדלים
בתוכן ובמהות, בדרכי העבודה ודרכי ההשכלה החסידיים. בתקופה הראשונה היה
מושג אחד מלכד, והוא 'חב"ד', על כל המשמעות שנתנו החסידים למושג זה, עד
כדי שצינו הבחנה בין חסידי 'שלוש אבות' (בקבלה): חב"ד - חכמה בינה דעת, ובין
חסידי 'שבע אמהות' (בקבלה): חג"ת נהי"ם - חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד
מלכות, שאר עדות החסידים שלא נמנו על עדת חב"ד. ברבות הימים הפכה בפיהם
ההגדרה לשאר עדות החסידים: 'פיילישע חסידים' (חסידי פולין), ולשאר המון בני
ישראל: 'עולמ'שע', כלומר סתם יהודים, להבדיל מהמושג 'מתנגדים', שיש בו צליל
גנאי והתייחסויות קשות יותר.

המאפיין העיקרי בתקופה השלישית היה של הסתגרות והתארגנות פנימית, וחלו
גם שינויים ניכרים באופי הכללי (במיוחד בדור השישי ובדור השביעי), ומהם שהם
מנוגדים בפירוש לדעות והנהגות הגרש"ז מליאדי בעל התניא, כגון החלשת העיקרון
של ההסתמכות על העבודה העצמית הרוחנית של החסיד והרחבת עקרון ההתקשרות
והתלות בעבודת הצדיק, ובזה התקרבו לשאר דרכי העדות החסידיות, וכן החלשת
העיסוק בחלק התורה שנקראה 'נגלה' וריבוי הלימוד בתורת החסידות. בדור האחרון
גם חדרו מנהגי שאר עדות החסידים לדרכי חב"ד, כגון השירה בתפילה, נתינה וקבלה
מאת האדמו"רים, בקשות לעצה ולברכות בכל שטחי המעשה, עשיית נפלאות והצמחת
ישועות, עד שימוש בגינונים צבאיים ובמושגים צבאיים-מודרניים, כגון 'צבאות ה',
'מבצעים', 'טנקים', 'תהלכות' וכו'. אלו מאפיינים כלליים, ובפרטם אתה מוצא עוד ועוד.

בני האדמו"ר הצמח צדק

בסיפורי לובביץ' מובא שבאספת הרבנים הידועה שנקראה ע"י הממשלה הרוסית
בשנת תר"ג לדון בדרישות שונות של הממשלה בעניין חיי היהודים ובחינוכם, נקט
האדמו"ר רבי מנחם מנדל שניאורסון בעל 'הצמח צדק' בגישה תקיפה מאוד, וביטא
אותה בתוקף רב ובסגנון חריף בפני משתתפי האספה. שאל אותו הגאון ר' איצ'לה
ראש ישיבת וולוז'ין שהשתתף באותה אספה, איך אתם מעמידים עצמכם בסכנת
נפשות, ומה יהיה עם כל החסידים שלכם אם חס ושלום...? ענה לו הצמח צדק, אשיב
לכם בסגנון הגמרא תירוץ אחד ואיבעית אימא תירוץ שני. התירוץ האחד הוא: יש לי
בנים, ואיבעית אימא - אחדות החסידים תוביל אותם לקראת משיח צדקנו.

2 התועדות האדמו"ר האחרון רמ"מ נ"ע, י"ג בניסן תשכ"ו, מאה שנה להסתלקות הצ"צ.

התנהג גם לאחר פטירת רבינו... ונפטר ט"ז שבט תרכ"ט בן ס"ב שנה.

ב. אדמו"ר הר"ר יהודא ליב נ"ע, נודע ביהודה, ותהילתו בקהל חסידים, וכולם עונים אחריו מקודש מקודש. נולד בערך שנת תקע"א, ורבינו הגדול נ"ע היה סנדק שלו. כאשר התחיל אביו רבינו נ"ע לחנכו בתורת ה' גדל והצליח וגם עשה פרי, וכל אשר הגדיל הנער גדל עמו גם שמו הטוב. כל עיונו ומגמתו היה רק בתורת ה' ועבודתו, ועבד לימודו בתורת ה' הנגלית. נכספה וגם כלתה נפשו ללימוד הקבלה והחסידות, והיה הולך לשמוע צוף אמרי נועם מזקנו הקדוש אדמו"ר האמצעי נ"ע, והתקשר אליו בחבלי עבותות האהבה, והיה שותה בצמא דברי קודשו, וזקנו הקדוש היה מחבבו מאוד, והיה ממתין עליו באמירת ד"ח.⁶

ג. הר' חיים שניאור זלמן (הרש"ז, ר' זלמן) מליאדי. אור ישראל וקדושו. נולד בערך שנת תקע"ד. ערך שנה אחר פטירת רבינו הגדול נ"ע, והוא נשא את שמו הקדוש. מיום עומדו על דעתו שם עינו ולבו רק לתורה ה' ועבודתו. ועבודתו היה נפלא מאוד ברעש והתפעלות עד שהיה שובר לב השומעים, וגם לב האבן המס ימס.

ד. הר' ישראל נח (הרי"ן) מניעזין. גאון ישראל והדרו. אדמו"ר הר"ר ישראל נח נ"ע נולד בערך שנת תקע"ו, היה גאון גדול בנגלה וגם בד"ח ידו משלה. בשנים הראשונים היה עסקו העיקרי בנגלה, עד שנעשה מלא וגדוש מים התלמוד והפוסקים ראשונים ואחרונים וידע ללחום במלחמתה של תורה לפרק הוויות ולתרץ שברים כו', ואז שם רבינו עליו המשרה בדברים הנוגעים לד"ת, לסמוך רבנים, ולעשות בתורה כוונים, להשיב לשואלו דבר השו"ת שהיו באים לרבינו, כי רבינו היה לו טרדות יתירות ולא היה מופנה מכל צד, ע"כ היה מוסר הדבר לו שהוא יעשה התשובה, ויכניסם אח"כ לפני רבינו לבקרה כו'.

ה. הר' יוסף יצחק (מוהרי"ץ) מאווריטש. נולד בערך שנת תקע"ט. עד חתונתו גידלו ואימנו אביו רבינו להורות דרכי ה' ועבודתו בנגלה וד"ת, ובהגיעו לעונת שידוכין עשה שידוך עבורו עם גיסו הרה"ק ר' יעקב ישראל זלה"ה מטשערקאס, בן הרה"ק ר' מרדכי נ"ע מטשערנאבל וחתן אדמו"ר אמצעי נ"ע. והרה"ק ר' מרדכי היה ג"כ על החתונה. וחותנו הרב לקחו לביתו להיות סמוך על שולחנו, והיה יושב שם על התורה והעבודה שנים רבות, ולליבאוויטש היה בא לפרקים. רבינו רצה שיקבע

כפר חב"ד, בהשמטות מכוונות. הנוסח בשלימותו נמצא ביד, ויפורסם במקום אחר. בהערות נעיר להשוואות אלו. עכשיו ראה גם בהרחבה בספרו של ידידי הרה"ח ד"ר עמרם בלוי ע"ה 'בני הצמח צדק', ירושלים תשפ"א.

6 יש לעיין מאימתי נשתנה כינוי זה ד"ח (דברי חסידות) לכינוי דא"ח (דברי אלוקים חיים) ומי הוא ששינהו, ובלי ספק שיש גישה ומטרה בשינוי זה. בספר בית רבי נוהג עדיין הביטוי 'ד"ח', שפיענוחו כמובן: 'דברי חסידות'.

האדמו"ר רבי מנחם מנדל ה'צמח צדק' - השלישי בשושלת אדמו"ר חב"ד - היה בנה של דבורה בת האדמו"ר הראשון בשושלת אדמו"ר חב"ד, רבי שניאור זלמן, מחבר השו"ע והתניא, ובהמשך היה לחתנו של דודו רבי דובער בנו של בעל התניא, המכונה האדמו"ר האמצעי, שכיח אדמו"ר במקום אביו החל משנת תקע"ג (1813), תוך חיכוך עם חברו ר' אהרן מסטראשילע שהנהיג ג"כ עדה משלו, וקבוצות נוספות שלא סרו למרותו.³ בעל הצמח צדק עלה להנהגת החסידות לאחר פטירת חותנו בשנת תקפ"ט (1829), וכיהן בתפקיד עד לניסן שנת תרכ"ו (1886). בזמנו לא היה לו מתחרה ושותף להנהגה, והנהגתו הוכרה ע"י כל עדת חסידי חב"ד.

בניו: א. הבכור ר' ברוך שלום (הרב"ש). ב. ר' יהודה לייב (המהרי"ל) מקאפוסט. ג. ר' חיים שניאור זלמן (הרש"ז, ר' זלמן) מליאדי. ד. ר' ישראל נח מניעזין. ה. ר' יוסף יצחק מאווריטש. ו. ר' יעקב מאורשא, שנסתלק בצעירותו בחיי אביו. ז. ר' שמואל (המהר"ש) מלובביץ'.

א.⁵ הרה"ק ר' ברוך שלום נ"ע. נולד בערך תקס"ז. היה עניו ושפל ברך, וברבנות לא

3 ראה בספר המשפיע ח"א עמ' קעט-קפא, מכתב האדמו"ר האמצעי אודותם.

4 אדמו"ר הרמ"מ ב'רשימות', חוברת קעה, כותב שנולד אחרי הריי"צ. מנין שנות חייו לא ידועים, אך ידוע לנו שהקים בית בישראל, וכי חתונתו התקיימה בפרשת בהעלותך שנת תקצ"ה, ואדמו"ר הצ"צ אמר כמה מאמרים בשבת זו (לפי 'רשימת מאמרי דא"ח של אדמו"ר הצ"צ', עמ' לא). לפי מקור זה חתונת בנו של הצ"צ רבי יוסף יצחק הייתה בשבת פרשת ראה בשנת תקצ"ו, בהוריסטיפיל, ואדמו"ר הצ"צ אמר מאמרי חסידות בשבת זו. א"כ צריך עיון מי היה גדול ממי. בבית רבי (חלק ג פרק ז) מסופר שנשא לאשה את נכדתה של הרבנית פריידא בתו של אדמו"ר הזקן. ר"י נפטר בחיי רבנו הצ"צ כשהיה בעיר טאלאצין, ושם מ"כ. השאיר אחריו בן קטן בשם שניאור ורבנו הצ"צ לקחו לביתו וגדלו, וכשבגר שידך אותו עם בתו של בנו אדמו"ר הרחש"ז מליאדי. אך לדאבון לב גם הוא נפטר בימי עלומיו בחיי חותנו אדמו"ר מליאדי. אלמנתו נשאה בזיווג שני עם אדמו"ר הרה"ק רבי לוי יצחק מסורטשין, נכדו של הרה"ק רבי יעקב מרדכימין זצ"ל (על הרה"ק רל"י מסורטשין ראה "פרדס חב"ד" גליון טו). מסופר כאשר חלה ר"י ונטה למות נכנסה הרבנית חיה מוסיא לרבנו ואמרה לו: בשביל כל העולם אתה מתפלל, רק בשביל בנך לא התפללת. ענה לה: ה' העלים ממני, ואין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים ('לקוטי ספורים', רח"מ פרלוב, עמ' קצד). שנת הסתלקותו לא ידועה אך בכת"י (מוסקבה 201) יש מאמר שכותרתו "זה המאמר אמר אדמו"ר מוה"ר מ"מ ז"ע לר' הלל מפאריטש בעת אשר נכנס ר' הלל הנ"ל לנחמו על פטירת בנו מוה"ר ר' יעקב ז"ל". המאמר הוא ד"ה 'איכה ישבה בדד'. ברשימת מאמרי דא"ח הנ"ל כתוב שבשנת תקצ"ז אמר הצ"צ מאמר ד"ה 'איכה ישבה בדד' שנדפס ב'אור התורה' נ"ך, עמ' א' לד, והוא הוא. נמצא שנפטר בשנת תקצ"ז.

5 התיאור של בני הצ"צ כאן הוא על פי ספר בית רבי מאת ר' חיים מאיר היילמן, הביוגרף החב"די ואחד המקורות החשובים והמהימנים לתולדות חב"ד. בשל קרבתו לאדמו"ר מקאפוסט נטו חסידי לובביץ' להמעיט, שלא בצדק, בערכו ובדיק מסורותיו. במיוחד חשוב להשוות תיאורים אלו לתיאורים ביומנו של האדמו"ר הריי"צ שנתפרסם לפני כמה שנים ע"י ר' יהושע מונדשיין בעיתון

דירתו בליבאוויטש עם כל ב"ב, אך חותנו הרב לא הניחו בשום אופן. אח"כ ביקשוהו במדינת וואלין להיות להם לרב כדרך רבני פולין, וחותנו הרב רצה בזה להקל מעליו משא וטורח פרנסתו כי היה מטופל בבנים ובעל הוצאה גדול והיה כבד על חותנו הרב להספיק לו כל צרכיו. ושלח מכתב לאביו רבינו להתיישב על דבר זה, ומתחילה לא הסכים רבינו על זה, וכתב לו מכתב באריכות עצתו ופקודתו שימנע מזה כו', ואם כבד על חותנו הרב להחזיקו יבוא לליבאוויטש והוא יספיק לו צרכיו ולא יחסר לו מאומה כו'. אך באשר שחותנו הרב לא הניחו בשום אופן לעקור דירתו לליבאוויטש, ולהחזיקו בעצמו להספיק כל צרכיו ג"כ לא היה יכול, על כן הוכרח רבינו להסכים על זה, וקיבל עליו עול הרבנות, וקבע דירתו בעיר אוורוטש הסמוכה לז'יטאמיר, ולשם היו נוסעים אליו לקבל לקח מפיו ולדרוש ממנו עצות ר"ג. ובוואלין יספרו ממנו גדולות, והחזיקוהו לאיש מופת. הנהגת רבנותו היה כדרך רבני פולין, אך בפני יחידי סגולה היה אומר גם ד"ח. נפטר בערך בן נ"ז שנה ביום ח"י כסלו תרל"ו. זיע"א. בנו הראשון ר' נחום דובער זלה"ה (שמילא מקומו אחריו), מחותנו של אדמו"ר הר"ר ש"נ"ע (הר"ר מנחם מענדל ש"י בן אדמו"ר מהר"ש נ"ע היה חמיו). בנו השני הרה"ג ר' ש' זלמן מרדכי זלה"ה (חתן הרה"ג ר' לוי יצחק זלה"ה מוויילז חתן רבינו נ"ע), היה רב בזיטאמיר ונפטר בימי עלומיו, תנצב"ה. אדמו"ר הר"ר שלום דובער שליט"א מליבאוויטש בן אדמו"ר מוהר"ש נ"ע הוא חתנו.

ו. ר' יעקב מאורשא, נסתלק בצעירותו [תקצ"ז] בחיי אביו.

ז. הר' שמואל (המהר"ש) מליבאוויטש. נולד בערך שנת תקצ"ד בימי רבנות רבינו נ"ע. ורבינו אהב אותו מאוד כי בן זקונים הוא לו, והיה מצוין בתואר וחכמה. כל ימי חיי רבינו נ"ע היה עמו ביחד, והיה לומד עמו נגלה וד"ח, וגם בפ"ע היה שוקד על דלתי התורה והחכמה.

חמישה מהם (פרט לראשון ולשישי) הנהיגו עדה, והיו אדמו"רים לעדת חסידים. כולם היו אנשי מעלה, היו חלק מהנהגה עוד בחייו של בעל הצ"צ, והיו ידועים ונערצים על ידי קהל החסידים כולו.

חילוקי דעות

למרות האמור לעיל, היו חסידים והייתה תחרות ביניהם מגיל צעיר, עוד מימי הסתופפם יחד בצל אביהם וזקנם. האדמו"ר הרמ"מ מתאר את הדברים באופן שלא מוסיף להם כבוד, ובסיפורו יוצא אדמו"ר מהר"ש מוצלח ומחוכם יותר מאחיו⁸.

7 ראה לעיל הע' 4.

8 הדברים התפרסמו לאחר פטירתו בספר ה'רשימות' חלק קמ, ומסתבר מהלשון שהוא מצטט

למעשה חילוקי דעות על ההנהגה נתגלעו כבר בימי האחרונים של בעל הצ"צ, ונתגברו לאחר הסתלקותו. עוד בחיי אביהם היה לכל אחד מחמשת הבנים בית מדרש משלו, וחסידים שהיו קשורים אליו ושמעו חסידות מפיו והיו סמוכים על שולחנו. טבעי שגם אחרי ההסתלקות של הצ"צ כל אחד מהבנים המשיך להנהיג את בית מדרשו, והחסידים שהסתופפו בצילו חשבו כל אחד על רבו שהוא הראוי למלא את מקום רבנו ללובביץ'. בשעה קשה זו החל השטן לרקד בין החסידים, ובעזרתם של מחרחר ריב התלקחה אש המחלוקת. וכה כותב מחבר "בית רבי": "ובבואו לביתו [כשמהר"ל מקאפוסט חזר ללובביץ' אחרי פטירת אביו הצ"צ] מצא העיר כמרקחה מתבערת המחלוקת שהתעוררה, ולא יכלו להשקיטה בשום אופן".

החסידים נמשכו לאורך כמה דורות, ולבסוף, גם בשל המאורעות הקשים שהתרחשו במדינות מזרח אירופה, כגון המהפכה הבולשביקית, שתי מלחמות העולם, התערערות קיומן של הקהילות היהודיות והחסידיות והיחלשות כוח הקהילות בכלל, גברה לובביץ', שראשיתה הייתה מצער בהנהגת הבן רבי שמואל 'המהר"ש' מול הענפים האחרים, וברבות הימים הצלחתה גרמה כמעט להשכחת הענפים האחרים כליל, והצטרפה לכך בהמשך מגמת השכחה מכוונת של דברי הימים ההם. למזלנו, אחד ההיסטוריונים הפנימיים החשובים ביותר לתולדות חב"ד, ר' חיים מאיר היילמן, לבו נטה לענפים האחרים של חב"ד, ולולא נתן מקום נרחב לתולדותיהם בספרו הידוע 'בית רבי' אפשר שהיו נשכחים לגמרי. בימינו העז לכתוב על הנושא אחד מחשובי חסיד חב"ד המושך בעט סופרים הרב ד"ר עמרם בלוי ז"ל, שעל אף טרוניות והתקפות מצד חסידים קנאים כתב סידרת מאמרים מצוינת בכתב העת 'היכל הבעש"ט' על האדמו"רים מהענפים האחרים שאינם לובביץ', וגם פרסם ספר כולל על בני הצ"צ כולם⁹. יש לציין כי אש ההתנגדות לקאפוסט עדיין לוחשת אף בימינו.

סלע המחלוקת העיקרי היה האם האדמו"ר הצ"צ ציווה והורה בעניין מינוי יורשו בהנהגת החסידים, ואם תמצא לומר שציווה - מה ציווה? בלשון אחר, האם קיימת צוואה של האדמו"ר בעל הצ"צ בעניין ההנהגה, ואם כן - מה תוכנה? במוקד המחלוקת עמדו מסמכים שנודעו בעגה החסידית הפנימית כ'צעטאלאך' (פתקאות, ובהם הוראות שונות בדבר הירושה) שיוחסו לבעל הצ"צ שבהם נכתבו דברים לטובת צעיר הבנים

דברים ששמע מחותנו הריי"צ. הרוצה לראות את הדברים במלואם ימצאם שם. החשיבות שבסיפורים אלה אינה אופן התנהגות הנערים והתחרות ביניהם, אלא הצורך והתועלת ברישומם ובהנצחתם לדורות ע"י הריי"צ והרמ"מ, ומה שמצופה מהקורא ללמוד מהדברים.

9 ראה מ"ש ר"ע בלוי במכתבו אליי (להלן בסוף המאמר). הרב ד"ר עמרם בלוי היה בן הרב ר' ברוך יהודה, בנו של הרב משה בלוי ממנהיגי אגו"י. הספר 'בני הצמח צדק' נדפס, לאחר פטירתו הפתאומית בתאונת דרכים, ע"י בני משפחתו בשנת תשפ"א. התעודות החדשות דלהלן עם עוד אחרות היו בידו וביקש לפרסמן, אך המו"לים השמיטו אותן ורק רמזו להן, ראה בספר עמ' 98.

המהר"ש מלובביץ', והם הופצו ע"י הפלג הלובביצ'י, בעוד שהפלגים האחרים הכחישו את אמיתותם. כיוון שכל יתר הענפים כמעט נעלמו והועלמו - הושתקו ונשכחו הגרסאות האחרות, ונתקבעו כאמיתיים המסמכים שהופצו מצד לובביץ', וכך נכנס לכל ספרי התולדה, בלא שנודע ובלא שנרמז על הוויכוחים, הערעורים והדעות שכנגד¹⁰.

דוגמה נוספת לבעיה הזו הקשורה אליה, היא פרשת הסכסוך הקשה והיריבות הממושכת בין 'כולל חב"ד' בירושלים שהיה בהנהגת ובשליטת הענפים האחרים, ובין 'כולל חב"ד' בחברון שהיה בהנהגת ובשליטת משפחת סלונים שנטתה ללובביץ'¹¹, כאשר הכולל הירושלמי נתמך והונהג ע"י מנהיגי כולל חב"ד בחו"ל וראשיו הרב ר' חיים בוגין והרב ר' חיים אליעזר ביכובסקי שנמנו על חסידי האדמו"ר ר' שלום נח מבבורויסק (נכד המהר"ל מקאפוסט). סיפור פיקנטי המבטא את המציאות הקשה הזו: כאשר ביקר בארץ האדמו"ר הריי"צ נ"ע מלובביץ' בשנת תרפ"ט לא הסכים לבקר בבית הכנסת של חב"ד שבשכונת מאה שערים בירושלים ברחוב בעל התניא, מפני שנוסד ונוהל ע"י אנשי הפלג הקאפוסטי¹².

אף על פי שבמהלך המחלוקת הזו פורסמו קונטרסים לא מעטים משני הצדדים, ביניהם קונטרס מאת האדמו"ר הרש"ב מלובביץ' וקונטרס מאת האדמו"ר הרש"נ מבבורויסק, כמעט כולם נדירים ביותר, ומחלקם לא נשתמר אפילו עותק אחד.

10 דוגמה אופיינית לכך הוא ספרו של איליה לוריא על נושא זה 'עדה ומדינה - חסידות חב"ד באימפריה הרוסית תקפ"ח-תרמ"ג' (ירושלים תשס"ו), שלאחר מחקר מקיף במסמכים שבאו לידי הוא הגיע למסקנה המתאימה לדעה הרווחת בחב"ד היום, אך לא ידע ולא הכיר כלל את הדעה האחרת, כפי שמספר ר' עמרם בלוי במאמרו בהיכל הבעש"ט חוברת טז (וראה מכתבו אל"י להלן). יתכן שהעדר החומר בנושא זה גרם, אבל גם לאחר שהובא לידיעת לוריא דבר קיומו של החומר דלהלן לא שינה את מסקנתו, מהנימוק שהחומר לספרו כבר מוכן ויש טרחה לשנותו, וחבל! (מקרה דומה אירע במהדורה המדעית של מדרש משלי מאת ד"ר ברוך ויסוצקי [ניו יורק, בית המדרש לרבנים, תש"ן], שאע"פ שהעמדות את המהדיר על דרך אחרת והולמת יותר לנתח את תולדות נוסח הספר ומצב הנוסח בכתבי היד השונים של המדרש - מאחר שספרו היה כבר גמור לא ראה לנכון לבדוק מחדש את הסבריו למצב הנוסח, ואף לא העיר על כך [פרט לרמז קלוש במבוא]).

11 צאצאי הרבנית מנוחה רחל בת האדמו"ר האמצעי, שהגיעה לארץ בערך בשנת תר"ה יחד עם דודתה, אשת משה בן בעל התניא (בספר בית רבי כתב עליו: 'הנעשה עמו ידוע, והיה לרבתינו הרבה עגמת נפש', ועי' להלן הע' 19), וילדיה (למעט תקופת הרב דוב אפרת, רב הקהילה החב"דית בחברון, שנטה לצד הענפים האחרים).

12 יש לציין כי לאחר שחודשה בשנת תרפ"ב ישיבת 'תורת אמת' בראשות המשפיע מהר"ז האוולין [הבלין] בירושלים, שנוסדה ע"י אדמו"ר הרש"ב נ"ע תחילה בעיר חברון בשנת תרע"א, ולאחר מאורעות מלחמת העולם הראשונה והמלחמה בין תורכיה ורוסיה, שכנה הישיבה שבנשיאות האדמו"ר הריי"צ נ"ע בבית כנסת זה.

העתק בכתב יד של הקונטרס הראשון של האדמו"ר מהרש"נ מבבורויסק, שנדפס ולא נשתמר ממנו אפילו עותק אחד, מצאתי בספרייה העירונית של ניו יורק, ומסרתיו לידידי הרה"ח ר' עמרם בלוי ז"ל שפרסמו¹³.

חשיבות הדיון בנושא

חשיבות הבירור הזה דומה לחשיבות בירור דומה של עובדה היסטורית אחרת שהערת עליה בספרי 'המשפיע' ועסקה בבירור תולדות סדר שלשלת אדמו"רי חב"ד, ועליה אמר הרבי האחרון נ"ע שהיא 'עניין הכי עיקרי, ונוגע למעשה בפועל' (שיחה לכ' מרחשוון תשמ"ג, ונדפסה בליקוטי השיחות).

בשנת תשמ"ב הופיע ספרי 'המשפיע' שעוסק בתולדות סבי המשפיע הגה"ח ר' זלמן זצ"ל, ובתולדות חב"ד בא"י, ובמיוחד בעיר חברון. בספר הערתי והוכחתי כי **במשך עשר שנים לא היה אדמו"ר בלובביץ'**, כלומר משנת תרמ"ג שנת פטירת הרבי המהר"ש, עד לשנת תרנ"ד, שאז הסכים הרבי הרש"ב לקבל עליו את האדמו"רות, וזאת בניגוד להיסטוריה הרשמית שבספרי לובביץ' (ענין למשל 'לוח היום יום' בתחילתו) שמיד לאחר פטירת המהר"ש נשא הרש"ב בהנהגת האדמו"רות.

עם הופעת הספר ביקרתי בפעם הראשונה בניו יורק, ולהפצרת הרב שלום בער לוינ מנהל הספרייה שבבית הרבי התארחתי אצלו בשבת. לקראת שבת הכניס הרב לוינ את ספרי הנ"ל לרבי¹⁴. שבת זו חלה בכ' במרחשוון, יום הולדתו של הרבי הרש"ב, והרבי הקדיש את כל דבריו בהתוועדות שנכחתי בה לשאלה זו אודות עשר השנים. כשנדפסה השיחה הזו נכתב בה: '...ומאחר שזוהי **שאלה בעניין הכי עיקרי**, עניין הנוגע **למעשה בפועל** וכו' וכו'. הדיון בשיחה שם הורחב ועסק בענייני הלכה, אגדה, קבלה וחסידות בקשר לשאלה זו. נראה שהחשיבות הרבה של שאלה זו קשור לעניין מעמדו של הרבי האחרון ועניין המשיחיות, שהלוא משקל גדול ניתן לעובדה שהרבי היה הדור השביעי בהנהגה, וש'כל השביעים חביבים' וכו' כפי שנתבאר בשיחה הראשונה של הרבי בשנת תשי"א (ד"ה 'באתי לגני...') בהתחלת הנהגתו. והנה, אם עשר שנים לא היה רבי, ונוצר חלל בהנהגה, יתכן שניתק רצף השרשרת של ההנהגה, ואין לרבי הנוכחי את מעלת השביעי! משום כך ביקש הרבי להוכיח שההפסק הזה אינו מהותי, ואינו מפקיע את ההמשכיות שיוצרת את הירושה. אם כי ההסבר עדיין אינו חלק, שכן אינו מתרץ מדוע ה'ירושה בעצם' מתגלמת דווקא אצל הרבי הרש"ב

13 וראה להלן הע' 20 על המוכר-ספרים הרב יהושע צירקין ע"ה, שהיה ברשותו אוסף גדול ויחיד במינו של הפרסומים בתחום זה, ומהם יחידים בעולם ('אוניקום'), וע"פ עדות אחיינו בסוף ימיו הביא בעצמו את כל הכתבים הללו לבית השריפה!...

14 להשערתי כבר קיבל לפני כן עותק שנשלח אליו מישראל מיד עם הופעת הספר.

ולא למשל אצל אחיו הגדול הרז"א [ר' זלמן אהרן] או אצל צאצאים אחרים משושלת הצ"צ, והלא כולם 'ירושים בעצם'? ויש עוד קושיות בעניין זה ואכ"מ.

ואכן, הרבי האחרון עצמו תיאר באחד ממאמריו¹⁵ את תולדות כהונת אדמו"ר חב"ד בדרך שהיא לכאורה הפוכה מהרעיון הזה:

...שהיו לאדמו"ר בעל הצ"צ שישה בנים [וכידוע גם הפתגם המקובל שהצ"צ הוא ספירת הדעת, מפתחא דכליל שית, זח"ב קעז עמ' ב] **וציווה שכולם יהיו שווה בשווה**¹⁶, ועד שדווקא מי שבסופו של דבר נתמנה לנשיא בפועל - הנה בחייו של הצ"צ לא חשבו אודותיו, ורק לאחר"ז נתגלה כו'... ונמצא שבמשך כל שבעה הדורות לא היה עניין מינוי הנשיאות באופן גלאטיק [חלק, פשוט], שעוד בחייו מסר לאחד את הכל כו', פרט לאדמו"ר השישי הרי"צ שהיה בן יחיד.

מכאן לענייננו: גם בעניין ירושת האדמו"רות, אם יתברר שבהעברת ההנהגה מאדמו"ר הצמח צדק, רבי מנחם מנדל, אל בנו האדמו"ר המהר"ש, היו פקפוקים ומחלוקות, ועד כדי כך, כפי שציין האדמו"ר כנ"ל, 'שבחייו של הצ"צ לא חשבו אודותיו' [=לא חשבו שמהר"ש יירש את ההנהגה], יש בכך שאלה ופקפוק על מעמד ההעברה העצמית שבירושת הכהונה הזו, ה'שביעי' של הרבי האחרון, כי נראה שזה לא היה מחמת ה'ירושה בעצם' - אלא פרי הכרעה אנושית של החסידים בזמן מסוים שהכתיורו בעטרת ההנהגה. אלא אם כן חייבים לומר שהכל בהשגחה מלמעלה, והכל מכוון, ונמצא שעדיין גם הכרעה כזו ממשיכה את ה'ירושה בעצם'. לפיכך נמצא שגם הדיון שלנו כאן הוא 'בעניין הכי עיקרי, עניין הנוגע למעשה בפועל' וכו' וכו'.¹⁷

השתקה

לאורך השנים היה נושא זה טמיר ונעלם, ואפשר לומר שהשתק. לא רק הוויכוחים,

15 מאמר לפרשת פנחס, "ג בתמוז תשכ"ז, נדפס בספר תורת מנחם תשכ"ז, 'ירושלים תשע"א, עמ' רצג, לאחר שהוא מתאר שבכל סדר ההשתלשלות לא עברה ההנהגה בצורה חלקה לאיש אחד, ובכל זמן היו מחלוקות וספיקות עד שנקבע מי שנקבע, החל מהבעש"ט עד אליו, ולא עד בכלל (?), ציין את הדברים הבאים בנוגע לתקופה שלאחר הצמח צדק.

16 יש להדגיש שעניין זה 'שכולם יהיו שווה בשווה' אינו מתאים לדעת הענפים האחרים שגרסו שהייתה עדיפות למהר"ל, ומכל מקום אינו תומך גם בגישת לובביץ' שהעדיפות ניתנה למהר"ש.

17 מוזר שבספר הצאצאים, החל הרב שמואל הלפרין את מנין הדורות בבניו של בעל התניא, וקרא להם דור ראשון, וכדי שלא לקלקל את הספירה של 'הדור השביעי', קבע את אביו של הרבי האחרון ר' לוי יצחק, רבה של יקטרינוסלב כ'דור שישי, אע"פ שלכל הדעות לא נהג באדמו"רות, ואין מי שהחשיבו בשלשלת אדמו"רי חב"ד.

החיכוכים והפולמוס על ההנהגה לאחר הסתלקות אדמו"ר בעל הצמח צדק הושכחו, אלא שאף קיומם של שאר הבנים והענפים האחרים, שאינם לובביץ', נמחק מן התודעה ומן המסורת השושלתית, פרט לאי אילו איזכורים פה ושם. להעלים לגמרי אי אפשר היה, שכן כאמור ההיסטוריון המובהק של חב"ד, רבי חיים מאיר הילמן, כתב בספרו המפורסם 'בית רב' בהערכה רבה על השושלות האחרות. דומני שהוא היה היחיד שתיעד והשאיר לנו את זיכרון הדורות והענפים הללו.

ה'צעטאלאך'

בדורנו עלה הנושא לדיון, והתפרסמו בעניין כמה וכמה דברים. ראש לכל פורסמו שוב ה'צעטאלאך' (פתקאות) שכתבתם יוחסה לבעל הצמח צדק, והם נמצאים כיום בהעתקים רבים בכתבי יד שממקורות לובביץ' (גם בפקסו של סבי הגרש"ז, 'המשפיע', היה העתק מהם). אחד מאלו הוא כתב יד שמצא איליה לוריא בספריית פטרבורג והדפיסו בספרו¹⁸, כמה קטעים פורסמו בהשמטות ביומן של האדמו"ר השישי, הרי"צ, על תקופת המחלוקת (ראה להלן), וכמה במאמרים של הרב ד"ר עמרם בלוי על אדמו"ר השושלות האחרות, כתביהם וקונטרסיהם (בעיקר בחוברות 'היכל הבעש"ט'), שזכו למחאות מצד 'קנאים' לכבוד לובביץ' על עצם ההתייחסות לנושא¹⁹. לעניין זה שייך גם הפולמוס העז והחרף בין כולל חב"ד בירושלים שהיה בשליטת אנשי קאפוסט ובוברויסק, ובין כולל חב"ד בחברון שהיה בשליטת לובביץ'. גם כל הקשור בפרשה עגומה זו, שבמסגרתה נכתבו והופצו קונטרסים מיוחדים ע"י האדמו"רים הרש"ב, האדמו"ר החמישי בלובביץ', ורבי שלום נח האדמו"ר מענף קאפוסט מבוברויסק, הועלם והושקע, וכמעט עבר מן העולם²⁰.

18 'עדה ומדינה', ולא העריכו כראוי ככתב יד המייצג רק את צד לובביץ'. וכבר העירו גדולי ההיסטוריונים שאין לך דבר מטעה יותר ממסמכים, רוצה לומר שאם אין הרקע ותולדות המסמך ידועים, ואין שוקלים את קורות היווצרותו, אין ביטחון שהמסמך אינו מטעה, והדוגמאות לכך מרובות עד מאוד.

19 וראה גם הנרשם ברשימות 'המלך במסיבו', דיון בין האדמו"ר הרמ"מ עם גיסו הר"ש גור אריה האם מותר להם לעיין וללמוד בספרי האדמו"ר הרש"ז מקאפוסט בעל ה'מגן אבות'. דוגמה נוספת: בעיתון 'המבשר', בעריכת חסיד חב"ד מובהק, פורסם מאמר גיניאלוגי על משפחת הרב בעל התניא, ובטבלת עץ היוחסין הובלטו כמובן אדמו"רי לובביץ' בתואר אדמו"ר ובמסגרת, אבל האדמו"רים שבענפים האחרים מופיעים רק בתואר הרה"ק = הרב הקדוש (אגב כינוי זה ניתן כיום גם למשה בן האדמו"ר הזקן בעל התניא, גם בספר הצאצאים וגם בלוח היוחסין הזה, אע"פ שהנעשה עמו ידוע והיה לרבותינו הרבה עגמת נפש מזה, כלשון בעל בית רבי, וראה ספרו של דוד אסף 'נאחו בסכר').

20 בידי האספן והביבליוגרף החב"די ר' יהושע צירקין ע"ה היה אוסף מושלם של קונטרסים, כרוזים

לסיכום הדברים נביא מדברי הרבי האחרון, כפי שסופרו ע"י הרב נתן קמינצקי בספרו 'התהוותו של גדול' (Making of a Godol) באנגלית:

ר' שמעון דויטש²¹ סיפר לי (נובמבר 26, 1997) ששאל את הרבי מליובאוויטש, רבי מנחם מנדל שניאורסון, אם כשהוא יכתוב את פרשת המאסר והשחרור של חמיו רבי יוסף יצחק שניאורסון יזכיר או ישמיט את העובדה שהמזכיר של הריי"צ, ה"ה ר' חיים ליברמן, נאסר ונשתחרר עמו²². הרבי מליובאוויטש הגיב: "היסטוריה חייבת להיות רשומה אמת לאמתה". והוסיף: "זה כולל לא לצחצח שום מילה" ('ניט צופצען קיין ווארט').

סוף ימי הצמח צדק

בשנה האחרונה לחיי האדמו"ר הצ"צ, ובעיקר בחורף תרכ"ו, הייתה בריאותו רופפת מאוד. לרגל מצבו הבריאותי הקשה לא נהג בסדרי ההנהגה, אמירת דברי חסידות וקבלת אנשים, ובניו התחילו לנהוג בסדרי הנהגה משלהם. לכל אחד הייתה קבוצת חסידים נאמנים שבאו אליו, והוא היה אומר לה דברי חסידות ברבים, כפי שכבר צוין. צעיר הבנים, המהר"ש מלובביץ', היה היחיד שלא נהג כך, וזה פשר דברי האדמו"ר האחרון שהוזכרו לעיל שבחיי אביו לא חשבו עליו שהוא ישא בכהונת

ומכתבים נדירים ביותר ויחידים בעולם, שקשורים לפרשה זו, והוא סיפר לי עליהם אך נמנע מלהראותם. כשהלך ר' יהושע לעולמו נתברר לי מבני המשפחה שציווה לשרוף את כל הכתבים הללו, ולדבריהם קיימו את צוואתו. אולי חבל על דאבדין ואולי לא, עכ"פ למחקר ההיסטורי בוודאי שזו אבידה שאין לה תמורה. בסוף הרצאתי בנושא זה בכנס במרכז שז"ר לכבוד מאתיים שנה לאדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע, ניגש אלי אברך שהציג עצמו כאחיין של ר' יהושע צירקין, ולדבריו ר' יהושע עצמו שרף הכל, והכל ממש, לא רק הנוגע לסכסוך הכוללים.

21 הרב שאול שמעון דויטש, הנקרא 'האדמו"ר מליאזני', מחברו של הספר "Larger than life: The life and times of the Lubavitcher Rebbe". הרב דויטש הציע דוגמה מרשימה איך הרבי בעצמו בעניין אחר הלך בדרך זו של ההיצמדות לאמת: הוא מימן את הוצאתו לאור של ספר זיכרון לעיר יקאטרניוסלב-דנייפרופטרובסק, עיר רבנותו של אביו, על אף שהספר חשף מאחי הרבי "הצעיר שבהם, העילוי, ישראל אריה לייב, נתפס להשכלה, מרקסיות, וטרוצקיזם, אח"כ היגר לפלשתינה כשהיה רחוק מתורה וחב"ד", והאח האחר, דובער, היה מאושפז בבית מחסה ל... וכרוון נפטר בדיכאונו בקזחסטן"] [אגב, מורם הפרטי ללימודי חול של בני רל"י היה ישראל בר יהודה (לימים ממנהיגי מפ"ם ושר הפנים), ראה צבי הרכבי, 'שלושה רבנים', ספר יקאטרניוסלב-דניפרופטרובסק, ירושלים תל-אביב, תשל"ג].

22 ר' חיים ליברמן כידוע התנגד לעלייתו של רבי מנחם מנדל על כס לובביץ', ולא הכיר בו כ'רבי' אחר שקיבל על עצמו משרה זו, אע"פ שהמשיך בתפקידו כספרן של ספרייתו הפרטית של האדמו"ר הריי"צ, והמשיך להתגורר בבניין ברחוב איסטון פרקוויי 770. ויש להוסיף כי מאוחר יותר העיד במשפט הספרים נגד הרבי האחרון, ואז נאלץ לעזוב את דירתו.

ההנהגה. המהר"ש ורעייתו התגוררו יחד בזמן מסוים עם האבא הצ"צ בבית אחד (אם כי המהר"ש גם בנה לעצמו בית משלו בחצר אביו). על רקע מצב בריאותו הרעוע מאוד, כפי שאנו יודעים עתה, של בעל הצ"צ בשנה או במחצית השנה האחרונה לחייו, והתגוררותם יחד, הועלו טענות בדבר אמינותן של פתקאות ומכתבים שנפוצו באותו פרק זמן, שלכאורה נכתבו בזמן שהאדמו"ר בעל הצ"צ כבר התקשה בפעילותו העצמאית. מצד אחר, רשימת מאמרי החסידות של האדמו"ר הצ"צ²³ מעידה לכאורה שאמר מאמרי חסידות בציבור גם בחודשי חייו האחרונים בשנת תרכ"ו, וצ"ע.

התעודות הישנות והחדשות

כאן אני מפרסם מסמכים חדשים שהגיעו אליי, שמקורם בר' חיים ליברמן, מזכירו של האדמו"ר הריי"צ, שמצאם בכתבי חסידות של חסידי קאפוסט. עצם קיומם נשמר בסוד, ולא היה מוכר וידוע עד כה. מעניין מאוד שגם דעת ר"ח ליברמן עצמו הייתה נגד פרסומם, אך כחוקר-היסטוריון לא יכול היה להסכים שיאבדו מהזיכרון ההיסטורי, ועל כן שלח העתק שלהם למשמרת לידי הגרש"י זווין עליו סמך, שהיה מתלמידי האדמו"ר מהרש"נ מבוברויסק, והציע שדבר קיומם יהיה ידוע רק למעטים. כמובן שבשום אופן אין לראות בעובדה זו החלשה של מהימנותם - ההצנעה הייתה דרושה מסיבת אותה השתקה מכוונת שהוזכרה לעיל, והרי גם הר"ח ליברמן על אף הכל חשש לכבוד לובביץ'. גם העובדה שהם נשמרו ונמצאו ברשות הענפים החב"דיים שאינם לובביץ', ובתוך כתבי דברי חסידות של אדמו"ר קאפוסט, אינה עילה למעט במהימנותם.

23 מתוך ספר 'רשימת מאמרי דא"ח' של אדמו"ר הצ"צ: ויטע אשל בבאר שבע נמצא בכ"י 136 רסא, א בכותרת: בס"ד לפרשת וירא שנת כתר"ו. נדפס באוה"ת בראשית עמ' תתשנ"ט, ב. ואתה ברחמך הרבים: נמצא בכ"י 805 ע"ש בכותרת: שבת חנוכה תרכ"ו. נדפס באוה"ת בראשית עמ' תתקסד, ב. וילך איש מבית לוי: נמצא בכ"י 1336 קצו, א בכותרת: בס"ד פרשת שמות שנת כתר"ו. נדפס באוה"ת שמות עמ' נו. הוא אהרן ומשה: נמצא בכ"י 794 קיג, ב בכותרת: פרשת וארא בס"ד כתר"ו, מאדמו"ר נב"מ. נדפס באוה"ת שמות עמ' רכז. קדש לי כל בכור: נמצא בכ"י 1230 קמו, א בכותרת: תורת אדמו"ר מ"מ שליט"א פרשת בא שנת כתר"ו. נדפס באוה"ת שמות עמ' של. הנני ממטיר לכם: נמצא בכ"י 1230 קנו, א בכותרת: בס"ד תורת אדמו"ר מ"מ שליט"א פרשת בשלח שנת כתר"ו. 1336 רט, א בכותרת: פרשת בשלח שנת תרכ"ו. נדפס באוה"ת שמות עמ' תקפט. על כן על כל דברי האגרת: נמצא בכ"י 665 עז, א בכותרת: תורת אדמו"ר אשר שמענו בפורים שנת תרכ"ו. נדפס באוה"ת מג"א עמ' קצ. כי תשא: נמצא בכ"י 108 רכו, א בכותרת: פרשת תשא שנת תרכ"ד מאדמו"ר מ"מ נב"מ ז"ע. נדפס באוה"ת שמות עמ' א'תתכנ. החדש הזה לכם: נמצא בכ"י 790 קט, ב בכותרת: בעז"ה פרשת ויקרא שנת תרכ"ו לפ"ק מה שדרש אדמו"ר מנחם מענדיל קודם הסתלקותו ז"ע. 536 רמט, א בכותרת: נאמר בשבת ר"ח ניסן תרכ"ו. נדפס באוה"ת: שמות עמ' רסד [רעג].

והנה, לפני שנים מעטות הועלו סריקות של כתבי היד שבספריית לובביץ' בניו יורק לרשת הווירטואלית, ונתגלה שם ה'ביכעל' מכי"ק אדמו"רי קאפוסט שממנו העתיק הר"ח ליברמן את התעודות ה'גנוזות' שמתפרסמות כאן (ביכעל המכונה 'ואכבדה', מס' 2179, עמ' 219-215). צילומי חלק מהעמודים הללו מצורפים בסוף המאמר.

מכתב מהרי"ל מקאפוסט²⁴

רצ"ב נוסח מכתב שכתב מהרי"ל מקאפוסט לגיסו, אחי אשתו, רבי זלמן מקריסלוב: העתקה מן המכתב הנשלח מלובאוויטש ממרי"ל להרב הנ"ל מוהר"ז דקריסלאווע... וזאת הצעטיל המוספנת במכתב הנ"ל.

להודיע נאמנה על דבר הצעטלין שנשלחו מפה וקראו אותם בשם צוואת כאאדמו"ר נ"ע בג"מ (כבוד אבי אדוני מורי ורבי נוחו עדן בגני מרומים (הצ"צ)), שאחרי ריבוי ההפצרות והשתדלות עד שפעלו אצלם להראות לי גוף הכתב שממש מעתיקים כו' הנה בעיניי ראיתי שאין בהם תמונת אות אחת של כ"ק אאדמו"ר נ"ע, והוא שקר וזיוף מופלא, ועוד שארי הצעטלין מזויפים על דרך ההפלאה, כולם ראיתי בעיניי. ומצוה לעקר ולשרש אחרים, כי די בזיון וחילול הש"ש קדושת כ"ק נ"ע, ה' יכפר בעדם. ואעפ"כ חפצי ורצוני היה לשלום, והסכמתי על כמה פרטים אשר קשה כח הסבל ברוחניות ובגשמיות כפשוטו. ועתה קשרו מהם אנשי המון ממחנינו להראות הצעטלין לכל האורחים הבאים, ועוד דברו שקרים שנלאיתי נשוא כו'. וגם העיקר שהודבר שהכתבים דא"ח [דברי אלוהים חיים] ערך נ' [50] ביחלעך יחולק ג"כ עפ"י גורל, והעתקות יותן לכולם לכאור"א מאחינו, ועתה משנים גם בזה. ע"כ להסכים גם ע"ז אין נכון כלל. ואליכם אישים החפצים ומקושרים לדא"ח הנני כותב שלא יעלה ח"ו שום מורא וחששא כו', ולא יגיע לכם שום חשש ברוחניות וגשמיות, כי אני יודע היטב כוונת אדמו"ר נבג"מ שנהפוך הוא, כפי שדיבר עמי פנים אל פנים פעמים הרבה חזק כו' בלי שום מחשבה ודעה אחרת אצלינו. וגם כמה וכמה צעטלין שלח אלי על זה ומהם שהם כעין כתב ידו האמיתי בפירוש כו'.

24 התפרסם בתוך מאמר של ד"ר רעיה הרן ב'קתדרה' 55 תש"ן עמ' 56 'שבחי הרב - לשאלת אמינותן של איגרות החסידים מארץ-ישראל'. במהלך ויכוחה עם הרב יהושע מונדשיין ז"ל העתיקה הרן את המכתב מתוך כרך דברי חסידות בכתב יד הנמצא בספריה הלאומית, כ"א 3547°. במאמרה כתבה: 'על שינויים שהוכנסו בכתב-יד חב"דיים יש לנו עדות מפורשת. העדות על שינויים שהוכנסו בדברי צדיקים היא מימי הצמח צדק, או מימי בנו ר' יהודה ליב שהיה אדמו"ר בקאפוסט. אין אנו יודעים מתי בדיוק נעשו השינויים באיגרות הצדיקים מארץ הקודש, אך עצם העדות על אפשרות שחסידי שינו מדברי הקודש ומן הכתבים של רבותיהם חשובה היא'. מכתב זה של המהרי"ל נדפס גם בספרו של עמרם בלוי, בני הצמח צדק, תשפ"א, עמ' 98.

אשר כולם מכירים שזהו כי"ק נ"ע בג"מ, ואעפ"כ ידוע לכל שבקרימיניצק ובכל הדרך בחזירתי בכל העיירות שדברו עמי לקבל על עצמי השבתי לכולם שאיני רוצה בשינוי שם חדש כלל מכמו שהוא מקודם, רק אתנהג כמו שהיה בחיים חיותו לחזור דא"ח כו'. רק עתה שעשו ושלחו צוואות כוזבות אשר לא שערם האבות כו' ההכרח להודיע אמיתות העניין. ולכן אתם התחזקו בלימוד ענין דא"ח ובעבודה שבלב זו תפילה ובטחו בה' עדי עד כו', ובטחוני בהש"ש [בה' ישתבח שמן] שימלא משאלותי ומשאלות כל אנ"ש שיחיו לטובה ברו"ג.

הצוואה במקורות לובביץ' וקאפוסט

במשך השנים פורסמו נוסחאות שונות של 'צוואות' של הצמח צדק, אבל כולם ממקורות הצד ה'לובביצ'י', כגון ה'נוסחאות שפרסמו ר' חיים ליברמן, ר' יהושע מונדשיין²⁵, איליה לוריא²⁶, צבי הר שפר²⁷, על פי תשובת אדמו"ר מהר"ש (אגרות קודש ס' מא), ועוד.

להלן מתפרסמות כמה מהתעודות שקבלתי מהרב ד"ר עמרם בלוי ע"ה, שקבלם מבני משפחת הגרש"י זווין. מקורן בהעתקות הר"ח ליברמן, שהעתיקם מכי"ק של אדמו"רי קאפוסט שנמצאו בגני ספריית לובביץ' כנ"ל. בהמשך המאמר יוצגו צילומי חלק מהתעודות מגוף כי"ק הנ"ל.

ראשית אצטט את מכתב רבי חיים ליברמן אל הגאון רבי שלמה יוסף זווין²⁸.

ב"ה, כ"ד מנ"א, תשכ"ו. ברוקלין, נ.י.

לכבוד הרה"ג שליט"א. אני מקוה שמכתבי זה ימצא את כת"ר שליט"א בשלום ובבריאות הנכונה.

מכיון שכת"ר שליט"א התעניין בעניין צוואת אדמו"ר הצ"צ זי"ע ובמה שאירע אחרי הסתלקותו, הריני שולח לו בזה העתקה ממה שמצאתי באריכוני²⁹ מה שהעתיקתי פעם מביכל מאמרי דא"ח של קאפוסט, עד עכשיו לא הראיתם כאן לשום איש. לענ"ד דברים אלו אין הפרסום יפה להם, ומוטב שיישארו

25 כפר חב"ד, גיליון 1041.

26 בספרו 'עדה ומדינה'.

27 העבר, ב, תשי"ז, עמ' 87 בהערה.

28 הגאון רש"י זווין, רב בקלימאון ובנובוזיבוקוב, עורך האנציקלופדיה התלמודית ומתווה דרכה, היה תלמיד כ"ק אדמו"ר ר' שמריה נח שניאורסון נבג"מ מבבוריסק.

29 צ"ל: בארכיוני. מכתב זה מלווה את התעודות דלהלן: הצוואה בנוסח חסידי קאפוסט, ופירוט של טענות הרבנים 'שישבו בעת פתיחת הצוואה' (בחישה עשר סעיפים).

בגניזה, אבל לא הייתי חפץ שיאבדו, ואם יפלו בידי אני"ש משלנו אני חושש שידונו אותם לשריפה. ומאד אני רוצה למצוא איזה מקום שיהיו שמורים שם, ושיהיה גישה אליהם ליחידי סגולה. אפשר אמנם שישנן עוד העתקות בין חסידי קאפוסט או באברויסק, ואזי, כמובן, אין חשיבות להעתקות אלו שלי.

בכל הדרת הכבוד, הדו"ש מכבדו ומברכו, חיים ליברמן³⁰

המסמך הראשון עוסק בבית דין של רבני קאפוסט: כדי לברר את אמיתות הצעטלאך התכנסו שלושה רבנים חשובים מזקני חסידי הצמח צדק, הלא הם ר' מנחם טוביה פיראטין³¹, ר' מרדכי ב"ר צבי הירש מדיסנא, ור' משה ישראל מדרסא בנו של ר' מרדכי מו"צ דליעפלי. רבנים אלו ישבו על המדוכה, ופרסמו אגרת לאנ"ש בה העלו ט"ו שאלות למחזיקי הצעטלאך המערערות על אמינותן³².

העתק מכתב מהרבנים אשר ישבו בעת פתיחה הצוואה, לכל העיירות.

לאנ"ש ש'. הננו להודיעם נאמנה על דבר השובר נוסח צוואת כ"ק אדמו"ר נ"ע שנשלח לכל המקומות³³: נתוודע הדבר בבירור גמור שאין זה מכ"ק אדמו"ר, לכל המכירים כ"ק אדמו"ר נ"ע כולם אמרו שאין בו אפילו תיבה אחת שיהיה דומה לכ"ק נ"ע בשום אופן וזמן, וכאשר מבואר שהיה מושלש תח"י שלישי אנו תולין המכשול בהשליש...

30 כאן נוספה פסקה מאת ר"ח ליברמן בעניין אחר, וז"ל: 'הנוסח של הנצי"ב נגד אדמו"ר הזקן בשאלת הבכור, הוא כך: "ומ"ש הגאון והראיות קצרה היריעה מהכיל - אינו אלא לאיים, אבל אינו אמת ואין לחוש לזה כלל". נראה שטופס זה שלי [=של שו"ת משיב דבר] הוא יקר המציאות מאוד, ואני שומר עליו ביחוד. מן הסתם במשפחת ברלין נשארו הטופסים עם כתובת זו, אבל בעולם בדקתי במה וכמה טופסים ולא מצאתי אף אחד חוץ משלי [=שבו נמצא הנוסח הזה]. הכוונה לשו"ת משיב דבר ח"א (ורשה תרנ"ד) יו"ד סי' סא. מעניין לציין שבאחד הטופסים שהועלה למאגר אוצר החכמה מופיע משפט זה, אבל בטופס שהועלה למאגר היברובוקס (נ"י תש"י / ירושלים תשכ"ח) הוא חסר, וכן הושמט שם השואל שאליו נשלחה תשובה זו והתאריך: 'ג' ניסן תרמ"ג וואלאזין, כבוד הרב מישל שמואל נ"י רב דק' זופראן יע"א', והוא ר' משה מישל שמואל שפירא (תרט"ו-תרצ"ג).

31 תולדותיו ומאמר חסידות שלו פורסמו בפרסם חב"ד גליון 4 עמ' 97 ואילך.

32 ראוי לציין, כי הרב בלוי ביקש לפרסם תעודות אלו בהיכל הבעש"ט בתוך מאמריו על בני הצ"צ והמערכת סירבה לפרסמם, והם לא נכללו גם בספרו הנ"ל על בני הצ"צ (ורק נרמז עליהם בעמ' 98. ואולי יד עורכי הספר בדבר).

33 'השובר' שנידון כאן הוא הצוואה נוסח לוריא דלעיל.

מנחם טוביה³⁴, מרדכי בר' צבי הירש מ"ץ³⁵, ונאום משה דובער³⁶.

מכאן ט"ו קושיות אשר הקשו הרבנים הנ"ל על השובר.

קושיא א). למה לא קרע הצעטיל שנכתב בו יתרון על כ"ק שיחי'.

קושיא ב). למה לא הניח זה (היינו השובר) בתוך כל הצעטליך והיה קול ושוברו יחד.

קושיא ג) איך אפ"ל שמשך נ"ז שנה לא הכיר את כ"ק שיחי'³⁷ לאמיתו, ובשעה קלה הכירו, ואיזה ערמה ותחבולה ראה בו, והלא בכל פעם שהיה דורש ממנו איזה עניין בקשה והבטחה היה מבקשו ששייב לו דברים אמתיים ולא רק לשכך רוחו ולהשקיט רעיוניו נידון זה, א"כ נראה שלא היה משתדל עמו בתחבולות, וכפי שנראה מכל תשובותיו על הצעטליך בצידם, ולמה מעלימים אותם. ומה שאומרים שבהתוודע לו מהרי"ח ש', נתפעל מזה, ומזה הבין תחבולותיו, הרבה תשובות בדבר, א' שיש עדים נאמנים שידע זה רק חודש ומחצה קודם הסתלקותו ולא יותר. ב' אין זה כדאי ומספיק לדחות ולבטל מה שסמך א"ע עליו והחזיק אותו לאיש נאמן זה זמן כביר, וכי גם הרי"ח היה חשוב בעיניו באמת וביקש אותו ע"ד הר"ש ש'.

קושיא ד). איך אפ"ל שזהו כ"ק נ"ע, והרי א"א כלל לאדם לאסור... ד"ת שלו על זולתו, ומכש"כ של אחרים, ולא יטעה בזה אפילו איש פשוט כ"ש אור אדמו"ר נ"ע,

34 ראה עליו בספר בית רבי, ואצל ר"ע בלוי, היכל הבעש"ט טז: הרה"ג הרה"ח ר' מנחם טוביה נ"ע מפיראטין, חתנו של הרה"ח ר' שלמה פריידעס משקלוב. היה פה מפקד מרגליות בדא"ח ונמצא ממנו כתבים הרבה בדא"ח שחידש בעצמו באריכות גדולה. הרה"ח ר' הלל פאריטשער מביאו כמה פעמים בדרושו. היה מקושר מאוד לרבנו הצ"צ וראש הישיבה של הצ"צ בפיראטין. היה רב ברציצב בסוף ימיו, ושם ירעדו לשמו ולזכרו. אחר הסתלקות הצ"צ התקשר לבנו המהרי"ל, ואף היה בין החותמים הראשונים בכתב ההתקשרות למהרי"ל. אחרי הסתלקות המהרי"ל נסע כמה פעמים אל בנו הרש"ז נ"ע מקאפוסט. אח"כ נחלה מאוד, ונסע לקיבו להתרפאות ונפטר שם, ושם מנוחתו כבוד.

35 נראה שהוא הרשום בספר בית רבי כ ע"א: הרה"ג החסיד המפורסם ר' מרדכי זלה"ה, שהיה רב בקאמין פלך ויטעבסק ואח"כ בדיסנא פלך ווילנא. היה גדול בנגלה ובד"ח והיה מקושר מאוד לרבינו, ורבינו ג"כ היה מחבבו, ואחר פטירת רבינו היה מקושר לבנו אדמו"ר הררי"ל נ"ע, ואח"כ לאחיו אדמו"ר הרחש"ו נ"ע, ומ"כ בדיסנא. תנצב"ה.

36 ראה עליו בספר בית רבי: הרה"ג החסיד המפורסם ר' משה דובער זלה"ה מוולוז'ה היה עליו מימי חורפו, והיה חסיד גדול מאנשי השם, ומקושר מאוד לרבינו. הרה"ק ר' הלל מפאריטש היה מחבבו והיה מפליג בשבחיו. אחר פטירת רבינו היה מקושר לבנו אדמו"ר הר"ר יהודא לייב נ"ע, ואחר כך לבנו אדמו"ר הר"ר שלמה זלמן מקאפוסט נ"ע. בסוף ימיו היה רב בלאחויץ הסמוכה להאדיץ, ושם מנוחתו כבוד. תנצב"ה.

37 הכוונה לבנו המהרי"ל.

קושיא ה). איך שתקו ולא הזכירו מזה תומ"י שיש זכר וצוואה אחרת, ולא הזכירו בהכתב שלהם שעשו שיהיו כולם שוים כפי הצעטיל שיש מכ"ק אדמו"ר נ"ע.

קושיא ו). הלא גלוי ומפורסם לכל כתבי"י אדמו"ר נ"ע מן עת כתיבת הצוואה משונה לגמרי מכת"י, וגם הכת"י שאומרים שנכתב קודם הסתלקותו גם זה דבר שאין מתקבל שיכתוב.

קושיא ז). גם איך אפשר שיכתוב לכללות אנ"ש שעניין יתרון הרבנות תלוי בשביל פרנסת הר"ש שיחי³⁸ כמבואר בשובר. ומ"ש בהצעטליך שההנהגה עליו הוא מפני שהבטיח לעשות טובות להר"ש ש"י, עכשיו אינו מקיים ג"כ יהיו שוה כו', זהו דבר שא"א לשמוע כלל שיכתוב כולו כזה. גם מה ראה השינוי כו' שמבואר בפירוש יתרון ההנהגה עליו כו', גם למה היה להם לאסוף אסיפות בכ"י ולהיות לא במנוחה ולעשות כתב שיהיו כולם שווים, אחרי שידע שיש לו צעטיל וצוואה כזה מכ"ק אדמו"ר נ"ע, וכל הקפידא שלו על רי"ח היה בשביל רי"ז³⁹, ואח"כ הודה על דבריו והוכיח את רי"ז, שהרי דברי רי"ח נאמנים.

קושיא ח). הלא יש ג"כ מכתב מהר"ש שיחי' אל כ"ק אדמו"ר מהרי"ל שיחי' מן י"ד ניסן, ומבואר בו איך שכ"ק אדמו"ר נ"ע מסכים על נסיעתו שסע עד ר"ח תמוז, וכותב על אחיו רי"ז שהוא בעל תחבולה, והכל באהבה, ואיך אומר ר"ש כעת שהתעוררות השובר היה מהנסיעה.

קושיא ט). הר"ש מראה צעטלעך מאדמו"ר נ"ע שנכתבו שעה לפני הסתלקותו כמבואר בנוסח הצעטלעך, וזה באמת חוכא ואטלולא, כידוע לאנשים שהיו פנימה אשר לא זה מתוך ידו ולא עסק בשום כתיבת דברים כאלו, ואנ"ש יוכלו לשאול מהם.

קושיא י). איך אפשר להאמין שכתב דברים כאלו על אדמו"ר הרי"ל שיחי', וידוע שלא היה עליו שום קפידא ורוגז מעולם מאדמו"ר נ"ע, ואדרבה היה עמו ברצון תמיד, וכל עניין שהיה צריך איזה ישוב הדעת לא היה סומך על שום אחד מהאחים כ"א עליו, כידוע זה מכל האנשים המקורבים.

קושיא יא). זמן השובר שהוא בי"ד שבט ידוע לכמה וכמה אנשים אשר מכ"ק אדמו"ר נ"ע היה קפידא על כל האחים (זולת כ"ק הרי"ל ש"י שלא היה אז בביתו), והם התנהגו עמו בדברים אשר אין להעלות על הכתב, ויותר הר"ש שלא הלך אצלו כלל משך ג' שבועות מחמת הרוגז שהיה לו עליו, ואיך יכתוב באותו זמן שובר כרצונם נגד כ"ק אדמו"ר הנ"ל שיחי'.

38 אדמו"ר המהר"ש.

39 הוא אדמו"ר הרש"ז מקאפוסט בעל 'מגן אבות'.

קושיא יב). כיון שאין נמצא מאיתו צוואה בפירוש ההנהגה לאדמו"ר הרי"ל שיחי', על מה יחול השובר, וא"כ ע"כ לנו לומר שהיה איזה צוואה בפירוש כמו שהודו הם בעצמם בהשובר שלהם, וא"כ הודאתם ע"ז היא הודאת בע"ד (ואף אם השובר אינו כ"ק, עכ"פ הודאתם היא, ועל השובר אין לסמוך כלל כיון שאין ניכר שהוא כ"ק).

קושיא יג). נמצא מכתב כ"ק שנכתב באותו זמן שנכתב השובר, ושם נראה לעין כל שהוא כ"ק בכל אות ואות, ומה זה שנשתנה כן בהשובר שלהם שאין להכיר אפילו אות אחת שהיא כ"ק כאשר אמרו זה כל הרבנים שהראו השובר לפניהם.

קושיא יד). כיון שנמצא בהצוואה שהייתה חתומה אצל המ"ץ צעטיל, מבואר בו שהצעטלעך המונח בהאלמער לא יקרא אותם כ"א כ"ק אדמו"ר הרי"ל ש"י, והם פתחו האלמער ולקחו כל הצעטלעך משם ואינם מראים אותם, היאך נסמוך על השובר שמוציאים מתח"י, ואולי היה שם בהצעטליך איזה שובר גם על השובר שלהם.

קושיא טו). איך אפשר להאמין שאדמו"ר נ"ע ישב באלקים חיים, שזהו איסור כידוע ליודעי הסוד. הקושיא הט"ו אינה אות באות רק ע"פ השמועה.

הקמת בית דין

במאמרו של הרב עמרם בלוי מובאת גרסת לובביץ', על פי דברי האדמו"ר הרי"ז, בעניין בית הדין, אבל אין לזה סימוכין ממקורות אחרים. וכך הובא שם⁴⁰:

כנראה כדי להשקיט את המחלוקת נמנו וגמרו רבני זקני אנ"ש להקים בית דין שידון במצב שנוצר. וכה כותב כ"ק אדמו"ר ז"ע: "הבית דין שהיה אוף פארהערין ע"ד הצוואה, היו ר' יוסף תומרקין, ר' פרץ חן מצ'רניגוב, ובעל המחבר ספר תורת חסד". אדמו"ר ז"ע מוסיף שהבי"ד פסקו לטובת המהר"ש.

רמז נוסף על בית דין זה אנו רואים בדברי כ"ק אדמו"ר הרי"ז נ"ע: "כשהתקיים דין תורה בין האחים אחרי הסתלקות אדמו"ר הצ"צ הראה אדמו"ר המהר"ש בקיאות גדולה גם בנגלה. שאלו אחיו המבוגר מהרי"ן הא מנין לך בקיאות כזאת בנגלה, הרי אתה אברך צעיר? ענה לו אדמו"ר המהר"ש: אתה מבוגר ממני בשנותיך, ואילו אני מבוגר בשנותיו של אבא.

שני מכתבים אליי מאת הרב בלוי

אלול תשע"ב. לכבוד הרב הבלין שלום רב.

בקשר לבני הצמח צדק, כשעסקתי בזה היה לנגד עיני חומר רב, ביניהם הצוואה האמיתית של הצמח צדק, וכמובן הצוואה המזויפת שהפיץ המהר"ש שהמהרי"ל

40 ר"ע בלוי, היכל הבעש"ט חוברת טו.

צילומים מתוך כ"ק של אדמו"רי קאפוסט

מכתב הרבנים שישבו בעת פתיחת הצוואה 1 ביכעל מס' 2179 בספריית לובביץ' עמודים 215-216

צוואת הצ"צ ומכתב של הרב פנחס משקלוב ביכעל מס' 2179 בספריית לובביץ' עמוד 217

קורא להם צעטליך ומתייחס אליהם במכתבו הידוע [שפורסם בקתדרה, מתוך כת"י שבמכון לתצלומי כת"י באוניברסיטה], כמו כן ישנה אגרת לאנ"ש חתומה ע"י ר' מנחם טוביה ור' מרדכי בר' צבי הירש ור' משה דובער [לוריא] שהצוואה שנשלחה ע"י המהר"ש לעיירות היא מזויפת, ושואלים ט"ו שאלות קשות שאסור לפרסמם מפני כבודם של המהר"ש ויתר האחים, ובהמשך מפריכים את כל הצעטליך. חלק מהצעטליך בשם "צוואת הצמח צדק" פורסם בספרו של איליה לוריא "עדה ומדינה" [בסוף הספר], ויותר מאשר הוא פרסם יש גם במכון לתצלומי כת"י שכרגע אינני זוכר את מספרו. כרגע אינני זוכר גם היכן גזנתי את החומר הזה אשר כולו אוטנטי, ומקורו אצל חיים ליברמן ששלחו להרב זצ"ל למען יהיה לו למשמרת, כי הוא ירא פן הדור החדש ישמיד את העדות האחרונה ויפיצו את הגרסה שלהם [ומגנזי הרב זצ"ל קיבלתם]. הבעיה שלי הייתה ש"היכל הבעש"ט" לא רצה לפרסם את המאמר שלי שבו הצגתי את שתי הגרסאות זה מול זה, זו של המהר"ל וזו של המהר"ש, בצורה אובייקטיבית. לכן הנחתי את זה בצד. אולם בעז"ה אני מתכוון להוציא את תולדות בני הצמח צדק במהדורת דפוס עם חידושים נוספים שמצאתי, ואז אנסה לשבץ את החומר הזה באופן המתקבל. אני רק מקווה שבינתיים אתה תקדים ותוציא את החלק השני של ה"משפיע" כפי שהבטחת. בהוקרה, עמרם בלוי.

ומכתב נוסף:

לכבוד הרב הבלין.

מתוך דבריך למדתי שבימים עברו עסקת בדור הרביעי, ואף הרצית על הנושא, אחכה בסבלנות להרצאתך הבאה, ואני מצידי אשתדל לחפש במרץ בבית גנזי את שארית החומר שהיו לי, כדי שאתה תציל את כבודו של המהר"ל ובנו הרש"ז שהושמצו ע"י צעטליך מזויפים. גם ידידי ר' דוד קמינצקי בקשני כמה פעמים את החומר, ואף חיפשתים אך לא מצאתי, כעת אולי בזכותך אמצאם. דרך אגב, זכורני כאשר איליה לוריא כתב את התיזה שלו לקראת מ"א אצל אטקס, והגיע למסקנה שצוואת הצ"צ המופצת ע"י המהר"ש אמיתית היא, פניתי אליו ואמרתי לו שיש בידי את הצוואה האמיתית וכי כל הצעטליך מזויפים, אך הוא סרב להתייחס בטענה שכבר מאוחר, ואני מתפלל על אטקס איך הוא לא הבחין בזיוף ואישר את הגרסה הזאת שחזרת גם בכתיבת הדוקטורט שלו. מעניין גם שבדוקטורט שלו הוא מסתמך בפרטים רבים על אדמו"ר הרי"ף, כפי שרחל אליאור הסתמכה עליו בוויכוח מ"נסק. זה רק מראה לך כמה סובייקטיבי חקר החסידות ע"י אנשי האקדמיה בימינו.

בהוקרה, עמרם בלוי.

הרב דוד סבתו והרב ישראל מאיר סבתו

הלשון "מאן דמתני לה" כלישנא בתרא על-פי הגר"א

הסוגיא בגיטין
פסיקת ההלכה והערת הגר"א
הבנה חדשה בדעת הגר"א
הסוגיא בעבודה זרה
הסוגיא בזבחים
סיכום

הסוגיא בגיטין

בגמרא גיטין (עו, ב) מובא:

תניא כוותיה דר' יוחנן: הרי זה גיטך כל זמן שאעבור מנגד פנייך שלוש ימים, והיה הולך ובא הולך ובא, הואיל ולא נתייחד עמה - הרי זה גט, ולגט ישן אין חוששין שהרי לא נתייחד עמה. - וליחוש שמא פייס! אמר רבה בר רב הונא, הכי אמר אבא מרי משמיה דרב: באומר נאמנת עלי לומר שלא באתי.

איכא דמתני לה אמתניתין: מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד י"ב חודש, ומת בתוך י"ב חודש - הרי זה גט. - וליחוש שמא פייס! אמר רבה בר רב הונא, הכי אמר אבא מרי משמיה דרב: באומר נאמנת עלי לומר שלא באתי.

מאן דמתני לה אמתני' כל שכן אברייא; מאן דמתני לה אברייא - אבל אמתני' הא לא אתא.

הגמרא עוסקת באדם שנותן לאשתו גט על תנאי שלא יבוא תוך זמן מסוים. הגמרא שואלת מדוע אין לחשוש שמא בא בתוך זמן זה ופייס את אשתו, ומביאה את תירוצו של רבה בר רב הונא בשם רב שמדובר במקרה שבשעת התנאי אמר הבעל שהוא מאמין לאישה אם תאמר שלא בא.

הגמרא מביאה מחלוקת בין שתי לישנות האם הקושיה 'שמא פייס' ותירוצו של רבה בר רב הונא בשם רב נאמרו על הברייא - המדברת על מקרה שהבעל נראה בעיר, ורק אז יש לחשוש שמא פייס (ואז צריך שיאמר בשעת התנאי שתהיה נאמנת), או שהקושיה והתירוץ נאמרו על המשנה - העוסקת במקרה שהבעל לא נראה בעיר, ואפילו במקרה כזה יש לחשוש לכך.

1 נחלקו ראשונים בכוונת הגמרא 'שמא פייס': לדעת רש"י (יח, ב ד"ה שמא) הכוונה שפייס את אשתו ובא עליה והגט נפסל משום 'גט ישן', לדעת התוספות (יח, ב ד"ה שמא) הכוונה שהתפייס עם אשתו וביטל את הגט (במקרה של גט לאחר זמן), או שבא בתוך הזמן וממילא בטל התנאי (בגט שחל למפרע).

פסיקת ההלכה והערת הגר"א

בפסיקת ההלכה בשאלה זו נחלקו הראשונים. הרא"ש (ו, יב) מביא את דעת ר"ח שגם כשלא נראה בעיר יש לחשוש שמא פייס, כמו הלישנא בתרא. אולם הרמב"ם (גירושין ט, ט) פוסק שיש לחשוש רק כשראינו שהבעל בא, כמו שמתואר בברייא. הרא"ש תמה על פסיקתו של הרמב"ם, ראשית שהרי דרכו לפסוק כלישנא בתרא, ועוד שמספק היה לו להחמיר. הר"ן (גיטין לח, ב בדפי הרי"ף) מסביר שהרמב"ם פירש שהסוגיא עוסקת בפסול שהוא מדרבנן, ולכן הכריע לקולא בספק דרבנן. תירוצו של הר"ן קשה, משום שבדרך כלל הרמב"ם פוסק כלישנא בתרא גם לחומרא, וכמו שהקשה הרא"ש.

השו"ע (אה"ע ס"קמד סע' ז) מביא את שתי הדעות:

התנה עליה שתתגרש כשיעבור מנגד פניה שלוש ימים, והיה הולך ובא הולך ובא, ולא נתייחד עמה, כשילך וישהה שלוש ימים תהיה מגורשת; ואף על פי שהיה הולך ובא בתוך שלוש ימים, הואיל ולא נתייחד עמה הרי זה גט כשר. במה דברים אמורים כשהתנה ואמר: הרי היא נאמנת עלי שלא פייסתיה; אבל אם לא האמינה חוששין שמא פייסה כשהיה הולך ובא, ומחלה לו, וחזר וביטל הגט כשפייסה, ומפני חשש זה יהיה הגט פסול. וכן האומר לאשה הרי זה גיטך לאחר י"ב חודש, והיה עמה במדינה, חוששין שמא פייסה, עד שיאמר: נאמנת עלי שלא פייסתיה. וכן כל התנאים שהם תלויים ברצונה, ואם רצתה ומחלה אותן לבעלה, בטל הגט, חוששין לה שמא פייס, עד שיאמר: נאמנת עלי...

הרי זה גיטך מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד י"ב חודש, אין חוששין שמא בסתר בא, שאין דרך בני אדם לבוא בצינעא. ואם תם הזמן שקבע, ולא בא הרי זו מגורשת. ויש שאף בזו חוששין שמא בסתר בא, אלא אם כן התנה בתחילה ואמר: נאמנת עלי לומר שלא באתי. וראוי לחוש לדבריהם לכתחילה. וכן המנהג להתנות בתחילה שתהא נאמנת לומר שלא פייס...

על שיטת הרמב"ם המובאת בשולחן ערוך מעיר הגר"א (ס"ק טז) הערה קצרה:

כשיטתו בכל מקום שאמר ומאן דמתני.

בספר 'ברכת אליהו' על ביאור הגר"א התקשה בכוונת הגר"א, שהרי הרמב"ם דווקא פוסק כאן כלישנא קמא, שלא כשיטתו בדרך כלל! מחמת כך נדחק ה'ברכת אליהו' להגיה בגר"א, הן במיקום של ההפניה והן בלשון הגר"א, ופירש שדברי הגר"א מוסבים על הדעה השנייה בשו"ע, שאכן פוסקת כלישנא בתרא. אולם קשה, שהרי דעה זו היא דעת הרא"ש, שאין דרכו לפסוק דווקא כלישנא בתרא! לכן מסביר

ב'ברכת אליהו' שמדובר על שיטת הרי"ף. אך גם זה קשה, שמהרי"ף אין כלל הוכחה מה פסק בסוגיה זו, שהרי הוא מעתיק אותה כלשונה.

הבנה חדשה בדעת הגר"א

נראה להציע הסבר אחר בכוונת הגר"א.

אם נעיין היטב בלשון הגמרא, נשים לב שבסוף הסוגיה הגמרא מביאה שוב את שתי הלישונות, אך הופכת את סדר הבאתן, כך שהלישנה האחרונה מובאת בהתחלה ("מאן דמתני לה אמתניתין כ"ש אברייא") ואילו הלישנה הראשונה מובאת בסוף ("מאן דמתני לה אברייא אבל אמתניתין הא לא אתא"). נראה לפרש שזו כוונת הגר"א: הרמב"ם הכריע כאן באמת כלישנא בתרא², אך כפי שהיא מובאת בסיום הסוגיה ולא כפי שהיא מובאת בראשיתה³. לדעתו הרמב"ם לא התייחס לסדר שמביאה הגמרא בתחילת הסוגיה ("איכא דמתני") אלא לסדר שבסופה ("ומאן דמתני").

הגר"א אומר לנו שכך שיטת הרמב"ם בכל מקום, ואכן מצאנו עוד שני מקומות כאלו.

הסוגיא בעבודה זרה

עבודה זרה נא, ב - סוגיית הנאה מעבודה זרה

מתני'. עבודה זרה שהיה לה גינה או מרחץ - נהנין מהן שלא בטובה, ואין נהנין מהן בטובה; היה שלה ושל אחרים - נהנין מהן בין בטובה [ובין שלא בטובה]. עבודה זרה של גוי אסורה מיד, ושל ישראל - אין אסורה עד שתיעבד. גמ'. אמר אביי: בטובה - בטובת כומרין, שלא בטובה - שלא בטובת כומרין, לאפוקי טובת עובדיה דשרי.

איכא דמתני לה אסיפא: היה שלה ושל אחרים - נהנין מהן בטובה ושללא בטובה; אמר אביי: בטובה - בטובת אחרים, שלא בטובה - שלא בטובת כומרין.

מאן דמתני אסיפא כ"ש ארישא, ומאן דמתני ארישא - אבל אסיפא כיון דאיכא אחרים בהדה אפילו בטובת כומרין נמי שפיר דמי.

² יש להסתפק בכוונת הגאון האם זהו כלל חדש שכשהגמרא מציעה שתי אפשרויות בוחרים את האפשרות המצומצמת, או שמא זהו הכלל הרגיל שהולכים כלישנא בתרא. החיסרון בהסבר האחרון הוא שכאן הסיפור של הגמרא מוכרח בגלל המבנה, ולכאורה אינו מצביע על ההלכה.

³ הרב רבינוביץ' בספר יד פשוטה מציע גם הוא את החידוש הזה בשיטת הרמב"ם, וכיוון בכך לחידושו של הגאון על פי פירושו.

המשנה בעבודה זרה דנה האם מותר ליהנות מגינה או מרחץ שבחצר של עבודה זרה, ומחלקת בין מקרה שהגינה או המרחץ בבעלות מוחלטת של העבודה הזרה, שאז מותר ליהנות ממנה רק שלא בטובה (רש"י - ללא תשלום), לבין מקרה שהגינה או המרחץ נמצאים בבעלות משותפת, שאז מותר ליהנות גם בטובה. בגמרא מחלק אביי בין תשלום שכר לכמרים לבין תשלום שכר לגויים פשוטים. הגמרא מביאה מחלוקת לישנות על איזה חלק במשנה מוסבים דברי אביי: לפי לישנא אחת דבריו מוסבים על הרישא, שאפילו בכגון שהגינה או המרחץ בבעלות מוחלטת של עבודה זרה מותר להנות ממנה כל עוד התשלום מגיע לעובדיה ולא לכמרים, ואילו לפי לישנא שנייה דבריו מוסבים על הסיפא, שרק במקרה שהעבודה זרה בבעלות משותפת מותר ליהנות ממנה, וגם אז רק במקרה שהתשלום מגיע לעובדיה ולא לכמרים.

הרמב"ם (עבודה זרה ז, יז) פוסק להלכה שאם החצר משותפת אפשר ליהנות אפילו בטובת כמריה. גם במקרה זה פוסק הרמב"ם לכאורה לקולא כלישנא קמא. גם שם תמה הר"ן (כד, א בדפי הרי"ף) על דבריו, ומתרחץ שכיון שמדובר בדין דרבנן הכריע הרמב"ם להקל, אך כאמור, תירוץ זה אינו מתאים לשיטת הרמב"ם בשאר מקומות. אולם אם נשים לב - גם כאן בסיום הגמרא מופיעות הלישונות בסדר הפוך, כאשר בצורה זו הלישנא בתרא מתאימה לשיטת הרמב"ם.

השולחן ערוך (י"ד סי' קמג סע' ג) פסק כאן שלא כשיטת הרמב"ם, אלא כדעה המחמירה. גם כאן מעיר הגר"א (ס"ק ז) את אותה הערה:

והרמב"ם פסק כלישנא קמא, כשיטתו בכל מקום דאמרין מאן דמתני וכו'.

על פי דברינו - דברי הגר"א מבוארים, ומובנת פסיקתו של הרמב"ם, שפסק כלישנא בתרא על פי סדר הגמרא בסוף הסוגיה.

הסוגיא בזבחים

זבחים פה, ב - סוגיית אברים שעלו למזבח ומשלה בהם האור

כשם שאם עלה כו'. אמר עולא: לא שנו אלא שלא משלה בהן האור, אבל משלה בהן האור - יעלו. רב מרי מתני ארישא. רב חנינא מסורא מתני אסיפא: העצמות והגידין, והקרניים והטלפיים, בזמן שמחוברין - יעלו, פרשו - לא יעלו; אמר עולא: לא שנו אלא שלא משלה בהן האור, אבל משלה בהן האור - יעלו. מאן דמתני אסיפא כ"ש ארישא, ומאן דמתני ארישא - אבל אסיפא לאו בני הקטרה נינהו.

המשנה בזבחים עוסקת בדין אברים שעלו שלא כדין על המזבח, ואומרת שאם כבר עלו למזבח לא ירדו, אך אם ירדו - שוב לא יעלו. בהמשך עוסקת המשנה בדין

הרב שמואל אריאל

הצעה לסדר חדש ונוסח חדש בהפרשת תרומות ומעשרות

סדר ההפרשה המקובל ומקורותיו
העיקרון של הנוסח - הפרשת התרומות יחד
היתרונות שבסדר ההפרשה המקובל
התקלות האפשריות בסדר ההפרשה המקובל
הצעה לסדר הפרשה ונוסח מתוקנים
חילול מעשר שני
הנוסח הקצר
נספח: נוסח הפרשת תרומות ומעשרות - הצעה חדשה

סדר ההפרשה המקובל ומקורותיו

אופן הפרשת תרומות ומעשרות המקובל כיום הוא שמפרידים מן הפירות מעט יותר ממאית, ואומרים את נוסח ההפרשה. הנוסח הרווח מבוסס על נוסח שתיקן החזון איש, וכפי שמביא הגר"ח קנייבסקי בספר דרך אמונה (הל' תרומות ג, רכה):

נוסח המעשר שתיקן מרן בעל החזו"א זצ"ל:

נוטל מן הפירות מעט יותר מאחד ממאה ומבדילו מן השאר ואומר...

יותר מאחד ממאה שיש כאן הרי הוא תרומה גדולה בצד צפונה.

אותו אחד ממאה שיש כאן ועוד תשעה חלקים כמותו בצד צפונה של הפירות, הרי הוא מעשר ראשון.

אותו אחד ממאה שעשיתיו מעשר ראשון עשוי תרומת מעשר.

ומעשר עני בצד דרומה. ואם צריך מעשר שני יהא מעשר שני בצד דרומה.

נוסח זה או בדומה לו מופיע כיום בסידורים ובספרים רבים. במאמר זה נציג את יתרונותיו של נוסח זה ולעומתם את התקלות שעוללות לנבוע מן השימוש בו, ומתוך כך נציע נוסח אחר שלענ"ד מונע את התקלות הללו.

ראשית, נקדים ונבהיר: חכמים לא תיקנו נוסח מסוים של הפרשת תרומות ומעשרות. במשנה (דמאי ה, ב) מופיע נוסח של הפרשת תרומה, ואף על פי כן הרמב"ם (תרומות ג, כד) מביא את הנוסח באופן שונה, והשו"ע (יו"ד סי' שלא סע' כח) משנה גם הוא מן הניסוחים של המשנה ושל הרמב"ם. המצוה אינה לומר נוסח מסוים אלא להפריש את המתנות השונות (תרומה, מעשר ראשון, תרומת מעשר, ומעשר שני או עני), וההפרשה הזו יכולה להיעשות בדרכים רבות ושונות. הנוסח הוא

עצמות וגידין של הקרבן, ואומרת שאם פרשו מהאברים - לא יעלו. עולא מחלק בין מקרה שמשלה בהם האור שאז בכל מקרה יעלו, למקרה שלא משלה בהם האור. הגמרא מביאה שתי לישנות למה מתייחס חילוק זה של עולא: לפי לישנא אחת הוא מתייחס דווקא לאיברים (שאם משלה בהם האור וירדו - יעלו), ואילו לפי לישנא שנייה הוא מתייחס גם לעצמות וגידין (שאם משלה בהם האור אף אם פירשו - יעלו).

הרמב"ם (פסולי המוקדשין ג, ח-ט; טז) מביא את החילוק של עולא אם משלה האור או לא רק לגבי האברים ולא לגבי העצמות והגידין, וכפי שמובא בלישנא הראשונה. בספר מעשה רוקח (הלכה ט) התקשה בדבריו מדוע פסק כלישנא קמא. אמנם לא זכינו להגהות הגר"א על קדשים, אבל מתוך דבריו שראינו לעיל יכולים אנו ללמוד תירוץ לשאלה זו, שהרי גם במקרה זה ניתן לראות שסדר הלישנות מתהפך בסוף הסוגיה, והרמב"ם פסק כלישנא השנייה על פי סידור הלישנות בסוף הסוגיה.

סיכום

זכינו כאן לעמוד על כוונת ביאור קצר של הגאון על השו"ע, בו הוא מסביר את שיטת הפסיקה של הרמב"ם כאשר הגמרא מביאה שתי לישנות ולאחר מכן מוסיפה "מאן דמתני... כ"ש... ומאן דמתני... אבל... לא". על פי שיטת הרמב"ם הפוסק כלישנא בתרא - במקרים כאלו יש לילך דווקא לפי סדר הלישנות בסיום הסוגיה ולא בתחילתה. על פי זה מבוארת פסיקתו של הרמב"ם בשלוש סוגיות אלו.

חדש!

רבי חיים בעל הנס סיפורו של רבי חיים כפוזי זצ"ל

ספר מרתק לילדים ולנוער, המכניס את הקורא לרוח התקופה בה חיו אבותינו לפני כ-600 שנה. הוא מתאר את דרכה של משפחת כפוזי החל מהגזירות הקשות שגזרו הנוצרים על יהודי ספרד בשנת קנ"א, בריחת משפחת כפוזי לאלג'יר שם נולד רבנו חיים כפוזי, והתמנותו בהמשך לדיין בקהיר שבמצרים.

מהי עלילת השווא שהעלילו עליו? ומה הנס הגדול שקרה לו, שמאז נקרא 'רבי חיים בעל הנס' על כך תקראו בספר...

הספר בפורמט גדול, ומלווה באיורים צבעוניים מרשימים.

מחיר השקה 54 ש"ח בלבד!

להזמנות, רשמו בגוגל 'ספריית משעול' או בטלפון 08-9276664

רק הצעה לאופן שבו ניתן לקיים את המצוות הללו ואין הוא מחייב, ולפיכך הפוסקים לא נמנעו מלשנות מן הנוסח שבמשנה כדי להגיע לנוסח בהיר יותר. באופן מפורש כותב זאת החזו"א (דמאי יב, ב):

...ואף שאינו אומר בלשון המשנה, משמע דאין קפידא בדבר, שהרי הר"מ גם כן שינה לשון המשנה, ולפי קטנות השגתנו נוח לנו נוסח האמור... מכל מקום לא קבע התנא הדבר חובה...

ואכן גם הנוסח של החזו"א שונה מנוסחיהם של הרמב"ם והשו"ע.

העיקרון של הנוסח - הפרשת התרומות יחד

כל הנוסחים שהזכרנו מבוססים על עיקרון משותף: האדם מוציא מן הפירות את שתי התרומות - תרומה ותרומת מעשר - כיחידה אחת. ההבחנה בין שתי המתנות נעשית באמירה בלבד, כאשר האדם 'קובע מקום' לתרומה ואח"כ לתרומת המעשר. כך למשל בנוסח שהבאנו מ'דרך אמונה': האדם מפריד גוש בגודל של יותר ממאית, וקובע שהחלק הצפוני של גוש זה יהיה תרומה גדולה. את מה שנותר בגוש הזה הוא קובע כמעשר ראשון (יחד עם שאר המעשר הראשון, שנקבע בתוך כלל הפירות), ולאחר מכן חוזר וקובע את החלק הזה כתרומת מעשר.

אולם אין חובה לעשות דווקא באופן זה שמפרישים את שתי התרומות יחד. במשנה, ברמב"ם ובשו"ע, הפתיחה להלכה זו היא **"הרוצה** להפריש תרומה ותרומת מעשר כאחת..." - זו אפשרות למי שמעוניין בכך, ולא חובה.

יתרה מזו - השו"ע (שם סע' עח) כותב:

המפריש תרומה גדולה או תרומת מעשר, מברך קודם שיפריש: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להפריש תרומה". וכן המפריש מעשר ראשון, מברך קודם: "להפריש מעשר", וכן מברך על מעשר שני. ואם הפריש הכל זה אחר זה מיד, ולא סח ביניהם, כוללן בברכה אחת ומברך: "להפריש תרומות ומעשרות".

סדר ההפרשה העיקרוני הוא שמפרישים כל מתנה בפני עצמה, ומברכים על כל אחת מהן את ברכתה. רק אם האדם רוצה להפריש את כל המתנות במעמד אחד הוא מפריש את כולן בזו אחר זו, ואז גם יברך ברכה אחת לכולן. למצב כזה של הפרשה רצופה נועדו הנוסחים שהזכרנו מן המשנה, הרמב"ם והשו"ע, אבל אין חובה לנהוג דווקא כך.

היתרונות שבסדר ההפרשה המקובל

היתרון הבולט של אופן זה הוא הנוחות. בדרך זו אין צורך להפריד מן הפירות כל מתנה בפני עצמה, אלא האדם מפריד הפרדה אחת בלבד - הוא מוציא ביחידה אחת

את מה שאסור באכילה בזמן הזה, דהיינו שתי התרומות, ומשאיר בערימה אחת את מה שמותר באכילה, שהוא כל השאר (החולין, וכן המעשרות, שיש להם היתר אכילה בזמן הזה).

בנוסף, כותבים החזו"א והגר"ח קנייבסקי (במקורות שצויינו לעיל) שלאופן זה יש גם יתרון הלכתי - הדיוק בכמות של המתנות. התורה קובעת למעשרות ולתרומת המעשר הגדרה כמותית מדויקת, ולאדם קשה למדוד זאת בפועל באופן מדויק. באופן הזה של ההפרשה, הדיוק הוא מוחלט - הקביעה של המתנות נעשית לא במדידה פיזית אלא באמירה בפה, וכך ניתן להגדיר כמות מדויקת לגמרי. כך למשל לגבי תרומת המעשר: האדם אינו צריך למדוד בדקדוק כמות של מאית מן הפירות, אלא הוא לוקח גוש שבו יש יותר ממאית, מגדיר את ה"יותר" כתרומה, וממילא נשארה מאית מדויקת לחלוטין לצורך תרומת המעשר¹.

אולם בצד יתרונות אלה, קיימות בסדר ההפרשה המקובל גם בעיות, ויש בו פתח לתקלות.

התקלות האפשריות בסדר ההפרשה המקובל

הבעיה המרכזית בסדר ההפרשה היא שהוא אינו מספיק בהיר ומוכן לאדם המצוי. לעיתים מדובר בביטוי נקודתי - כך למשל, הלשון "אחד ממאה" היא לשון חז"ל והפוסקים, אך בלשון זמננו אין מקובל לדבר כך אלא לומר "מאית". ניסוחים מעין אלה ניתן כמובן לשנות וכך הנוסח יהיה בהיר ומוכן יותר.

אולם הקושי המרכזי בהבנה עבור חלק גדול מן הציבור אינו תלוי במילה זו או אחרת, אלא קשור בעצם העיקרון של הנוסח. האופן הזה, שבו מפרידים את התרומה ותרומת המעשר כגוש אחד, יוצר בהכרח מורכבות. מפרידים גוש של מאית וקצת, ועליו מבצעים כמה פעולות בזו אחר זו: חלק מן הגוש הזה נקבע לתרומה גדולה; החלק הנותר, יחד עם חלק אחר שנמצא בתוך שאר הפירות, נקבע כמעשר ראשון; ואז חוזרים וקובעים את החלק הנותר הנ"ל כתרומת מעשר. תלמיד חכם שבקיא בהלכה ומבין את אשר לפניו יבין את הנוסח כראוי, אבל מי שאינו בקיא בנושא הפרשת תרומות ומעשרות עלול בקלות לטעות.

1 בהקשר זה יש לציין, שמצד הדין אין חובה לדייק לחלוטין בכמות המעשרות, ודי במדידה כפי הדרך המקובלת אצל בני אדם (עיין שו"ע שם סע' כד). אולם כאשר מדובר בהפרשה מכמות ביתית קטנה פעמים רבות הפער במדידה עלול להיות משמעותי. החקלאי שמפריש בשדהו משתדל לדייק בכמות ההפרשה כדי שלא להפסיד, וגם יש לו אמצעי מדידה כגון משקל וכדומה, בעוד שבכמות ביתית האדם מודד "בערך", והפער בין מדידה זו לבין המדידה המדויקת עשוי להיות גדול מאוד מבחינת אחוזי הטעות.

דוגמה פשוטה לטעות מצויה. בנוסח שהבאנו לעיל נאמר:

נוטל מן הפירות מעט יותר מאחד ממאה ומבדילו מן השאר ואומר...

יותר מאחד ממאה שיש כאן הרי הוא תרומה גדולה בצד צפונה.

כיצד יבין את הדברים אדם שלא למד את הסוגיה, ורק פותח סידור כדי לקיים את ההפרשה? סביר מאוד שהוא יחשוב שכל החלק של המאית וקצת הרי הוא תרומה גדולה. שהרי מדריכים אותו לקחת מעט יותר מאחד ממאה, ואז לומר "יותר מאחד ממאה שיש כאן הרי הוא תרומה גדולה"... מי שמבין את הנוסח באופן שגוי זה ייכשל באכילת טבלים, שהרי כל החלק שהוא הפריש הופך לתרומה גדולה, ונמצא שבהמשך אמירת הנוסח אין הוא מפריש כראוי מעשר ראשון וכלל אינו מפריש תרומת מעשר. בחלק מן הנוסחים הדברים מופיעים באופן שונה, שמונע טעות זו. כך למשל בנוסח שבש"ע (שם סע' כח):

אחד ממאה שיש כאן, הרי הוא בצד זה שהפרשתי, והרי הוא חולין.

והנשאר מזה שהפרשתי, שהוא המעט היתר על אחד ממאה, הוא תרומה על הכל.

והמעשר שראוי להיות למאה חולין אלו, הרי הוא בצד זה שהפרשתי.

וזה הנשאר יותר על התרומה ממה שהפרשתי, הרי הוא תרומת מעשר על הכל.

בנוסח זה אין אפשרות לטעות את הטעות דלעיל, שכן נאמר בו במפורש שרק המעט היתר על אחד ממאה הוא התרומה הגדולה. כמו כן, גם נוספה בתחילה האמירה שהאחד ממאה הוא חולין - הדבר מבהיר שוב שחלק זה נשאר בינתיים חולין, ורק המעט שמעבר לו הופך לתרומה גדולה. רק בשלב הבא יתקדש גם החלק הזה, וייקבע כתרומת מעשר. נוסח זה או דומה לו מופיע בכמה סידורים בנוסח עדות המזרח. אך כפי שאנו רואים הנוסח ארוך ומורכב, ולא על נקלה יהיה מובן לקורא הפשוט.

בעיה נוספת, שקיימת בכל הנוסחים המבוססים על עיקרון זה, היא ההגדרה הכמותית המדויקת של תרומת המעשר. בהשקפה ראשונה המדובר הוא במאית מתוך כלל הפירות, וכך מן הסתם מבין האדם הסביר שקורא את הנוסח. אם למשל יש לפניו 1000 גרם של פירות, הוא צריך להפריש מעט יותר ממאית, שמתוכם המאית תהיה תרומת מעשר והשאר תרומה גדולה. אם למשל הוא יפריש 15 גרם, הרי 5 גרם מתוכם ייקבעו כתרומה גדולה ו-10 גרם ייקבעו כתרומת מעשר. אולם לאמיתו של דבר אין זה כך: שיעור המעשר הראשון הוא 10% מן הפירות שנותרו **לאחר שהוציאו את התרומה הגדולה**, וממילא שיעור תרומת המעשר הוא מאית מן הכמות הזו שנותרה, ולא מאית מכלל הפירות שהיו בתחילה! מי שקורא את הנוסח כפי ההבנה הראשונית יתכוון לקבוע את תרומת המעשר כמאית מכלל הפירות ואת שאר המעשר הראשון כתשעה חלקים כאלה ("ועוד תשעה חלקים כמותו"), בעוד

שלאמיתו של דבר הכמויות צריכות להיות מעט קטנות יותר. אדם זה בעצם "מרבה במעשרות", שמעשרותיו מקולקלין (שו"ע שם סע' עו).

יתרה מזו, בעצם יש כאן סוג של מעגל סגור: בתוך הגוש של מאית וקצת אנו מגדירים שהכמות שמעבר למאית תהיה תרומה גדולה, אבל המאית עצמה מחושבת רק לאחר שהפרשנו את התרומה הגדולה - שתי התרומות צריכות להגדיר זו את זו. החז"א (שם) מתייחס לבעיה זו ואומר שהאדם יחשוב בליבו שה"אחד ממאה" היינו אחד ממאה ממה שיישאר לאחר הגדרת התרומה הגדולה, ואף שאין זה במשמע הלשון באופן ראשוני, אין זה בכלל דברים שבלב. כמובן, רוב הציבור אינו מודע לעניין זה ואינו מכוון באופן הזה, אלא כפי ההבנה הראשונית. בדרך אמונה (שם) כותב שגם אם לא כיוון כך, מן הסתם הלשון תתפרש באופן הזה; אך גם הוא כותב שלכתחילה יש לכוון כך, ובפועל רבים אינם עושים זאת.

דהיינו: הנוסחים הרווחים נכתבו על ידי גדולי הדורות, אולם הם מתאימים לתלמידי חכמים ובני תורה שלמדו את הלכות תרומות ומעשרות ומבינים את משמעותו ומטרתו של הנוסח. לציבור הרחב נוסחים אלה אינם מובנים דים. אם ניתן את הנוסחים הללו כמבחן בהבנת הנקרא לנערים בגיל תיכון אין ספק שרבים מהם יאמרו שאין הם מבינים את הטקסט, או גרוע מכך - יבינו אותו באופן שגוי. וממילא, נער בר מצוה או סתם יהודי פשוט שקונים פירות בשוק או קוטפים מן העצים שבחצר, אם הם יפתחו את הסידור ויקראו את הנוסח המקובל - קיימת סבירות גבוהה שהם יטעו בהבנת הדברים, והדבר עלול ליצור מכשול.

הצעה לסדר הפרשה ונוסח מתוקנים

אציג אם כן סדר הפרשה ונוסח שלענ"ד קלים יותר להבנה ומונעים את הבעיות שהזכרנו:

מפרידים מן הפירות חתיכה קטנה בגודל כלשהו ומניחים בצד, ואומרים:

הרי זו תרומה גדולה.

אחר כך מפרידים מן הפירות כמות בגודל מאית ממנה שנשאר (או מעט יותר ליתר ביטחון) ומניחים בצד, ואומרים:

המאית שנמצאת בצפון הכמות שהפרדתי, ועוד תשע מאיות בצפון שאר הפירות, הרי הם מעשר ראשון; ומאית זו שהפרדתי הרי היא עכשיו תרומת מעשר.

עוד כמות מתאימה של פירות בצד הדרומי של שאר הפירות הרי היא מעשר שני, ואם הפירות מחויבים במעשר עני הרי היא מעשר עני.

ההבדל בין נוסח זה לבין הנוסחים המקובלים הוא, שבמקום להפריש את שתי

התרומות כגוש אחד, ובתוכו לחלק ביניהן באמירה גרידא - בנוסח זה הפרשת התרומות נעשית בשני שלבים פיזיים: תחילה מוציאים את התרומה הגדולה, ואחר כך את תרומת המעשר. אופן זה אמנם מוסיף מעט טרחה, אבל מפשט מאוד את התהליך, ומונע את אי ההבנות שהצבענו עליהן. כל נער בר מצוה שיקרא את הנוסח הזה, גם אם לא למד כלל את נושא הפרשת תרומות ומעשרות, יבין היטב את אשר לפניו. בנוסח זה ברור לחלוטין שמדובר בשתי מתנות נפרדות, תרומה לחוד ותרומת מעשר לחוד; וכן לא תיתכן בעיה בהגדרת הכמות של תרומת המעשר, שכן רק לאחר הפרשת התרומה הגדולה מוציאים את תרומת המעשר, והשיעור שלה מוגדר במפורש כמאית ממה שנשאר.

לכאורה, באופן זה שתורמת המעשר נלקחת בפני עצמה, ולא יחד עם התרומה הגדולה, אין צורך לומר "המאית שנמצאת בצפון הכמות שהפרדת", שהרי החלק שלוקחים לצורך תרומת המעשר אמור להיות בגודל של מאית בדיוק. אך מן הסתם רבים לא ידקדקו למדוד מאית במדויק אלא יקחו כמות גדולה יותר. הנוסח חוסך את הצורך לדקדק במדידת הכמות - האדם יכול לקחת מעט יותר ליתר ביטחון, ועדיין הקביעה של תרומת המעשר תהיה מדויקת לגמרי, מאית בדיוק.

נוסח זה אמנם שונה ממה שהציבור התרגל אליו שבהפרשת תרומות ומעשרות נוטלים חתיכה אחת בכמות של מעט יותר ממאית, אך כאמור אין בהלכה כל חובה להיצמד לאופן או נוסח מסוימים. כך רואים להדיא בציץ אליעזר (חלק יא סי' סו), שמביא כמה וכמה נוסחאות להפרשת תרומות ומעשרות, כאשר ברובם נוטלים את שתי התרומות בחתיכה אחת של מאית וקצת, אך באחד מהם עושים כפי הדרך המוצעת, נוטלים את התרומה הגדולה בפני עצמה ואחר כך את החלק המיועד לתרומת המעשר.²

חילול מעשר שני

מלבד ההבדל הנ"ל, שהוא החידוש העיקרי בנוסח המוצע, אתייחס בקצרה לשיפורים נוספים שלענ"ד כדאי להכניס בנוסח, בעניין חילול המעשר השני.

בנוסח החזו"א, כפי שהובא בדרך אמונה (שם), מופיע:

ומחולל הוא וחומשו על פרוטה במטבע שיחדתיה לחילול מעשר שני.

² יש להבהיר, שהן הנוסחים המקובלים והן הנוסח המוצע בזה מיועדים למצב שבו אין נותנים את המעשרות בפועל ללוי ולעני, דהיינו שנוסחאות אלה מתאימות למצב של ספק טבל, או למי ששותף בהסדר 'מכירי עניים ולויים'. כאשר מתכוונים לתת את המעשרות עצמם ללוי ולעני יש לבצע את ההפרשה בנוסח שונה, כך שפירות המעשרות יהיו מזוהים, וניתן יהיה לתת אותם לבעליהם. הצעה לנוסח כזה מופיעה בספר "ואכלת ושבעת" שהוצאתי עם ידידי הרב אלישיב קנוהל זצ"ל, עמ' 157-158.

כך מופיע בתורה ובדברי חז"ל, שהפודה את המעשר שלו מוסיף חומש. אולם יש לשים לב שהחומש הזה הוא "חומש מלבר", דהיינו שאם המעשר השני שווה ארבעה שקלים יש להוסיף שקל חמישי (רמב"ם, הל' מעשר שני ה, א). בלשון ימינו מקובל לקרוא לחלק כזה "רבע", ולפיכך עדיף להתבטא בלשון המקובלת בימינו כך שהדברים יהיו מובנים לכל.

כמו כן, ישנם מצבים שבהם האדם פטור מלהוסיף חומש, כגון המחלל על מטבע שאינה שלו (כך הוא למשל במי שמנוי בקרן לחילול מעשר שני). במצב כזה, אם האדם אומר כפי הנוסח "ומחולל הוא וחומשו על פרוטה", יש בכך בעיה, שכן אין הוא מחויב בחומש, ונמצא שהוא כולל בפרוטה חלק שאין הוא מחויב בו, והחייב מתחלל על פחות מפרוטה. לפיכך כדאי לומר באופן קבוע "על פרוטה ורבע" (וכמובן לחשב בהתאם את השווי של המעשר השני שמתמלא במטבע בכל חילול).³

דהיינו שהנוסח המומלץ לענ"ד לחילול מעשר שני הוא:

המעשר השני, בתוספת רבע מערכו, מחולל על פרוטה ורבע במטבע שיחדתיה לחילול מעשר שני ורבעי.

הנוסח הקצר

כידוע, החזו"א (דמאי טו, ו) חידש שאדם שאין לפניו נוסח להפרשת תרומות ומעשרות, ואינו בקי בסדר ההפרשה ובנוסח בעל פה, יכול ליטול מן הפירות מאית וקצת ולומר "שיחול הכל כמו שכתוב בנוסחי כדת", ובכך הוא מקיים את מצות ההפרשה. לעומתו הרב פרנק (הר צבי זרעים א, מח) פקפק על אופן זה, וחשש שאין זה מועיל.

לא נדון כאן במחלוקת זו, אך נעיר שתי הערות הקשורות לענייננו:

א. גם מי שנוקט כחזו"א, שישנה אפשרות להפריש תרו"מ באופן מקוצר כנ"ל, יש לשים לב שהמדובר הוא דווקא כאשר יש לאדם נוסח אחד מסוים שכלפיו הוא מכוון. כך הוא התיאור שמופיע בחזו"א, "מי שיש לו נוסח כתוב להפרשת תרומות ומעשרות על פי חכם", דהיינו שיש בביתו של האדם נוסח מסוים ועליו הוא מסתמך בשעת אמירת הנוסח הקצר. אם יש ברשותו של האדם כמה נוסחים אמירת הנוסח הקצר אינה יכולה להועיל, שכן אין באמירתו בירור בין הנוסחים השונים. כך למשל, בחלק מן הנוסחים המודפסים כיום המעשר הראשון נקבע בצפון והמעשר השני בדרום, ואילו בנוסחים אחרים המעשר הראשון נקבע בצד העליון של הפירות והמעשר השני בצד התחתון. מי שיש בביתו סידורים משני הנוסחים ואומר את הנוסח הקצר לא עשה

³ שתי נקודות אלה ונימוקיהן מופיעות בספרי מכון התורה והארץ, עיין למשל הלכות הארץ עמ' 32; התורה והארץ ד, עמ' 218.

כלום, שכן אין כאן קביעה מבוררת של המעשר הראשון, האם הוא ייקבע בצפון הפירות או בצידם העליון. לפיכך, מי שמעוניין להשתמש בדרך זו צריך להגדיר במפורש את הנוסח שאליו הוא מכוון, כגון "שיחול הכל כפי הנוסח שמופיע בסידור פלוני".

ב. כמו כן, אי אפשר להשתמש בנוסח הקצר מתוך הסתמכות על הנוסח שהוצע כאן. בנוסחים המקובלים הנוסח עצמו מגדיר את מקומה של התרומה הגדולה לעומת תרומת המעשר - בצפון החלק המופרד, או בחלקו העליון וכדומה. ואילו הנוסח שהצענו מבוסס על כך שהאדם מפריד באופן פיזי כל אחת מן התרומות, והנוסח מצד עצמו אינו מגדיר את מקומה של התרומה הגדולה לעומת תרומת המעשר. ממילא, לא ניתן לומר שהתרומות יחולו 'כפי הנוסח הזה' כשאין בו הגדרה למקומן של התרומות.

נספח: נוסח הפרשת תרומות ומעשרות - הצעה חדשה⁴

הקדמה

א. פירות (כולל תבואה וירקות) שגדלו בארץ ישראל ולא הופרשו מהם תרומות ומעשרות נקראים "טבל", ואסור לאכול מהם עד שיפרישו מהם תרומות ומעשרות. במצב של טבל-ודאי אומרים לפני ההפרשה גם את הברכות המתאימות. כאשר קיים ספק האם הופרשו כבר מן הפירות תרומות ומעשרות (או שספק אם הם בכלל חייבים בתרומות ומעשרות, כגון בספק הפקר וכד') מפרישים ואומרים את הנוסח אך ללא הברכות.

ב. תרומה גדולה ומעשר ראשון ותרומת מעשר מפרישים בכל השנים, ואילו מעשר שני ועני מתחלפים על פי השנים (בשנים א', ב', ד', ה' לשמיטה - מעשר שני; בשנים ג', ו' - מעשר עני). בנוסח מופיעות שתי האפשרויות, כך שהוא מתאים לכל השנים.

ג. כפי שיבואר בנוסח להלן - ההפרשה של **התרומות** (תרומה גדולה ותרומת מעשר) נעשית באופן פיזי, מפרידים את החלקים האלו מהפירות, ואילו **המעשרות** נשארים בתוך כלל הפירות, וההפרשה שלהם נעשית רק באמירה בפה.

ד. לתרומה הגדולה אין שיעור מדויק, ולפיכך קובעים חתיכה קטנה מסוימת כתרומה (לא משנה מה גודלה). לתרומת המעשר יש שיעור מדויק - מאית מן הפירות שנשארו לאחר הפרשת התרומה, ולפיכך לאחר ההפרדה הפיזית של כמות משוערת (קצת יותר ממאית ליתר ביטחון) **קובעים את המיקום של תרומת המעשר בצד הצפוני של אותו חלק שהפרדנו**.

⁴ נוסח זה עבר דיוק וגיבוש סופי בהתייעצות עם הרב יואל קטן שליט"א, והובא לעינו של דודי מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א. נוסח זה ייכנס בעז"ה למהדורות הבאות של סידור 'רינת ישראל'.

ה. בטבל-ודאי קיימת בעיקרון גם חובה לתת בפועל את המעשר הראשון ללוי ואת מעשר העני לעני, ויש דרכים שונות כיצד לבצע זאת באופן מעשי (בעזרת קרן המעשרות, בית האוצר וכד'). כאשר אין אפשרות מעשית לתת את המעשר לעני או ללוי יש להפריש כרגיל, ולשאול חכם כיצד לנהוג בחלק העני או הלוי (יש מתירים במצב כזה לאכול את הפירות, ולתת בהזדמנות את שווי המעשר הזה לעני וללוי). בספק טבל אין צורך לתת בפועל את המעשר הראשון ללוי ואת מעשר העני לעני.

ו. אפשר להפריש ולברך יחד על כמה מינים. ההפרשה הפיזית צריכה להיעשות בכל מין בנפרד, אך את הנוסח אפשר לומר פעם אחת על כל המינים, תוך הוספת המילים "כל מין בנפרד" במקומות המתאימים, כדלהלן.

בטבל ודאי מברכים לפני ההפרשה: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציוונו להפריש תרומות ומעשרות.
מפרידים מכל סוג של פירות חתיכה קטנה בגודל כלשהו ומניחים בצד, ואומרים:
הרי זו תרומה גדולה (כל מין בנפרד).

אח"כ מפרידים מכל סוג של פירות כמות בגודל מאית ממנה שנשאר (או מעט יותר ליתר ביטחון) ומניחים בצד, ואומרים: **המאית שנמצאת בצפון הכמות שהפרדתי, ועוד תשע מאיות בצפון שאר הפירות, הרי הם מעשר ראשון (כל מין בנפרד); ומאית זו שהפרדתי הרי היא עכשיו תרומת מעשר (כל מין בנפרד).**

עוד כמות מתאימה של פירות בצד הדרומי של שאר הפירות הרי היא מעשר שני (כל מין בנפרד); ואם הפירות מחויבים במעשר עני, הרי היא מעשר עני (כל מין בנפרד).

בטבל ודאי, בשנת מעשר שני, מברכים: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציוונו על פדיון מעשר שני.

בין בוודאי ובין בספק אומרים: **המעשר השני, בתוספת רבע מערכו, מחולק על פרוטה ורבע במטבע שייחדתי לחילול מעשר שני ורבעי*.**

* המנויים בקרן המעשרות או בית האוצר אומרים: ...במטבע שייחדו עבורי בקרן המעשרות / בית האוצר.

החלקים שהופרדו להיות תרומה גדולה ותרומת מעשר (החתיכה הקטנה והמאית שנלקחו מכל אחד מהפירות והונחו בצד) אסורים באכילה. אין לזרוק אותם לאשפה בדרך ביזיון, אלא רק כשהם עטופים (רצוי בעטיפה כפולה), בדרך כבוד.

שיטת המהרש"ל בעניין האיסור לשנות מדברי התורה

למערכת 'המעין' שלו וברכה.

ראיתי בגיליון 'המעין' טבת תשפ"ה (גיל' 252) את מאמרו של הרב אוריאל בנר שליט"א בעניין 'לא תעמוד על דם רעך', ובהע' 22 העיר על דבריי בספרי 'משכיל לדוד' בהם התייחסתי לשיטת המהרש"ל באיסור לשנות מדברי התורה. הרב בנר העיר כי מדברי הפוסקים נראה שהביאו את דבריו כהוראה מחייבת לכל אדם וכהלכה למעשה'. כיון שהדברים נוגעים ל'הלכות נפשות', והקורא עלול להבין מהערה זו שעליו למסור את נפשו שלא לשנות מדברי התורה, מצאתי לנכון להעמיד את הדברים במקומם הנכון. המהרש"ל [ים של שלמה ב"ק סימן ט] דייק מתירוץ אחד בתוספות בבבא קמא (לח, א ד"ה קראו), שהייתה חובה לחכמי ישראל שלימדו הלכה מסוימת לומר אותה כפי שהיא למרות שהייתה סבירות גבוהה שהיא לא תמצא חן בעיני המלכות, וכתב שיש ללמוד משם שהם היו חייבים למסור את הנפש ולא לשנותה. המהרש"ל לא ציין מקור נוסף בחז"ל לאיסור זה, אלא כתב מסברא שהוא 'ככופר בתורת משה בדבר אחד', וממילא הוא בכלל מצות קידוש ה'. המהרש"ל האריך שם בנושא, ולדבריו יש בפסק הלכה זה משמעות הלכתית גם ביחס לנכרים שאמונתם משנה לפחות פרט אחד מהתורה המסורה לנו, עיי"ש.

אמנם פשוט שאם היה מדובר בהלכה מחייבת לכל אדם, שכאשר הוא נשאל בהלכה מסוימת והוא חושב שטוב יהיה לשנות בה משהו מהאמת שהדבר אסור ושעליו 'ליהרג ולא לעבור' ולשנות, הרי שהייתה צריכה הוראה זו להיות כתובה במפורש בספרי ההלכה, וגם צריכה מקור ברור. והנה ברמב"ם, ובטור ובשו"ע י"ד סי' קנז בדיון "על איזה עבירות יהרג ואל יעבור" שם נמנו העבירות שעליהן יש ליהרג ולא לעבור לא הובאו דברי המהרש"ל, וגם לא בנושאי הכלים שם, והלא דבר הוא. אדרבה, בשו"ת יד אליהו [לובלין תע"ב, סי' מח] כתב שאמנם היש"ש 'החמיר מאוד בזה' שאסור לשנות דין תורה אפילו משום פיקוח נפש, אבל ראייתו מהתוספות אינה מכרחת, דיתכן שידעו שאין להם סכנה בעצם הדין אלא רק בביאור הטעם. והוא מסיק שם כי בוודאי במקום סכנה מותר לשנות, שאין לך דבר העומד מפני פיקוח נפש, ומה שהזהיר המהרש"ל שלא לשנות היינו רק באופן דליכא סכנה בוודאי אלא רק חשש סכנה, אבל באופן שהדבר ידוע שיש סכנה ודאי מניין למהרש"ל להחמיר בזה יותר משאר כל המצוות שנאמר בהם 'וחי בהם', והרי אין זה בכלל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים שבהם אמרין 'יהרג ואל יעבור'.

ואוסיף, אם מצד סברת המהרש"ל, הרי כשהנשאל אינו כופר בתורה, ואין שאלת הגוי בכדי להעבירו על דתו, והוא עושה כן מסיבה אחרת כגון לחנופה, כמו שמוזב בסוטה (מא, ב) ששינוי ישראל את הדין ואמרו לאגריפס 'אחינו אתה', אף שבברייתא כתוב

שהקפידו עליהם הרי הם לא נענשו על השינוי והכפירה בדין אלא על החנופה, ומנא לן לחייב סתם אדם למות על זה?

כדי ליישב תמיהה זו על המהרש"ל, כתבתי שיש לומר שדבריו נתכוונו דווקא ל'חכמי ישראל' או 'בית דין הגדול' שהציבור הולך אחרי פסקיהם ודבריהם עלולים לשנות את התורה, עליהם חל האיסור לומר הלכה שאינה נכונה עד כדי פיקוח נפש, ולא על כל אדם. עיי"ש שנסתייעתי מדברי מו"ז בגדר 'בל תוסיף' ומדין זקן ממרא שעליהם יש איסור להוסיף מצוות ולומר שדבריהם הם מצוה מהתורה. ואם זו כוונתו, בזה אכן יש יסוד לאיסור שבדברי המהרש"ל. אבל בשאר אדם אין הכרח לומר כך, כפי שצינתי לדברים שנאמרו במאירי ששינה מפני איבה וחשש מהגויים, וכן נהגו בכל הדורות וכפי שהבאת במאמרך. אבל גם לאחר הדברים האלו כתבתי בסוף דבריי שגם אם לא פסקו הפוסקים שיש בזה 'יהרג ואל יעבור', אין ספק שקיימת על חכמים חובה להיזהר בעניין זה מדברי התנא באבות [א, יא] 'חכמים היוזרים בדבריהם', ולזה בוודאי שיש ללמוד מדברי המהרש"ל על חומרת עניין אמירת הלכה שאינה נכונה העלולה לגרום לטעות בהלכה לציבור, לכן בצדק חששו פוסקים רבים לדברי המהרש"ל והביאו אותו בכדי להדגיש את החובה שלא לשנות את פסקי התורה.

בהתייחס לסיפור שהבאת על החשש משפיכת הדם הנקי של אברהם סטבסקי על ידי יהודים [מה שלצערנו אכן קרה בסופו של דבר באירוע כואב אחר כשנהרג מאש יהודים], ומרן הגרא"ה קוק זצ"ל יצא בראש המערכה להגנתו, יש לציין כי בקריאתו של הרא"ה ובכרוז הרבנים שהובאו במאמרם לא הייתה כל אמירה הלכתית. לכן ברור הדבר שגם הוא לא התבקש לשנות שום הלכה, ויתירה מזו גם לא נשקפה לו שום 'סכנת נפשות' בשל כך מהשלטון האנגלי. אלא שכנראה לפי גרסת הגרמ"צ נריה זצ"ל ככל שהיה מפרסם התנצלות על קריאתו הראשונה היו עלולים לפרש את דבריו כהסכמה למשפטי ה'ערכאות' [שבזה אכן הוא היה נחשב כ'מרים יד בתורת משה', אם כי לא מצינו שצריך למסור נפש על כך], או שהייתה לדעתו עלולה לצאת מכך החלטת קריאתו למשפט צדק ולהצלת אברהם סטבסקי. לכן בוודאי ההסתמכות של הרא"ה על דברי המהרש"ל היא רק כפי שאמרנו שעל החכמים להקפיד מאוד בדבריהם במקום שעלול לצאת מכשול מהם. גם המובאה מדבריו בשו"ת דעת כהן בדברי המהר"ל בדיני בכור שנמסר לנכרי, שהסתייע מרן הרא"ה מדברי מהרש"ל לפירושו במהר"ל "שמסתמא הרב והקהילה דינא קאמרו, וביחוד לפי דברי מהרש"ל ביש"ש", גם שם הביא את דברי היש"ש רק לראיה לזה שמסתמא 'לא היו משנים את הדין בכדי'. כך גם לגבי המובאה מדברי הגר"א שפירא שמוחה ומבהיר שדיין או רב חייב לומר את דעתו ההלכתית ללא מורא כמו שכתוב לא תגורו מפני איש, וציין לחומרת הדבר את דברי היש"ש.

גם בסיפור שהובא על הגר"מ פיינשטיין שדן במה שמפרסמים שההלכה היא שיש לחלל שבת מדאורייתא להצלת גוי, במושכל ראשון אמר שאין הלכה כמהרש"ל, וגם לאחר חילוקו אין הכרח שסבר שהלכה כמהרש"ל שיש דין יהרג ואל יעבור לכל אדם המשיב שלא כהלכה, אבל ודאי ידע שיש ראייה מדברי המהרש"ל לחומרא הגדולה בפרסום של הלכה

עוד בעניין 'בעלי הנפש' של החיד"א

לעורך שלו.

בגיליון האחרון של 'המעין' (גיל' 256 [טבת תשפ"ו] עמ' 134 ואילך) התפרסם מאמרי 'החיד"א בספריית ישיבת הר עציון'. בעקבות פרסומו קיבלתי שתי הערות חשובות: א. כתבתי שהחיד"א פותח את רישום הבעלות במילים 'חידא"י נפשא"י', תרגמתי אותם וצינתי שהם רומזות לשמו של החיד"א ולספר 'בעלי הנפש' - אבל העירני הרב דוד משלוב שנשמט ממני שהביטוי הנ"ל לקוח מהגמרא בפסחים סח, ב' רב ששת כל תלתין יומין מהדר ליה תלמודיה, ותלי וקאי בעיברא דדשא ואמר: חדאי נפשאי, חדאי נפשאי, לך קראי, לך תנאי. ב. מאחר שבשער הספר 'בעלי הנפש' במהדורת ברלין תקכ"ב עליה דנתי נכתב 'בעל הנפש', סברתי לתומי כי זה הוא אכן שם הספר המקורי, ואילו השם המקובל 'בעלי הנפש', שגם החיד"א קרא לו כך בשיר שכתב ברישום הבעלות, בטעות יסודו. אולם העירני ידידי הרב יחזקאל דרוק שהדברים הפוכים - שם הספר במקור הוא 'בעלי הנפש' כפי שמפורש בהקדמת הראב"ד לספר 'וקראתי שמו ספר בעלי הנפש על שם כי הוא חוק ומשפט למושלים על נפשותם" וכו', וכך שמו גם בדפוס הראשון של הספר ונציה שס"ב, ואין בזה ספק. דווקא הרישום בשער של מהדורת ברלין שבו נכתב 'בעל הנפש' ביחיד הוא טעות דפוס. ומודה ועוזב ירוחם.

דוד ארנובסקי, ירושלים

עוד על הרצי"ה קוק והרצי"ה מלצר זצ"ל

לחברי מערכת 'המעין' שלום רב.

במאמר 'בין הרב צבי יהודה קוק לרב צבי יהודה מלצר זצ"ל' ('המעין' גיל' 256 [טבת תשפ"ו] עמודים 4-6) נדפסה לראשונה איגרת שכתב הרצי"ה קוק לרצי"ה מ, וכן איגרת תנחומים שכתב הרצי"ה קוק על פטירת הרצי"ה מ (אמנם איגרת זו כבר הובא צילומה בספר "משמיע ישועה" עמ' 529). בשתי האיגרות כותב הרצי"ה קוק לשון "ידיד נפשי" על רעהו הרצי"ה מ, לשון נדירה ומיוחדת אצלו. על הקשרים ביניהם עמד כבר בקצרה מו"ר הרב יהושע מגנס שליט"א, שזכה ללמוד משניהם, בתחילת מאמרו הנפלא "עוד על הרב צבי יהודה מלצר זצ"ל" ('המעין' תשרי תש"ע עמ' 97). והנה, לאחרונה (אדר תשפ"ה) נדפס כרך שני של איגרות הרצי"ה זצ"ל "צמח צבי", ושם בעמוד האחרון באיגרת קיג מכ"ז אלול תרפ"א כותב הרצי"ה מחו"ל לאביו הראי"ה בארץ ישראל על פגישתו עם "בן הרב מסלוצק הרא"ז מלצר, הצעיר המצוין בדעת תורה ויראה, בעדינות נפש ושכל טוב, ומוכשר לקבל טהרה ורוממות רוח מקודשת". בגוף הדברים לא התבאר האם הרב צבי יהודה מתכוון לרצי"ה מלצר שבאותה שנה היה בן 22 או לאחיו ר' פייבל שהיה אז בן 24, אך למעשה ברור שהכוונה לאח הצעיר יותר ר' צבי יהודה, שכן אחיו הגדול ר' פייבל כבר

לא נכונה, ולכן בהסברו השני חילק בין מקום שלא יצא מכשול מהדברים שאז אין חשש המהרש"ל קיים, לבין מקום שיוצא מכשול מדבריו. וכן מה שהביא מאגרות משה (אורח חיים ח"ב סימן נא) משמע מדבריו שאין דין זה פשוט, אלא כתב שי"ל שתוס' בסוטה [בתירוץ אחד] סברי כמהרש"ל. גם בתשובותיו ח"ה אבן העזר ח"ג סימן יח הביא את דברי המהרש"ל לסייע לכך שאסור לאפשר בסידור קידושין נתינת טבעת מהאשה לאיש, גם אם זה בתוספת או בהבהרה שאינם מתכוונים לקידושין, מפני שהדבר יכול לגרום למכשול להפוך דיני התורה. והוסיף שם שבדין הגמרא בב"ק לכאורה מפני הסכנה יכלו חכמי ישראל לכתוב ולתקן שישראל חייבים לשלם לגוים והיה מועיל מדין הפקר ב"ד, ואעפ"כ לא רצו לשנות מדין התורה, ומוכח שגם במקום סכנה וגם כשאין חשש קלוקל אסור לשנות מדברי תורה. כתבתי כל זה, משום שאכן חשוב מאוד לכל אדם - ובפרט לרב שדבריו עלולים לגרום מכשול - שלא לשנות דינים והלכות, אבל אינו בכלל 'יהרג ואל יעבור'.

בביאור דברי המהרש"ל, אם כתב את דבריו לחומרא או לפי מה שכתבתי במאמרי, הבוחר יבחר. אך חשוב שלא יצא מכשול ממאמר זה להוסיף הלכה של 'יהרג ואל יעבור' במקום שאין חיוב כזה על פי הדין.

בברכת התורה,

דוד לאו (הרב הראשי ונשיא בית הדין הגדול תשע"ד-תשפ"ה), ירושלים

עוד בעניין נס פך השמן וההיתר להדליק פתילות דקות במקדש

לעורך 'המעין' שלו.

ראיתי שנושא עובי הפתילות במנורת המקדש נידון ב'המעין' האחרון (גיל' 256, טבת תשפ"ו) עמ' 101 ובכמה גיליונות קודמים, ויישר כוחכם. רציתי לציין שהארכת בביור השאלה האם קיים שיעור על פי הדין לעובי הפתילות ובכל המסתעף מעניין זה גם בקשר לביאור הנס בחנוכה, מפי ספרים וסופרים ראשונים ואחרונים, בביאורי על ס' א מספר 'בתי כהונה' לרבי יצחק הכהן רפאפורט, תלמידו של הפרי-חדש ורבו של החיד"א. סימן זה הוא ביאור לפירוש הרא"ם על הסמ"ג הלכות חנוכה, ובו הוא מפלפל בכל עניין טומאת השמן ונס פך השמן ורבים מהנידונים שהעלו האחרונים בעניין כאשר דבריו לא היו למראה עיניהם. הספר נדפס פעם אחת בלבד (איזמיר תצ"ו, ומשם בדפוס צילום ירושלים תש"ל). את ס' א הדפסתי מחדש עם הערות וביאורים (ירושלים תשע"ג, נמצא באוצה"ח), ושם בעמוד קכא (אות לג-לד) ובהערות הארכתי בעניינים אלו, ועי' בעיקר בהע' רצה בעניין בן ביבאי הממונה על הפקיע, ובהע' רצט בעניין שיעור השמן ועובי הפתילה (וע"ע בעניין זה בספר עמודי אור ס' מ ובספר מנחת ברוך ס' קט ענף ד) ובדברי הבית הלוי ועוד.

בברכה רבה,

מנחם אדלר, ירושלים

עלה ארצה במהלך שנת תרפ"א. אין ספק שהקשרים החמים בין הבנים הושפעו רבות מהקשרים ההדוקים וההערכה ההדדית הגדולה שהייתה בין אבותיהם גדולי ישראל מרן הראי"ה זצ"ל ומרן הגרא"ז זצ"ל, קשר שזכיתי בזמנו לתארו בחוברת "אז נדברו יראי ה'" (איתמר תשס"ד).

עמיחי כנרתי, עוז ציון, בנימין

* * *

'לא יגרע אפילו יום אחד כל ימי חייו מלומר קדיש'

מצוי בתפילות בבתי הכנסת שאף אחד מהמתפללים אינו בשנת אבל או ביום זיכרון להוריו, כך שאחרי אמירת שיר של יום ו'אין כאלוקינו' ו'עלינו' איש אינו אומר קדיש. והדבר תמוה, שהרי הגמרא אומרת שמי שעונה אמן ואמן יהא שמייה רבא אחרי אומר הקדיש קורעים לו גזר דין של שבעים שנה (שבת קיט, ב, הובא בטור או"ח סי' נו), ואין מוותרים על זכות זו ללא סיבה? וחלילה לחשוב שזו גוזמא בעלמא, שהרי דברי חז"ל הם קודש קודשים, ודבריהם פשוטם כמשמעם שקורעים את גזר הדין של האדם ודנים אותו לטובה אם מקפיד על עניית האמנים האלו! בדורנו יהודים רבים מחפשים 'סגולות' להטבה ולהצלחה, ואין אפשר לוותר על סגולה אדירה זו שמקורה בדברי חז"ל הקדושים? כוח עצום קיים בעניית אמן ואמן יהא שמייה רבא, ובעזרתו יכולים לבטל גזירות קשות ולהשפיע שפע של ברכה והצלחה, וחבל לוותר על כך על לא-דבר (וראה בהרחבה בספרים הנפלאים שליטקט את המעלות שיש בעניית אמן, כגון "כתר מלוכה", "נוטרי אמן", העלון השבועי "וכל מאמינים" מבית "בני אמונים", ועוד). התקלה הזו נובעת מכך שאנשים חושבים שרק בשנה של האבלות וביארציט יש עניין לומר קדיש, וזה לא נכון. בספר פלא יועץ ערך כיבוד אב ואם כתב דברים נוראים ומרגשים עד מאוד בנושא: "ויאמר קדישים ויתפלל עבור מנוחת אביו ואמו, ולא יעשה כן ב"ב חודש ויום יאהרציט לבד, כי מי הוא זה בדור יתום זה שניקה האיש מעוון במשפט י"ב חודש ואחר כך ינוח ויעמוד לגורלו, ולמיחש בעי, ומה גם שאמירת קדישים אינה כדי להציל מעונש בלבד אלא גם גורמת עילוי לנפש המת. הנה כי כן ראוי לבן שכל ימי חייו יהא דיוקנו של אביו חקוק בפניו, וידמה כאילו צועק מרה מתוך אש להבה ואומר 'בני ידידי חונני חונני הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי'. ואף אם חושב שאביו צדיק גמור ותתענג בדשן נפשו, ידמה כאילו נותן לו מטעמים כאשר אהב אביו בעבור תברכהו נפשו, לא יגרע אפילו יום אחד כל ימי חייו מלומר קדיש וליתן צדקה עבור נפש הוריו. ומה טוב שיאה שגור בפיו לומר מדי יום יום 'יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתקבל ברחמים וברצון כל מעשה הטוב אשר אני עושה, בין במחשבה בין בדיבור בין במעשה, ויהיה הכל לזכות ולמנוחת ולעילוי נפש רוח ונשמה של אבי ואמי וחמתי וכו', ויהי רצון שתאה נפשם צרורה בצרור החיים'. ובוזה ישא ברכה מאת ה', ומנפש הוריו". עכ"ל. והנה מצוי בשנה של אבלות ל"ע, או ביום היארציט שמתקוטטים כדי להיות חזן, וכאן אפשר כל יום ויום לעשות נחת רוח להוריו בלי שום מחלוקת, ובפרט במנין שאין מי

שאומר קדיש בסוף התפילה - מי פתי שיוותר על זכות אדירה כזו. ומצוה לפרסם דבר זה בכל תפוצות ישראל. ובוודאי שמעשה זה יצילנו מצרות רח"ל, וישפיע על כל ישראל שפע עצום של רחמים וברכות וישועות, ויקרב את הגאולה במהרה בימינו, אכ"ר. בברכת כהנים באהבה.

גמליאל הכהן רבינוביץ (מח"ס "גם אני אודך" וש"ס), רחובות

* * *

עוד בעניין פתח האולם ועל אפשרות ראייתו מתוך העזרה

לידידי העורך שליט"א שלום רב.

גיליון 'המעין' האחרון (256, טבת תשפ"ו) הגיע אלינו, וכרגיל התמלא הבית אורה זו תורה. במיוחד האיר המאמר של הרב טשינגל שליט"א 'תבנית אולם' על מבנה האולם שבחזית ההיכל בבית השני. קטונתי מלהכיל את כל הראיות והאסמכתאות, אולם, עלה בדעתי שבעזרת המאמר של הרב טשינגל מתיישבת מימרא של ריש לקיש בטוב טעם ודעת; שכך אומר ריש לקיש במסכת יומא כא, א-ב (והדברים מובאים גם בסוף מסכת חגיגה ובמנחות): 'מאי דכתיב על השלחן הטהר, טהור - מכלל שהוא טמא - כלי עץ העשוי לנחת הוא, וכל כלי [עץ] העשוי לנחת אינו מקבל טומאה וחוצץ בפני טומאה! אלא מלמד שמגביהין אותו לעולי רגלים, ואומרים להם: ראו חיבתכם לפני המקום שסילוקו כסידורו, שנאמר לשום לחם חום ביום הלקחו'. מתוך הקשר הדברים מתבקש לומר שריש לקיש הבין שהגבהת השולחן והצפייה בו היו חוויה למספר רב ככל הניתן של עולי רגלים, שאם לא כן, אין היגיון בהנהגה זו, שהתועלת ממנה מועטה, ומצד שני הכשירה את השולחן לקבל טומאה (שהרי בכך כבר אינו עשוי לנחת), וגם תבעה מאיתנו להעמיד שומרים ברגל (או מעין שומרים) להזהיר את עמי הארץ שלא יגעו בשולחן (ראו משנה סוף חגיגה).

והנה, רש"י שם ביומא כתב בד"ה שמגביהין אותו: 'ומראין אותו לחוץ'. וזה מבחינה מעשית צריך עיון, שנניח שמגביהין את השולחן כדי לנייד אותו ממקומו הקבוע בצד צפון של החצי הפנימי של ההיכל למרכז של החצי הפנימי של ההיכל, עדיין כדי לצפות בו צריך הקהל שבעזרה לעמוד ממש מול פתח האולם, שרק אז יזכה הצופה לראות את השולחן שעומד במרכז של החצי הפנימי של ההיכל, שהרי מי שיעמוד בעזרה ויצפה אל פתח האולם, כשהוא צופה בו מצד צפון של העזרה או מצד דרום של העזרה, ולפי ההסבר המקובל שלאולם היה קיר בנוי גם בצד המזרחי, יראה רק את חלקו הפנימי של האולם בצפון או בדרום, ובוודאי לא יראה את פנים ההיכל, וכיצד, אם כן נקט ריש לקיש לשון כל כך גורפת 'שמגביהין אותו לעולי רגלים', ושוב קשה עוד, מה ההיגיון בהנהגה זו שרק מיעוט מעולי הרגל שבעזרה זוכה לחזות בה?

2 אך ראה ברמב"ם פרק י"א מהלכות מטמאי משכב ומושב הלכה י"א ובמשנה למלך שם, שלאורה משמע ממנו שהבין שמי שמפרש ש'הוציאו' את השולחן, הבין שהוציאו את השלחן ממש ואף לעזרה.

מקור חדש להיתר הוולד בהזרעה חוץ גופית לאשת איש

ידועה מחלוקת הפוסקים בדין הזרעה חוץ גופית של זרע ישראל לרחמה של אשת איש. מוסכם שהדבר אסור לכתחילה מכמה טעמים, ואין כאן המקום להאריך בזה; כל דיונינו עוסק רק בכשרות הוולד בדיעבד. יש סוברים שהוולד ממזר, משום שממזר הוא מום זר (יבמות עו, ב), ואיסור הממזר דומה הוא לאיסור כלאיים, וכל שהאב והאם זרים זה לזה הם כמינים מחולקים, והתוצאה היא שהוולד ממזר. ויש סוברים שהוולד אינו ממזר, שאין ממזרות אלא בביאת איסור (ראה באנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ב עמ' 577).

יש שהוכיחו מהתוספות ביבמות (טז, ב) לאיסור. תוספות הקשה על הדעה שגוי הבא על בת ישראל הוולד ממזר, הרי ביאת היתר היא. ובתירוצו הראשון והעיקרי כתב "וי"ל אף על גב דביאת היתר היא מדאורייתא בצנעא, מ"מ כיון דלא תפסי בה קידושין הוי ממזר". ולכאורה עולה שלדעת התוספות יש ממזרות בלא ביאת איסור! אמנם יש לומר שאע"פ שיש לפי דעה זו ממזרות בלא ביאת איסור, גם התוס' יודה שאין ממזרות בלא ביאה. ונראה להוכיח זאת מדברי התלמוד (יבמות עה, ב), ששאלו שם מנין שפצוע דכא וכרות שפכה הם מומים באברי ההולדה, והתשובה לזה "במתניתא תנא: נאמר לא יבא פצוע דכא, ונאמר לא יבא ממזר, מה להלן באותו מקום, אף כאן באותו מקום" (בסמ"ג לאוין קיח-קיט העתיק "מקום ביאה", אך לא ברור אם זו גרסתו בתלמוד או שהוסיף מילת הבהרה). מה הכוונה שהממזר הוא "באותו מקום"? אי אפשר לומר שהכוונה שיצירת הממזר היא מטיפת זרע שמקורה באותו מקום, שכן כל אדם נוצר מטיפת זרע ואין כאן דבר ייחודי בממזר, וניתן היה ללמוד סמוכים גם מה'איש' האמור בפסוק הקודם "לא יקח איש את אשת אביו". אלא בוודאי שהכוונה שממזרות נובעת דווקא מביאה אסורה. ועוד, בתלמוד שם מובא שפצוע דכא בידי שמים כשר, ודין זה למדו באותו אופן "במתניתא תנא: נאמר לא יבא פצוע, ונאמר לא יבא ממזר, מה להלן בידי אדם, אף כאן בידי אדם". א"כ הממזר הוא בידי אדם ובאותו מקום. וצ"ל שהלימוד הוא שהממזרות תלויה במעשה שנעשה "באותו מקום". מהו מעשה זה? יש אפשרות שהמעשה הוא הוצאת הזרע מן הגוף בלבד, ולפי זה גם בהזרעה מלאכותית נעשה דבר זה, ואין צורך בביאת איסור כדי להיות ממזר. אך קשה לומר שהממזרות תלויה רק בהוצאת זרע מן הזכר. פשט דברי התלמוד הם שהמום שבממזר, הבעייתיות שבו, היא הוצאת הזרע באותו מקום. עצם הוצאת הזרע מן הגוף, הגם שהיא איסור חמור מצד עצמה, אין בה כלל עניין לממזרות.

מוכח מכאן שממזר הוא דווקא על ידי ביאה שיש בה בעייתיות, ולדעת תוספות בעייתיות זו אינה דווקא כאשר הביאה אסורה ממש, אלא אף בערבוב המינים כגון בגוי וישראלית יכול להיווצר ממזר, אולם בלא ביאה ממש לא שייכת כלל ממזרות.

לא מצאתי שהביאו ראיה לעניין זה מדברי התלמוד הנ"ל.

בברכה,

אלעזר גרינברג, עמיחי, בנימין

עוד על הרצל ועל שליחותו

לעורך 'המעין' שלום רב.

קראתי את מאמרו של ד"ר וייס על תוכנו וזמנו של המהפך היהודי-ציוני של הרצל בגיליון הקודם של 'המעין' (עמ' 61 ואילך) ונודעזעתי עד עומקי נשמת. הניסיון לצבוע את בנימין זאב הרצל בצבעים של "השגחה אלוהית" או "צדקות" הוא לא פחות משכתוב פנטסטי של ההיסטוריה. הרצל לא היה איש מאמין שחזר לכור מחצבתו, אלא אריסטוקרט וינאי שסלד מהדת, בז למסורת היהודית, וראה ביהדות המזרח-אירופית המאמינה "המון נבער" שיש לחנכו מחדש ברוח התרבות הגרמנית. בניגוד לניסיונות המזורים לייחס לו "חווייה מיסטית", הרצל עצמו הבהיר בכתב ידו מהו היחס שלו לבורא עולם. ביומנו (ספר א, עמ' 155, 14 ביוני 1895) הוא כותב בציניות שאינה משתמעת לשני פנים: "אני מודה שאני אינני נשמע לשום דחף דתי... אלוהים הוא בשבילי צורך שכלי בלבד". עבור הרצל, המונח "אלוהים" לא היה ישות חיה שמתפללים אליה או שומרים את מצוותיה, אלא בסך הכל הגדרה פילוסופית קרה, סוג של "מנגנון" שנועד להסביר את מהלך גלגלי ההיסטוריה. הוא לא חזר בתשובה ולא חיפש את קרבת השכינה, הוא פשוט השתמש במושג "אלוהים" ככלי עזר לוגי, תוך שהוא מצהיר שאין לו שום רגש דתי. ההוכחה הטובה והפשוטה ביותר לכך היא אורח חייו הפרטי, שהיה מנותק לחלוטין מכל זיק של יהדות, ואפילו בשיא פעילותו הציונית הרצל חגג את חג המולד בביתו. ביומנו (ספר א עמ' 285) הוא מספר בסיפוק על עץ האשוח שהציב לילדיו. כשהרב גודמן ביקר בביתו ונחרד, הרצל לעג לו בליבו. הרצל גם לא מל את בנו הנס, ומדובר בסירוב אקטיבי לקיים מצוה המגדירה את השייכות לעם היהודי. לימים בנו התנצר, ואמר כי הוא סבור שזה היה רצון אביו. ב"מדינת היהודים" (1896) הוא כותב על העברית בביטול: "הרי לא נוכל לדבר עברית איש עם רעהו. מי מאיתנו יודע עברית במידה כזאת שיוכל לבקש כרטיס נסיעה ברכבת?". הוא ראה בעברית שפה מתה ופרימיטיבית שאין לה מקום במדינה מודרנית.

ד"ר וייס במאמרו רואה בפרץ הכתיבה של הרצל שבעקבותיו יצא לדרכו הציונית "השראה". חבריו הקרובים ראו בזה פסיכוזה. כשקרא את רעיונותיו לפני ידידו הטוב פרידריך שיף, האחרון פרץ בבכי ואמר לו: "תיאודור, אתה פשוט משוגע". שיף היה כה מודאג, שהוא הפציר בהרצל להיבדק אצל פסיכיאטר. הרצל עצמו מתעד ביומנו את תחושת הרדיפה שלו: "אני חושש לפעמים שמא תיטרף דעתי" (יומן, 16 ביוני 1895). העובדה שהרצל נתפס ל"שיגעון" שהוביל בסופו של דבר להקמת המדינה יכולה להתפרש מבחינה תיאולוגית כמהלך שבו אלוהים משתמש ב"כלי שבור" כדי לבצע את רצונו, כפי שכתוב "לב מלכים ושרים ביד ה'", אך זה אינו מעיד דבר וחצי דבר על צדקותו או אמונתו של הרצל עצמו - שהיה ונותר כופר גמור. הרצל לא רצה מדינה יהודית במובן המסורתי, אלא מדינה ליברלית-חילונית שתדמה לוונייה או לפריז. ב"מדינת היהודים" הוא משרטט חזון אנטי-דתי ברור: "נחזיק את כוהנינו בתוך בתי הכנסת שלהם, כשם שנחזיק את צבא הקבע שלנו בתוך הקסקרטינים... בצבא ובמדינה אין להם כל פתחון פה". הניסיון לצייר את הרצל כ"צדיק" או כאישיות רוחנית הוא

בושה וחרפה ליהדות. להדביק תארים של קדושה לאדם שהתנגד לברית מילה, חגג את חגי הנוצרים ובז לשם שמים, זוהי סטירת לחי לכל מה שהיהדות מייצגת.

מצד שני, דמותו של הרצל היא גם בושה לחילוניות הישראלית, שממשיכה להתגאות בו כ"חוזה המדינה". אדם שחלם על מדינה דוברת גרמנית, שביקש בתחילה להטביל את כל יהודי אירופה לנצרות, ושכל קשר בינו לבין תרבות יהודית אותנטית היה מקרי בהחלט, אינו יכול להיות מודל לחיקוי. הרצל לא היה גיבור לאומי, אלא אדם אובדני, אחוז דיבוק של שיגעון גדלות, שבז לתורה ומצוות, ואולי השתמש מדי פעם ביהדות כדי להלהיב את קהל שומעיו וככלי להגשמת הפנטזיות האירופאיות שלו. הגיע הזמן להפסיק להשתחוו לפרסל של הרצל. הוא לא היה "אביר אלוהים", הוא היה הארכיטקט של המרד הגדול נגד שמים, אדם שחי ומת ככופר, וכל ניסיון להכשיר את דמותו הוא עיוות של האמת ההיסטורית.

יהודה הלר, ירושלים

לעורך 'המעין' שלום רב.

קראתי בתשומת לב את דברי המערער. חז"ל קבעו: "כל לא ידענא פשיעותא היא". מתוך אחריות וכבוד לאמת ההיסטורית הייתי מציע לאדון הנכבד לבדוק את העובדות מצד אחד, ומאידך להתייחס בכבוד לתלמידי חכמים ענקיים כמו הרב אברהם אליהו קפלן והרב קוק ועוד הרבה שהבינו את הפנימיות והגדלות של הרצל, לא רק בהתלהבות שאחזה רבים בתחילת פעילותו - אלא גם הרבה אחרי שכבר סיים את תפקידו בעולם הזה. בעל "שרידי אש" הדגיש לא-פעם שהרצל "כולו ובתוך-תוכו היה טבעו דת". הרב ד"ר יצחק ברויאר ממנהיגי אגודת ישראל, מתנגד חריף של הרצל בתחילה ששינה את דעתו לגמרי אחר כך, קבע כבר בתחילת דרכו שפעולתו של הרצל "עשויה להציל מתבוללים יהודים מן התנכרות הגמורה למוצאם היהודי". אי אפשר להתעלם מכל אלו ומרבים אחרים כמותם.

ברור שכותב התגובה לא רק שלא קרא את ספרי (שבו טענותיו מופרכות אחת לאחת), אלא נראה שאפילו את המאמר שהוא מבקר הוא קרא באופן שטחי וסלקטיבי. הוא בעיקר לא מסביר כיצד "מחלת הנפש" של הרצל הדביקה תוך זמן קצר רבבות אנשים, והביאה ליצירה ללא תקדים בהיסטוריה, יצירה שהיא הבסיס למציאות בה כולנו חיים היום. חמור מכך, התגובה כוללת הוצאת ציטוטים מהקשרם בצורה קיצונית. כך למשל הוא כותב שביומניו הרצל מתאר הצבת עץ חג המולד בביתו, ואף מביע יחס מזלזל כלפי רב שביקר בביתו - אבל הוא לא מציין שזו הייתה הפעם האחרונה שהוא נהג כך (כפי שנהגו יהודים רבים בסביבתו החברתית), ושגם אז זה היה מעשה נטול כל משמעות דתית. בשנים הבאות הרצל דאג לשכור מורה לעברית לילדיו, והקפיד שהם יקראו קריאת שמע לפני השינה. המבקר לא מתייחס ל"המנורה", הסיפור הנפלא והמרגש על חנוכה שהיטיו האוטוביוגרפיים גלויים למדי, שבו הרצל מבטא בעוצמה את הצורך בחינוך על פי המסורת היהודית כתנאי בל-יעבור למודעות לזהות היהודית, שבלעדיה אין ערבות להמשכיות הקשר עם העם והארץ. המערער בוודאי לא קרא את "אלטנוילנד", הרומן הספרותי שבו הרצל מתאר מדינה שבה מסורת ומודרנה מתקיימות זו לצד זו בלי סתירה, ובירושלים החדשה "בית המקדש נראה מכל

מקום". הרצל מתאר ערב שבת ירושלמי עם אווירה רוחנית חזקה, כמעט אידיאלית. והוא גם מתאר סדר פסח אורתודוקסי על כל פרטיו. כל זה מנוגד ניגוד גמור לדימוי שהמערער - ולצדו גם רבים אחרים - מתארים בו את הרצל כאדם חילוני המנותק ומנוכר ליהדותו. עוד לפני הקונגרס הראשון מצא הרצל לנכון לומר "התרגלתי כבר לסילוף דמותי עד כדי כך שאני המום ממש כשלשם שינוי אין מעוותים את דבריי". בחוש כמו-נבואי תיאר הרצל את עצמו כ"אחד מאותם כלים שאנשים ישרו אחרי שהשתמשו בהם".

אני חייב גם להעיר שבדקתי את מראי המקום של הציטוטים שהמערער מצטט, והם אינם נמצאים במקומם - לא בשתי המהדורות העבריות של היומנים וגם לא במהדורה המקורית הגרמנית, וחלק מהציטוטים גם מעוות ומוצא מהקשרו. נראה שהמערער לא ראה כלל את המקורות שהביא, וציטט את ציטוטי ממקור משני מפוקפק ומגמתי כלשהו, שלא הקפיד על דיוק הדברים.

בספרי "הרצל - קריאה חדשה" שנדפס בעברית בשנת תשס"ח הצגתי עובדות, ובמאמרי בגיליון הקודם השלמתי את הדברים בהשערה מתקבלת על הדעת, ולדעתי גם משכנעת. למיטב הבנתי התמונה ברורה לכל מבקש אמת: כוונותיו וגם מעשיו של הרצל היו לטובת עם ישראל, ובמקביל גם כונו לחיזוק הזהות היהודית ובוודאי שלא לפגיעה בה. הרצל היה שליח נאמן לשליחות שהטיל עליו ריבונו של עולם.

ד"ר יצחק וייס, ירושלים

'אבל בציונים חרה אפך'...

רבי מאיר אריק היה מגדולי דורו. נפטר לפני מאה שנה בשנת תרפ"ו. בין השנים תרע"ב-תרע"ד היה הרב של העיר בוצ'אץ'. וכך כותב עליו עגנון בספרו 'עיר ומלוואה' עמ' 672-673:

ישב לו הרב ר' מאיר אריק ורעה את צאן מרעיתו על שדה התורה, אבל גבולה של תורה נצטמצם. בתי תורה נתרוקנו, והבחורים נפנו לעסקי מסחר ולבתי לימודיות. ואף על פי שבאותם הימים חידשו את הישיבות שלא היו קיימות בארץ גליציה זה מאה שנה ויותר, ואף בעירנו הקימו ישיבה, לא היה מקומה ניכר. תומכיה לא היו מועטים - אבל הלומדים בה לא היו מרובים. אם רצה האב לשלוח את בנו לישיבה לא רצתה האם. רצו שניהם לא רצה הבן. נתקנא בחבריו שנכנסו לגימנסיון וביקש אף הוא להיכנס לגימנסיון. יש שנמשך לגימנסיון מחמת הבגדים המיוחדים שתלמידי הגימנסיון לובשים שדומים הם למלבוש של קציני צבא, וכן מחמת שמרבים בטיולים, ומחמת ימות החופש שפטורים בהם בכל שנה מעול בית ספר, ויש שנמשכו אחר הגימנסיון משום שהוא פרוזדור לאוניברסיטה שכל לומדיה יוצאים דוקטורים. ויש שלא ידעו מה מבקשים, אבל ידעו שאינם רוצים לישב בישיבה ואינם רוצים להיות מחובשי בית המדרש. בחורים אחרים יש שפירשו מן התורה קודם שהתחילו בה, שנפנו להבלי הזמן, מי לציונות ומי לסוציאליזם. מאחר שהסוציאליסטים הפקיעו עצמם מרשותה של תורה ממילא לאו בעלי דברים שלו הם, אבל בציונים חרה אפך. למדידים בתורה, ועושים מעשים שהם כנגד התורה, כגון שמשחקים שם בערי ארץ ישראל בכדור רגל בשבת, ואם מותר להאמין לאותן השמועות הבאות מארץ ישראל מרובה שם פריקת עול מצוות בין הציונים יותר מבשאר כל המקומות...

מכתב בעל ה"אמרי אמת" אודות ספריות ציבוריות חרדיות

בעקבות מלחמת העולם הראשונה החלו להתעורר יוזמות להקמת ספריות ציבוריות דתיות-חרדיות. קהילות רבות נחרבו, נעקרו ונתפזרו במלחמה זו, והתערער מעמדן של הנהגות הקהילות. בין שתי מלחמות העולם צברו תאוצה תהליכי חילון שכבר היו קיימים שנים רבות. העיתונות והספרות המשכליות והחילוניות סחפו רבים מהנוער החרדי, והייתה דרושה אלטרנטיבה. רבי אברהם מרדכי אלטר (תרכ"ו-תש"ח), האדמו"ר 'הזקן' מגור, בעל ה"אמרי אמת", היה בתקופה ההיא אחד ממנהיגי הבולטים של היהדות החרדית בפולין ומחוצה לה, והיה מיוזמיה וממקימה של התנועה העולמית "אגודת ישראל". בנוסף לפעולות הרבות שעשה כדי לייסד מוסדות ציבוריים, כולל מוסדות חינוך, הוציאה לאור ביוזמתו תנועת "אגודת ישראל" עיתון יומי, שבועונים וירחונים בשפות יידיש, עברית ופולנית, כדי לשמש משקל נגד להשפעת העיתונות החילונית שאיימה לשנות את הצביון הרוחני של הדור הבא.¹ בנוסף, הוקמו בתמיכתו ספריות חרדיות נפרדות לבנים ולבנות.²

המקור העיקרי המציג את תמיכת הרבי מגור בהקמת ספריות הוא המכתב שנקרא "מכתב דבר הצעירים והביבליטעקען". המכתב נדפס עוד בחיי הרבי בספר 'אוסף מכתבים ודברים: מה שכתב ואמר לטובת חיוזק התורה והדת' בוורשה בשנת תרצ"ז.³ העתקתי את המכתב מדפוס זה. המכתב נדפס שוב בשנת תש"ז עם קצת הערות⁴, ושוב בשנת תשכ"ז.⁵ כמו כן נדפס המכתב בספר 'ראש גולת

1 יוסף פונד, ארץ ישראל בתקופת המקרא, מתווי דרכים: עיתונות אגודת ישראל (הקיבוץ המאוחד, בני ברק, 2010), עמ' 31 ושם עמ' 41.

2 יהודה שמיר, מבוא. בתוך: יוסף חיים: פירוש על קיצור ספר חרדים שחובר על ידי הרב אליעזר ב"ר משה אזיכרי (המכון ללימודי השוואה ע"ש חדוה אייבשיץ, ירושלים, 2000), עמ' לא. פרט זה, שהרבי מגור הקים ספריות נפרדות גם לבנות, אינו מופיע במכתב הרצ"ב.

3 אגרת מד, עמ' מח-מט.

4 א"מ ביא"ל אלטר, אוסף מכתבים ודברים: ...מה שכתב ואמר לטובת חיוזק התורה והדת אדמו"ר מגור (אוינסבורג, תש"ז), עמ' מח-מט.

5 א"מ ביא"ל אלטר, אוסף מכתבים ודברים מכ"ק... אדמו"ר [ר' אברהם מרדכי אלטר] מגור (הוצאה מחודשת, ירושלים: תשכ"ז), עמ' נט-ס.

אריאל⁶, שם נוסף: "במכתב... התייחס רבינו זצ"ל לשאלת הספריות שאמרו ראשי צא"י [צעירי אגודת ישראל] לייסד במקומות שונים עבור הצעירים, והיה צורך לקבוע מסמרות בעניין זה מה לקרב ומה לרחק". לא רשום במכתב באיזו שנה הרבי מגור פרסם מכתב זה.⁷ הרקע למכתב מכונן זה אודות יצירת ספרות חרדית הוא תגובה לקול קורא ("כרוז") שפורסם בעיתון 'דער יוד'⁸ בעניין יוזמה להקים ספריות חרדיות. הרבי תובע מחתנו הרב יצחק מאיר לוין לתקן את הכרוז בעזרת תוספת, שבה ייאמר שדין אחד לספרות שנועדה לאלו שאינם מיושבי בית המדרש, כמו ספרי השכלה כשרים (שלחם מותר), ודין אחר לספרות שנועדה לאלו שהם מיושבי בית המדרש, שלא להכשיל אותם בעון ביטול תורה: "כי אל חובשי ביהמ"ד מה לו ולספרי השכלה? אפילו אם נקיים מפסולת". כמו כן הרבי תובע שיש להנהיג השגחה בספריות, שלא יאפשרו לכל מאן דבעי לקרוא ספרות זו, אלא דווקא "הולכי בטל" שבלאו הכי לא ילמדו תורה, אבל לומדי תורה ספרייה עם ספרות חול עלולה לגרור אותם להימשך אחרי קריאת הספרות ויתבטלו מדברי תורה. עוד מציע הרבי שם שיתיעצו עם הרבי מסקולוב בעניינים אלו "כי יודע יותר מעניין הצעירים". בנוסף, הוא תובע במכתבו ביקורת קפדנית על הספרים שייכנסו לספרייה החרדית שתוקם, ומציין שדרושים לזה תלמידי חכמים מתאימים שמבינים בספרות.

מהמכתב נראה שהרבי עצמו לא יזם את הקמת הספריות, כמו שגם נראה ממקורות חיצוניים, אלא היוזמה הגיעה כנראה מעסקנים שאף פרסמוהו בכרוז. הרבי לא היה שבע רצון מדברי הכרוז כמות שהם, ורק הסכים בדיעבד לעצם הרעיון של הקמת ספריות חרדיות לאור המצב, אבל בהסתייגויות רבות, וכן"ל⁹.

יש לציין, שדעת רבים מגדולי התורה והאדמו"רים בפולין לא הייתה נוחה כלל מרעיון הקמת ספריות לנוער חרדי. חלקם אף התנגד בחריפות לכך, בטענה שספריות אלו יהיו פיתוי להתבטל מלימוד התורה, כי גם "צעיר דתי צריך ללמוד תורה, וגם

6 אהרן סורסקי ואברהם מרדכי סגל, ראש גולת אריאל: תולדות חייו ופועלו של רבינו... אברהם מרדכי אלטר מגור, בעל "אמרי אמת"... (מכון עמודי האור, ירושלים תש"ן), ח"ב עמ' תנג. מכתב זה מופיע גם בספר ליקוטי יהודה על התורה לרבי יהודה אריה לייב היינה (ירושלים, תשמ"ו): ח"ב ספר ויקרא עמ' 22.

7 נפתלי כהן טוען שמכתב זה נכתב כנראה בשנת תרע"ט או תר"פ. ראה ספר, סופר ועיתון: מרכז התרבות היהודית בוורשה, 1918-1942, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2003, עמ' 179, הערה 4. וראה בהערה הבאה.

8 "דער יוד" הוא עיתון יומי חרדי, שיצא לאור בפולין בין השנים תרע"ח-תרפ"ח. לא עלה בידי לאתר באיזה גיליון הופיע כרוז זה, התאריך בו הופיע בעיתון יוכל ללמדנו מתי נכתב מכתב תגובה לא מתוארך זה של הרבי.

9 נפתלי כהן, ספר, סופר ועיתון, עמ' 178-179.

הנוער העובד צריך להקדיש כל שעה שפנויה לתורה ולעבודה ולא להתבטל ולבלות זמנו לספרי קריאה, לסיפורי הבל, גם אם אין בספרים הללו רעל המסוכן לנשמה¹⁰. לעומתם הרבי מגור, רבי מאיר דן פלוצקי¹¹, האדמו"ר מסקולוב¹², רבי מנחם זמבה¹³ ורבנים נוספים, שהבינו היטב את נפש הנוער וצרכי הדור הצעיר והסכנות שהיו צפויות לו מן הרחוב החילוני, סברו אחרת, ולא התנגדו ליוזמות אלו לנוער, ובעיקר לצעירים שלא יכלו להיות שקועים בתורה. חלק מהרבנים הללו אף פעלו באופן אקטיבי להקמת הספריות למרות קולות ההתנגדות, כמו לדוגמה רבי מאיר דן פלוצקי, שראה כחובת השעה את הפעולה הזאת, באומרו: "הספריות לנוער ימנעו קריאת ספרים אסורים ומסוכנים המכלים את הנפש". במקורות שונים מופיע שהרבי מגור היה שולח עסקנים שפעלו להקים ספריות אל הרבנים הנ"ל, שלחלקם הייתה ידיעה בספרות, כדי להתייעץ איתם כיצד לבדוק את הספרים ולהכריע מה כשר ומה לא¹⁴.

* * *

מכתב דבר הצעירים והביבליטעקען¹⁵

ב"ה

לחנתי ר' י"מ לעווין¹⁶ שיחי

10 יהודה ליב לוי, אוסטורב מאזובייצק, (יד יהדות פולין, אירגון עולמי של יוצאי פולין, גאליציה וליטה, ירושלים, 1966), עמ' 58. וראה עוד: Seymour C. Publishing and the Jewish Ultra-Orthodox. Bar-Ilan University, Ramat Gan 2000. Retrieved from <https://archive.ifa.org/IV/ifa66/papers/042-174e.htm>

11 הרב מאיר דן רפאל פלוצקי (תרכ"ו-תרפ"ח) היה מגדולי רבני פולין, ממייסדי אגודת ישראל וחבר מועצת גדולי התורה, מחבר הספר "כלי חמדה" על התורה.

12 ראה עליו בהע' 26.

13 הרב מנחם זמבה (תרמ"ג-תש"ג) היה מגדולי רבני פולין וממנהיגיה קודם השואה. חבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. מאחורני הרבנים בגטו ורשה ומתומכי המרד.

14 יהודה ליב לוי, אוסטורב מאזובייצק, עמ' 58. וראה עוד אצל אהרן סורסקי, גאוני פולין האחרונים (בני ברק, תשמ"ג), עמ' קטו, ואצל נפתלי כהן, ספר, סופר ועיתון, עמ' 179.

15 'ביבליטעקען' פירושו ספריות ביידיש.

16 יצחק (איצ'ה) מאיר לוי (תרנ"ג-תשע"א) היה מנהיג אגודת ישראל, חבר כנסת ושר הסעד הראשון בממשלת ישראל, מחותמי מגילת העצמאות. נולד בעירייה ליד ורשה לרב חנוך צבי הכהן לוי רבה של בענדין, ולפייגא, בתו של האדמו"ר מגור בעל ה'שפת אמת'. הוא נישא לבת האדמו"ר מגור הרב אברהם מרדכי אלטר. בשנת תר"ץ נבחר לתפקיד י"ר אגודת ישראל בפולין. בשנת ת"ש עלה לארץ ישראל שבועיים לאחר עליית חותנו, ה'אמרי אמת', והמשיך את פעילותו באגודת ישראל.

בהאויפרוף¹⁷ שנדפס עש"ק בהיוד¹⁸ אינני שבע רצון, וחסר בו איזה שורות, אולי נכון למלא זה.

היינו מ"ש שכל יהודי ארטאדאקסי ינדב וכו' - נצרך להיות כל מי שיש לו יו"ח¹⁹ שא"י²⁰ להנהיגם בלימוד התורה, כי אל חובשי ביהמ"ד מה לו ולספרי השכלה אפילו אם נקיים מפסולת. גם בזה הביבלטק²¹ נצרך השגחה שלא ליתן לקרות רק למי שהולך בטל.

ועכ"פ - מדוע שפחה תירש גבירתה²² - לא היה אויפרוף להיות עקד ספרים הקדושים באמת, ונחוצים ללומדי תורה כעת בעת היוקר. ואילו שאלוני הייתי מייעץ שיהיו הכספים (אם יהיו) עבור ביבלטק מבלי ספרי השכלה, וספרי השכלה המתכשרין יבקשו ממי שנמצאו בידם שישאלום למען שיהיו עבור ההולכי בטל.

ומאוד נצרך זהירות בעניין זו²³ שהיא בכלל לפני עיור²⁴ וכו', כי יתמשכו גם הלומדי תורה, ולא עוד אלא ירגילום לקרות במ כל היום, ולהיות נבל ברשות התורה כלשון הרמב"ן ריש קדושים תהיו²⁵.

17 בקריאה, בכרוז. והכוונה לקול קורא.

18 ראה הע' 8.

19 במהדורת תש"ז פוענח 'יוצאי חלציו'. במהדורה של תשנ"ה פוענח 'יוצאי חלציהם' ואינו נראה.

20 במהדורת תש"ז פוענח 'שאינו יודע', ובמהדורת תשנ"ה פוענח 'שאינו יכול'.

21 ספרייה.

22 לשון הפסוק במשלי (ל, כג).

23 במהדורת תשנ"ה: זה.

24 ויקרא (יט, יד).

25 לשון הרמב"ן שם: "קדושים תהיו. הוו פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה. לשון רש"י. אבל בתורת כהנים ראיתי סתם פרושים תהיו, וכן שנו שם והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני - כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים, כשם שאני פרוש כך אתם תהיו פרושים. ולפי דעתי אין הפרשות הזאת לפרוש מן העריות כדברי הרב, אבל הפרשות היא המוזכרת בכל מקום בתלמוד שבעליה נקראים פרושים. והעניין, כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים, והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, אם כן ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה, לפיכך בא הכתוב אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי וציווה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות, ימנע במשגל כעניין שאמרו שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין ולא ישמש אלא כפי הצריך בקיום המצוה ממנו, ויקדש עצמו מן היין במיעוטו כמו שקרא הכתוב הנזיר קדוש ויזכור הרעות הנזכרות ממנו בתורה בנח ובלוט, וכן יפריש עצמו מן הטומאה אע"פ שלא הוזהרנו ממנה בתורה כמו שהזכירו בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, וכמו שנקרא הנזיר

תתיישב נא עם הרה"ק מסוקולוב²⁶, כי יודע יותר מעניין הצעירים.

וגם הביקורת המכשרת את ספרי הביבלטק נצרך זהירות מאוד שיהיה מאיזה אנשים ת"ח מבינים²⁷, וכל ספק צריך שיהיה לחומרא - ואין מספיק אצלי הכשר

הרב מא²⁸ בלבדו²⁹, כי הוא הקדים למלא כ"ש³⁰ ופוסקים, גם אין הקיבה מעכלת בשוה³¹.

חותנך, אברהם מרדכי

28 במהדורת תשנ"ה: 'הרב מאסטרווא', והכוונה לרבי מאיר דן פלוצקי ז"ל בעל "כלי חמדה".

29 אהרן סורסקי בספרו 'דמויות הוד' (ירושלים, תשל"ח) חלק ג עמ' כג-כד כותב כך אודות רבי מאיר דן פלוצקי: "כאשר התארגנה בפולין תנועת 'צעירי אגודת ישראל' מצאו עסקניה אצלו אוון קשבת, לבו היה ער לבעיית הנוער. הוא הכיר את לבטיו ואת הסכנות הצפויות לו מן הרחוב החילוני. מסיבה זו נתן את ידו לכינון ספרות חרדיות לבני נעורים, למרות שדעת גדולי תורה רבים לא הייתה נוחה בכך משום שסברו כי זהו פיתיון להתבטל מלימוד התורה, מבלי שיביחנו כי חלק מכריע מן הנוער נמשך לקריאה בספרות פיגול. **גם הרבי מגור תמך ברעיון זה, ובאגרת אל עסקנים הורה כי בנוגע לבחירת הספרים עליהם להתייעץ עם הגאון רבי מאיר-דן** (פלוצקי).... אגב, להוראה זו היה נימוק נוסף: רבי מאיר דן, שמשחר ילדותו פעפע בו הצימאון הפנימי לדעת הכל וללמוד כל דבר, היו נהירין לו גם שבילי ספרות, מבלי שהדבר יפגום כמלוא נימה בתלמוד תורתו" וכו'. אולם במכתב שלפנינו נראה שהרבי מגור לא כל כך סמך על דעתו של רבי מ"ד פלוצקי, ודווקא מהסיבה ש"הוא הקדים למלא כרסו בש"ס ופוסקים, גם אין הקיבה מעכלת בשוה" ולכן לא כל מה שהתאים לו מתאים לשאר בני הנעורים. הרבי כותב שהוא סומך דווקא על דעתו של הרבי מסוקולוב ש"יודע יותר מעניין הצעירים". ואולי סורסקי מתכוין למכתב אחר שאינו ידוע לי. בספרו "גאונים פולין האחרונים" עמ' קטו, סורסקי כותב: "...רבי מנחם היה המוציא והמביא במועצתה"ת - אליו הביאו נציגי חלקים שונים בתנועה כמו... צעירי אגו" את ענייניהם... כשיבקשו ראשי צא" לייסד ספרות קריאה לבני הנעורים, שלא ילכו לרעות בשדות נכר, פנה אליו הרבי מגור... לקבוע מסמרות כיצד לבדוק את הספרים והעיתונות ולהכריע מה כשר ומה לא". מבואר שהרבי גור פנה גם לרבי מנחם זמבה בעניינים אלו. ומה שכתב סורסקי ש'גם הרבי מגור תמך ברעיון זה', ממקורות נוספים נראה (ראה הערה 32) שהרבי יזם את הדבר, ולא רק תמך. אולם מהמכתב הזה נראה שהרבי בקושי תמך בעניין, ורק נתן אישור לכך בדיעבד ובהסתייגויות.

30 כריסו.

31 המילים מ'ואין מספיק' עד סוף המכתב אינן ברורות. ונראה שהרבי מעורר ספק שיתכן שספר שנראה כשר בעיני רמ"ד פלוצקי, שקרא אותו אחרי שמילא את כריסו בש"ס ופוסקים, לא יתאים לבני נוער שאינם ברמה הזו, וכנ"ל.

מחיצה עבה מבלדת בין עולם התורה לבין העולם אשר מבחוץ. העומד בחוץ. אף אם הוא שומר תורה ומצוות, אין לו ציור ומושג מהפלא המתחולל בפנים, ויש אשר גם היושב בין כותלי בית המדרש דומה כמי שנעלמו ממנו טעמי תורה, ועדיין בחוץ עומד... ומה מתחולל במי שנכנס באמת לתוך עולם התורה? האדם שזכה להיכנס לתוך עולם התורה באמת - נהפך לאיש אחר. זוהי מהפכה פנימית שלא ראינו כמותה ולא שמענו עליה מחוץ לכותלי בית המדרש...

מתוך ההקדמה לספר 'עלי שור - שערי ההדרכה' מאת הרב שלמה וולבה זצ"ל שיצא לאור לראשונה לפני שישים שנה בשנת תשכ"ו.

קדוש בשמרו מטומאת המת גם כן, וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל בריבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס, כעניין שהזכיר הכתוב וכל פה דובר נבלה, ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות, כמה שאמרו על רבי חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו. באלו ובכיוצא בהן באה המצוה הזאת הכללית אחרי שפרט כל העבירות שהן אסורות לגמרי, עד שיכנס בכלל זאת הצוואה הנקיית בידיו וגופו... כי אע"פ שאלו מצות מדבריהם - עיקר הכתוב בכיוצא בזה יהיה, שנהיה נקיים וטהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלכלכים עצמם במוותרות ובכיעורים. וזה דרך התורה לפרוט ולכלול בכיוצא בזה וכו'. עד כאן לשון הרמב"ן.

26 רבי יצחק זליג מורגנשטרן (תרכ"ו-ת"ש) היה האדמו"ר מקוצק-סוקולוב וראש ישיבה, חבר מועצת גדולי התורה, וממנהיגי יהדות פולין לפני השואה. הרב מורגנשטרן תמך בפיתוח ספרות חרדית שתתאים לדור הצעיר, ועמד על ההבדל שבין דורו לבין הדורות הקודמים שלא נצרכו לספרי קריאה לבד מספרי הקודש. לצורך זה הוא פרסם מכתב 'אודות התייחסות ספריה חרדית' שנדפס בתוך הספר 'מרבח ספרים מרבה חכמה' (המכון לחינוך יהודי תורני אור המאיר, 1997) עמ' קלו-קמא. המכתב נכתב בשנת תרפ"א. במכתב זה הוא מסביר מצד אחד את תפקידה של הספרות החרדית וגודל כוחה והשפעתה, ומצד שני מאיזה מכשולים יש להיזהר ביצירת ספרות כזו. וזה לשונו: "יודע אנכי למכביר את פעולתה וכוחה הכביר של הספרות החרדית, שאם תכונן תהיה כתרסיס בפני אלה התועים אחרי הספרות הפרוצה. יודע אני כמה כוחה גדול לשמש לנו בתור אמצעי מועיל למלא את תפקידנו הרם והנישא. לא באתי אלא כמזכיר, לזרז אתכם: תהי נא הספרות בידכם לחרב המתהפכת וכחיצים ביד גיבור ללחום בה מלחמת מצוה ולהשיב למחרפני האומרים: "ללשונינו נגביר, שפתינו אתנו... מי אדון לנו", נגד אלה תילחמו בחרון נפש ותתנו כבוד לד' ולתורתו. אבל אל תיטו משביל הזהב לעשות מהטפל עיקר ומהעיקר טפל ח"ו, תמים דעים אנכי עם ספרות חרדית אשר תשמש לנו לאמצעי ולא למטרה עצמה. והיה כקרבכם להפיץ ספרות חרדית, תשימו עין בזהירות יתרה והשקפה חודרת על העתיד, שלא תתחלף בגיבוב של פטומי מילי ורעיונות של הבל הבלים, ולא כל הרוצה לגלות ליבו יבוא ויכתוב העולה על רוחו. לספרות חרדית צריכים סופרים מובהקים, אשר דבר ה' ומילתו על לשונם, וממקום קדוש יהלכון וכו'. ולעבודה כזו הנני אומר: חזק! תחזקנה ידיכם לוחמי מלחמות ה' משיבי מלחמה שעה, תחזקנה ידי כל העמלים להפצת מאור תורתנו והחזקת אמונתנו, וחבר אני לכל אשר ייראו, לכל אלה העומדים לשמור על דרך עץ חיים, נכון אני לתמוך ולעזור בכל כוחי בל"ג לפי מסת הפנאי שלי...". ניכר, כי בשונה מהרבי מגור שהסתייג מכל ספרות חרדית, גם אם היא כשרה, מצד ביטול תורה, ההסתייגות של האדמו"ר מסוקולוב היא רק לגבי החומר שייכנס לספרייה, שיהיה נקי, מתאים להשקפה היהודית וברמה גבוהה.

27 נראה שכוונתו לתלמידי חכמים שגם מבינים בספרות עצמה, שהרי בלי זה התועלת מהם תהיה מעטה.

הרב ירחמיאל אליהו ויינגורט

לדרכו של הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל בהלכה ובחינוך כפי שעולה מתוך שו"ת 'שרידי אש'*

הבנה לנפש הדור
חנך לנער על פי דרכו
התבטלותו לגדולי הדור
שמירת קדושת בית הכנסת
היחס ההלכתי למחללי שבת בזמננו
הימנעו בהמות על ידי חשמל
לשבחם של רבני יהדות גרמניה

הקדמה
האמת והשלום אהבו
יקוב הדין את ההר
מתון בהוראה
נהנין מזמנו עצה
בצוק העיתים
שמירת מנהגי ישראל

הקדמה

הגאון הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל נולד בפולין בשנת תרמ"ה, ולמד בישיבות ליטא. הוא נחשב עליו, והיה מקורב לגדולי ראשי הישיבות, ובעיקר לסבא מסלובודקה ולר' נפתלי אמסטרדם תלמיד ר"י סלנטר. הוא שימש במשך כמה שנים כרב העיר פילוישקי, אח"כ עבר לברלין, ובהמשך מונה לר"מ בבית המדרש לרבנים מיסודו של ר"ע הילסהיימר זצ"ל בשנותיו האחרונות של רד"צ הופמן זצ"ל, ומונה לראש בית המדרש לאחר פטירת ממלא מקומו רבי אברהם אליהו קפלן זצ"ל. בשנים לפני השואה נחשב כאחד מגדולי הרבנים בגרמניה. חינוך דורות של רבנים ומנהיגי ציבור שראו עצמם כתלמידיו. לקראת השואה סגרו הגרמנים את בית המדרש והגלו אותו לוורשה, שם סבל בגטו ולאחר מכן במחנות ריכוז אך שרד את השואה. אחרי המלחמה קיבל את הזמנת תלמידו הרב שאול ויינגורט בשם חותנו הרב ירחמיאל אליהו בוצ'קו להתגורר לידם בעיר מונטרה בשווייץ, שם שכנה אז ישיבת 'עץ חיים', ושם חי עד לפטירתו בד' בשבט תשכ"ו (1966), לפני שישים שנה. הוא נחשב מגדולי הדור, ומכתביו נדפסו סדרות הספרים 'שרידי אש' - התשובות והחידושים על הש"ס, וספר מאמריו 'לפרקים'.

הרב ויינברג חי בתקופה רבת תהפוכות, דור של שמד רוחני ופיזי, דור בו מסורת ישראל סבא הועמדה בסכנה, והיה צריך מחד לשמור על המסורת מכל משמר, אך מאידך לא לאבד נפשות יקרות שהתערבו כבר בתוך העולם החדש, ובמצב שבו הן היו נתונות הן לא היו יכולות לנהוג מנהגים שהונהגו מקדמת דנא. היה צורך להיכנס לעובי הקורה, לצלול במעמקי הסוגיות מהגמרא והראשונים דרך גדולי האחרונים עד

* הדברים מבוססים על ההקדמה שכתבתי למהדורה החדשה של שו"ת שרידי אש, ירושלים תשפ"ו (סימני התשובות הם על פי מהדורה זו, והם שונים מסימני המהדורה הישנה של מוסד הרב קוק).

ההלכה למעשה, ולראות מה אסור מעיקר הדין, במה ראוי להחמיר, מה אפשר להקל לכתחילה ומה רק בשעת הדחק. לאחר מכן היה צריך לבחון היטב את המציאות, לראות כלפי מי הדברים אמורים, לתת עצה נכונה היאך לנהוג, כיצד היא הדרך הנכונה בחינוך הנוער בכלל ובחינוך הבנות בפרט, כל אלו חבירו יחדיו בתשובותיו הנפלאות של הרב זצ"ל שזכינו רק לשרידים מתוכן.

חלק מדרכו של הרב בחזירתו לשורשי הסוגיא מתבטא בעיונו בספרי הראשונים שנתגלו בזמן האחרון ולא היו לנגד גדולי האחרונים, ובכך הוא מיישב הרבה קושיות שנתחבטו בהן האחרונים. כך הוא כותב בהקדמה לתשובה (ח"א סי' טז) בעניין הרצאות בענייני חולין בבית הכנסת: "הקורא המעיין ירגיש דרך עיונו כי סמכתי בהרבה על ספרי הראשונים שנתגלו בזמן האחרון ממסתרי הגניזות ואוצרות הספרים הגדולים, ספרים שלא היו עוד לפני גדולי האחרונים ז"ל, ושבהגלותם נפתחו לנו שערי אורה ורווחה לצאת מן המיצר של תירוצי דוחק וסברות מסתעפות לאין שיעור".

במאמר זה ננסה להציץ מעט אל דרכו המיוחדת בתשובותיו, ובפרט במקומות בהם הרב עצמו בלשונו הזהב ביאר את סיבת פסיקתו, ואגב זה גילה גם את השקפתו הכללית בענייני השעה והדור. כמובן שהדוגמאות הן רבות, ונלקטו כאן דוגמאות אחדות היכולות לשפוך אור על דרכו ואישיותו.

האמת והשלום אהבו

דרכו של הרב בתשובותיו היא חתירה אל האמת ההלכתית, להיכנס ליסודות ושורשי הסוגיא על פי דרכם של רבותינו הראשונים והאחרונים ולהוציא את העולה להלכה לאמיתה של תורה. עם כל זאת רואים בהרבה תשובות, בפרט באלו שנוגעות להנהגת קהילה, שלאחר הבירור ההלכתי ומסקנת הדין מוסיף הרב שגדול השלום, ויש לעשות הכל כדי למנוע מחלוקת. לדוגמא, הרב נשאל (ח"ב סי' צו) אם כדאי למחות נגד אלו שאינם קורעים על מתם בבגד אלא בעניבה בלבד משום שחסים על בגדיהם, והוא משיב שאם לא ישמעו טוב יותר להניח להם לקרוע את העניבה כדי שלא תשתכח מהם תורת קריעה, ורק לומר להם בנחת שאינם יוצאים ידי חובת קריעה ושהם מחויבים לקרוע את בגדיהם, ויכולו ללבוש לפני הקריעה בגדים ישנים ולמוסרם אח"כ לעניי ארץ ישראל. ומסיים הרב: "ובכלל יש להזהר מלעשות מחלוקת בשביל עניינים אלה, וכבר אמרו (משנה פסחים ג, ב), שמחויבים לנהוג כמנהג המקום מפני המחלוקת". וכן בתשובתו בעניין נער בר מצווה הקורא בהברה ספרדית האם יכול להוציא ציבור הרגיל בהברה אשכנזית (ח"א סי' ו), לאחר שהרב מברר באריכות כי על פי דין אין להקפיד על שינוי המבטא, מוסיף הוא שגם מפני השלום ראוי לתת לו לקרוא כדרכו.

יקוב הדין את ההר

במקומות אחרים הרב עמד על דעתו אף במקום שהיה חשש למחלוקת. לדוגמה בתשובתו הארוכה בגדרי חזקה במצוות (ח"א סי' כא), בעניין שליח ציבור שהיה לו חזקה והקהל רצו לסלקו, כותב הרב שאין לסלק את שליח הציבור, ומוסיף: "ואין לומר דע"י זה תתרבה המחלוקת, ואפשר שמפני דרכי שלום מותר לבטל את החזקה, זה אינו, דלא מצינו בשום מקום שמותר לבטל חזקה מפני דרכי שלום. ואף שבספר חסידים כתוב באיש אחד שהחזיק להתפלל בר"ה ולעת זקנתו לא רצה להתפלל, וציווה שיתפלל אחד שהיה מוחזק לצדיק, ואמר שאינו רוצה שאחר מותו יטעון בנו שיש לו חזקה ותתרבה המחלוקת, הנה משם אדרבא יש להוכיח שגם במקום מחלוקת יש טענת חזקה, ולפיכך ירא שבנו יטעון טענת חזקה ותתרבה ע"י זה מחלוקת, וכדי למנוע בעד המחלוקת חדל להתפלל וביטל בעצמו את החזקה שלו. אבל מי שאינו רוצה לוותר על החזקה שלו פשיטא שאין לקהל רשות לבטל את חזקתו כדי למנוע בעד מחלוקת. ודבר זה פשוט וברור ואין צריך לשום ראייה".

מתן בהוראה

למרות כוחו הגדול של הרב להכריע בשאלות כבדות בסכינא חריפא, כאשר היה צריך לטעמו לברר נקודות נוספות קודם פסיקתו לא מיהר להשיב, ובפרט כאשר באים לשנות מהנהוג. דוגמא לכך בעניין עשיית היוגורט באופן שלא ראו את החליבה כותב הרב (ח"ב סי' כד): "וידוע אני שנוהגים להחמיר בזה, מ"מ אני חותר למצוא איזה היתר כדי לעזור לבני" בפרנסתם בשעת מצוקה כזו. ואולם צריך אני לידיעות שונות, וכבר כתבתי למקומות שונים לחקור על דבר טבע התרכובת של היוגורט ואופן עשייתו, וכאשר אקבל תשובה ואמצא מקום להתיר לא אתמהמה להודיע לכת"ר. ואולם מה שכת"ר דוחק ומאיץ בי - תמוה בעיניי, וכי מלתא זוטרתא היא להתיר דבר שנהגו בו איסור? וכי הדבר תלוי ברגש הרחמנות גרידא? הדבר צריך עיון ודרישה וחקירה, ולכן על כת"ר להגיד לשואליו להזדיין קצת בסבלנות, ומה שיש בכוחנו נעשה אי"ה".

נהנין ממנו עצה

בתוך תשובותיו מוצאים אנו מעבר לבירור ההלכתי גם הדרכה ועצה לרבנים היושבים על כסא ההוראה כיצד להתנהל בקהילתם, וגם במקומות שעל פי ההלכה כך הוא הדין - מוסיף הרב עצה טובה של חכם ובעל ניסיון מתוך ראייה למרחוק. דוגמא לכך כאשר דן הרב בעניין גובה המחיצה בבית כנסת (ח"א סי' ח), לאחר הבירור ההלכתי בו מוכיח לעיקר הדין כדעת האגרות משה שמספיק מחיצה בגובה

י"ח טפחים, ודלא כרבני הונגריה שאסרו מחיצה זו, אעפ"כ מסיים הוא תשובתו: "ועצתי, עצת זקן ובעל ניסיון, שלא להתעקש נגד היראים אף שהם רק מתי מעט, שבאם היראים ההם יעזבו את הקהילה יוציאו שם רע על קהילתו שהיא קהילה רפורמית, וסופה של מחלוקת זו תביא לידי הריסת הקהילה ח"ו". בתשובה נוספת (ח"א סי' כח) לרב אחד שלא רצה לחדש את מנהג הקידוש בבית הכנסת, כותב לו הרב: "סוף דבר, דעתי היא להנהיג שוב קידוש בביהכ"נ, ואל יקפיד על כבודו, שכבוד המקום וכבוד הגאונים שייסדו מנהג זה גדול יותר. אדרבא, זהו כבודו שאינו עומד על דעתו, כמו ששנינו בעדויות פ"א מ"ד: ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו, שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם. ועוד, שיש בזה משום חינוך ציבורי וקידוש השבת בפרהסיא, ומוסיף חן ויופי של קדושה לכניסת היום הקדוש הזה, ואולי יתעוררו ע"י כן לתשובה לקדש גם בביתם. ועכ"פ לא נכון הדבר לעשות את עדתו מובדלת ומופרדת משאר קהילות ישראל שנוהגים לעשות קידוש בביהכ"נ וגם מוכרים את הזכות לנדב יין לקידוש, ומצוה זו חביבה מאוד על יראי ה' וחובבי מצוה, וחלילה לבטלה".

כאשר נשאל (ח"א סי' לה) מרב באירופה על נידון חליבה בשבת לאנשי הכפרים לאחר שצידד לאסור ע"י ישראל, כתב בסוף תשובתו: "ועצתי שגם כת"ר בל יתיר את החליבה, אלא יספר להם דברים כהווייתם, כי יש רבנים מתירים באופנים הנ"ל, ורובם אוסרים, והוא בעצמו אינו יכול להכריע הלכה כמאן, וישתמט מהם, והנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגים וכו', כי במקום שיש שאלת פרנסה אי אפשר להעמיד את הדין על תילו ולכוף את העם שיתנהגו על פי המחמירים".

כאשר נשאל מרב אחד על כך שבמקומו נוהגים הכוהנים להיכנס לבית הקברות, כותב לו הרב (ח"ב סי' כב): "ודאי מחוייב הרב למחות בכל כוחו, ולבקש את הגבאים שיעמדו לימינו. אבל מ"מ עליו לעשות דרכיו בחכמה ובנימוס הראוי, שלא יגרם ח"ו שיבעטו בו ראשי העדה ויסלקו את מרותו ולא ישגיחו באזהרותיו. וידוע מה שאמרו חז"ל ביבמות סה, ב: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. ועל הרב מרא דאתרא להיזהר הרבה בזה, שלא יאבד ח"ו השפעתו על קהל עדתו ולא יהיו דבריו נשמעים כלל".

בצוק העתים

הזמן בו חי הרב היה אחד הזמנים הקשים בתולדות עם ישראל, צרות וייסורים שאין לתאר, רוב היהודים חיו בעוני גדול והפרנסה הייתה קשה עד כדי פיקוח נפש. בתשובותיו ניכר המשקל הרב שהרב נותן למצב, וכך הוא כותב בתשובה (ח"א סי' כג) בנוגע לאחד שרצה לעשות שותפות עם גוי בעסק והגוי יעבוד בשבת. לאחר שהרב מצדד לאסור

מעיקר הדין, הוא כותב: "ובנידון מעלתו, אני מסכים להתיר מאחר שהדבר נוגע לפקוח נפש של משפחה בישראל, ובפרט בזמן הזה, שפרנסתם של ישראל קשה יותר מקריעת ים סוף". בדומה לכך כותב הרב בתשובה לשאלה דומה (ח"א סי' כד): "הנה בכלל נמנעים מלעשות שטר מכירה לחנות העומדת בעיר, כי יש לחוש שגם אחרים יעשו כמוהו ויבקשו היתר ע"י שטר מכירה, ונמצא שם שבת משתכח ח"ו מישראל. גם בעיקר ההיתר ע"י שטר מכירה חוששים רבים לחילול השם וללעז הבריות, שיאמרו שיש בזה משום הערמה. אבל מכיון שהיא שעת הדחק, וגם מפני צוק העתים והמשבר הכלכלי השורר עכשיו בעולם, צריך לרחם על אחינו ב", שעדיין שומרים תורה ומצוות, ולהקל להם כל מה שאפשר, כדי שלא יבעטו ח"ו ויפוצו הגדר לגמרי".

שמירת מנהגי ישראל

השיעבוד למסורת ושמירת מנהגי ישראל היו נר לרגליו של הרב, וכל שינוי או סטייה ממה שנהגו הצריך לדעתו בדיקה רצינית שאינו גורם לפריצה בחומות בית ישראל, כדרכם של הרפורמים שהתחילו בשינוי מהנהוג בכלל ישראל, וסופם שירדו לבאר שחת והוציאו עצמם מכלל ישראל. דוגמא לכך אנו מוצאים בתשובתו בעניין חינוך בית הקברות ע"י עוגב (ח"ב סי' מ), לאחר שדן בגדרי חוקות הגויים וקבע שכל מה שנעשה כדי להידמות לגויים אסור, כתב הרב: "ולפי זה אסור להשתמש בכלי שיר בחינוך בית הקברות, שהרי אנחנו מעולם לא נהגנו כך, ובכל תפוצות ישראל נהגו מקדמת דנא ועד היום לחנך באמירת מזמורי תהלים. וא"כ הללו שרוצים להנהיג הניגון בכלי שיר הוא מרצונם להידמות אליהם, וזה אסור כמבואר לעיל". וכאן מוסיף הרב כמה מילים המבטאות את חרדתו מהסכנה של שינוי מנהגי ישראל: "וידוע כי המהרסים את דתנו הנהיגו את העוגב בבתי כנסת, ופרצו פרצות בתורת ה', וגרמו להריסת דת משה וישראל בארץ אשכנז, וקרעו את עם ישראל לגזרים, ואבותינו ומורינו הגדולים שעמדו בפרץ ומסרו את נפשם לעצור בעד הקלקלה הגדולה הזאת הכריזו על העוגב בתור סמל של כפירה והריסת הדת. ואם נתיר את ההשתמשות בכלי שיר בשעת חינוך בית הקברות יאמרו עמי הארצות והללו שאינם בקיאים בדינים: התירו פרושים את הדבר... לכן החובה עלינו לשמור מעשי אבות ולא לשנות ממנהגיהם אף כחוט השערה. ועל כת"ר לעמוד בפרץ ולא להרשות בשום אופן, והניסיון הורה שכל מי שמסר את עצמו על שמירת מנהגי קדמונים זכה לקדש שם שמים ברבים, וגם גרם לחזוק הדת והיהדות בכלל".

דוגמא נוספת: בתשובה בעניין הכנסת פיוטים באנגלית לסדר התפילה (ח"א סי' ט) כתב הרב לאסור, ואחד מהטעמים הוא שלא לשנות את המנהג: "ויש גם טעם שני לאיסור, שלא לשנות ממנהג אבותינו. ויפה ביאר הגה"ק בעל דברי חיים, שעיקר דתנו

מיוסד על תורה שבע"פ ומסורת אבות, כמש"כ "שאל אביך ויגדך זקנך ויאמרו לך", ואם נעזוב דרך זו ונשנה דבר ממנהגי אבותינו יגרום להירוס הדת, עיי"ש בארוכה. ועי' רש"י לפסוק "אם לא תדעי לך... צאי לך בעקבי הצאן" [שיר השירים א, ח]: בפסיעות דרך שהלכו הצאן... התבונני בדרכי אבותיך הראשונים ולכי בדרכיהם".

גם בתשובתו בגדרי חזקה במצוות הנזכרת לעיל (ח"א סי' כא) מאריך הרב ביסודות ובשורשים של גדרי החזקה ובהשתלשלותם במשך הדורות, ובסיום תשובתו הוא כותב דברי הלכה יסודיים במבט היסטורי: "ונראה לעין הסוקר, שבתחילתה הייתה הלכה זו של חזקה במצוות רפויה בידי רבותינו הפוסקים, ולכן לא באה הכרעה מוחלטת והסכמה כללית בדן זה. אך לאט לאט התגברה הדעה שיש לקבוע דין חזקה גם במצוות. שאלת חזקה הייתה במשך הזמן לשאלה חשובה בסדר העבודה בבתי הכנסת ובחיים הדתיים של הציבור. הצורך בתיקון סדר קבוע במנהגי התפילה והקריאה בתורה, והדאגה לשמירת השלום בחיי הציבור ומניעת ריב ומדון בענייני דת, דרשו במפגיע לקבוע הלכה בשאלת החזקה. וכבר באה עליה הסכמת כל רבותינו האחרונים, ודעתם היא הלכה פסוקה לכל ישראל, כי הם המורים לנו דרך בחיי דתנו, והם המאירים עינינו בתורתנו הקדושה".

הבנה לנפש הדור

חוט חורו הוא בתשובות הרב שהוא רואה את מצב הדור, ועיניו צופיות להשלכות של כל פסק הלכה, ובפרט בזה שנוגע בעניינים קהילתיים. כמובן שאין הוא מוותר על קוצו של יו"ד בהלכה, אך אם על פי דין הדבר מותר, על אף שיש מקום להחמיר, אם לפי מצב הדור או המקום יגרום הדבר לריחוק מהיהדות יש לקיים את עיקר הדין, על אף שיש בכך שינוי מהנהוג במקומות אחרים להחמיר. לדוגמא בתשובה שכבר הובאה לעיל בעניין גובה המחיצה בבית הכנסת (ח"א סי' ח), לאחר שהרב מברר כי על פי דין יש לסמוך על דברי האגרות משה שמספיקה מחיצה בגובה י"ח טפחים, כותב הרב: "אמנם רבני אונגארן מחמירים מאוד, ודורשים שהמחיצה תהיה גבוהה למעלה מראשי הנשים, ועוד מרחיקים ללכת ודורשים שבאם אין בביהכ"נ מחיצה כזו אסור להתפלל שם, ואסור לנשים לבוא ולהתפלל, ומוטב שישארו בבתייהם. וודאי שכוונתם לטובה, לשמור על הצניעות כפי שהייתה נהוגה בדורות הקודמים, אבל בזמננו נשתנה המצב ונשתנו הטבעים, והנשים אם תישארנה בבית ולא תבואנה לביהכ"נ תשתכח מהם תורת היהדות לגמרי, ובוודאי שאסור להדיחן ולהרחיקן בגלל חומרא יתירה שאין לה יסוד מוצק בש"ס ופוסקים".

הרב לא הסתפק בכך, ובהמשך דבריו הוא מביא הוכחה מדברי החת"ס לכך שנשתנו הטבעים, הזמנים והמקומות, וכן מביא הוכחה מדברי הרמ"א לחשיבות

הרגשת עצבות האשה אם תתרחק מבית הכנסת, ומוסיף: "ובזמננו הנשים מקפידות מאוד אם מרחיקים אותן מבתי התפילה, והליכה לתפילה בביהכ"נ היא בזמננו קיום היהדות לנשים ולא־מהות...".

בתשובה אחרת (ח"א ס' טז) הרב דן האם לאפשר הרצאות בבית הכנסת, ומאריך בגדרי קדושת בית הכנסת ומה הם התשמישים המותרים לעשות שם. הוא מסיק שעולה מדברי הפוסקים שלצורך מצוה או לצורך עניים מותר לעשות בבית הכנסת תשמישי חול, ובתוך דבריו הוא כותב: "ובנידון דידן הוא ג"כ צורך מצוה, שמצוה לחזק ליבות של ישראל בזמן הזה, ולגבי זה כולם עניים הם, ולא על הלחם לבדו יחיה האדם, והכל יודעים כי בני העם נמוגים ח"ו ביגונם, ומצוה לחזק ללבבות של ישראל ולנחמם, ולעורר בהם רוח תקוה וגבורה, ולספר להם מחיי אבותינו בדורות שעברו שסבלו ומסרו נפשם על קדושת השם ועמדו בניסיונות קשים, וגם יש לחשוש שבאם לא נתיר יהיו אנוסים ללכת לבתי כנסיות של הליברלים וישמעו לדרשות של דופי והדחה של מטיפיהם, ובוודאי היא צורך מצוה כמו אכילה לעניים, ומותר בבית הכנסת כל שהיא צורך מצוה אף שאיננה מצוה גמורה".

חנוך לנער על פי דרכו

ידועה תשובת הרב בעניין תנועת הנוער "ישורון" (ח"א ס' עז), שם הוא מתמצת את השקפתו החינוכית המבוססת על גדולי אשכנז לפי מצב הדור הירוד במקומות אלו. בתוך הדברים ניתן לראות את הסתכלותו החודרת והמעמיקה על נבוכי צעירי הצאן, והיאך אפשר להעלותם על דרך המלך מתוך הבנה לרגשותיהם בתנאי החיים בהם הם שרויים: "כשנשאלתי על זה ממנהלי "ישורון", הוריתי להם שימשיכו את פעולתם על פי הדרך שהיתנו להם גדולי אשכנז שהיו צדיקים גדולים וכל כוונתם הייתה לשם שמים להציל את הנוער מסכנת הטמיעה שהתפשטה באשכנז בימיהם, וע"י כן הצילו כמה נפשות מישראל והצליחו לקרבם לתורה וליראת שמים, וגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות שלמים של בעלי יר"ש והשכלה חילונית כאחד, מה שלא עלה בידי גאוני גדולי ליטא ופולין, לפי שלא ידעו לכוון את החינוך על פי תנאי הזמן. וידוע מה שסיפר הגאון מהר"י סלנטר זצ"ל בשובו מאשכנז, ושם נזדמן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר זצ"ל וראה אותו מרצה שיעורים בתנ"ך וש"ע לפני נשים צעירות ובתולות. וכה אמר: אם יבוא מי מרבני ליטא להנהיג כן בעדתו ודאי שיעבירו אותו מכהונתו, וכן הדין. מ"מ הלוואי שיהיה חלקי בגן עדן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר. והטעם הוא משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך"...

ועוד הוסיף: "ידוע כמה חזק שטף ההתבוללות בארץ צרפת, וכמה גדול מספרם של נישואי התערובת במדינה זו. בניגוד לארצות אחרות ששם היהדות הולכת ומתגברת

ומתנערת משיפלותה - הנה בצרפת הטמיעה הולכת וגדלה. תנאי הסביבה הצרפתית המיוחדת, המצטיינת בקלות דעת ובדלות של עיון רציני מעמיק, רוח החירות והחופש והרדיפה אחרי נוחיות נעימה וזוהר חיצוני מקסים, גורמים להתפשטות מחלת ההתבוללות בארץ זו, ורבים הם חלליה בקרב יוצאי רוסיה ופולין ר"ל, ואם לא יתאזרו ויתעודדו לאחוז בדרכי הצלה, ולהקים פינת מגן לשרידים יחידים אשר יוכלו אחרי חינוכם ולימודם בקודש להכין דור חדש נאמן לה' ולתורתו, אם יזיחו את המעשה הבדוק והמנוסה של החינוך החרדי לפי שיטת גדולי אשכנז - סופה של יהדות צרפת גוויעה וכליה גמורה ח"ו. עת לעשות לה' וכו'... הגורם העיקרי למצב המעצב והמבאיש שנוול בצרפת הוא לפי דעתי רגש הבדידות המעיק על לבו של הנוער היהודי. הנער או הנערה היהודית מרגיש את עצמו בודד ונעזב לנפשו. אין לו אחיזה נפשית בקרב הבית או המשפחה של הוריו וקרוביו. הבית והמשפחה של אחינו בצרפת נתרוקנו מנחלת אבותיהם וממסורתם של הווי יהודי חי ורענן, אין בהם סימן של חיים ברוח היהדות. הרדיפה אחרי כסף ותענוגות עולם עשתה שמות בקרבם וגרמה לפריקת עול תורה ומצוות. הצעיר היהודי כשהוא מגיע לגיל בוגר מרגיש את עצמו בודד בעולמו. היהדות, כפי המתודה של הוראת הזקנים והישישים מסוג הישן, היא בעיניו חיים של נזירות ובדידות, והלימוד עצמו מורגש אצלו כשעמום מייגע, ואת היהדות הם רואים כעין גטו רוחני של ימי הביניים שיש להיחלץ ממנו בכל כוח. הצעירים והצעירות בצרפת הם מנותקים מכל מגע ומשא חברותי עם יהדות אמת מלאה חיים ותנועה, מכל לימוד מבדח ומושך את הלב, אין שום קשר בין איש לאיש, אינם מצטרפים ואינם מתחברים זה אל זה מחוסר אידיאלים משותפים, ולפיכך הם הולכים ונסחפים עם הזרם הזר של הסביבה הגויית. התוצאות ידועות למדי, הם הולכים ונטמעים ונבלעים בין הגויים... סוף סוף אין לנו דיקטטורה צבאית, ואין ביכולתנו לנקוט אמצעי כפייה נגד הנוער המתרחק מאיתנו. לא נשאר לנו אלא דרך הצלה אחת ויחידה, לחבב את היהדות ולהראות את נועמה ויופיה הרוחניים במסגרת של חברותא יהודית השומרת על עצמאותה הרוחנית באומץ לב ובגאון".

רק לאחר הקדמה ארוכה זו מבסס הרב את הנימוקים ההלכתיים לגישה זו, בצירוף הכלל: "עת לעשות לה' הפרו תורתך", והרב מדגיש: "ובוודאי שדבר זה נמסר רק לחז"ל להכריע מתי הוא העת לעשות ומה מותר להפר, ולא נמסר לכל אדם לעשות מעשה בשביל שהוא יודע כי יש כאן עת לעשות וכו'. ואולם בנידון שאין כאן איסור גמור ורק יש כאן מנהג חסידות ומידת צניעות - אפשר לדרוש סמוכין, ולהתיר בארץ צרפת, שכבר הגיע מצב היהדות עד משבר, ואם לא נאחז באמצעים חינוכיים מנוסים ומעוטרים בהצלחה כאותם של ארגון "עזרא" באשכנז וארגון "ישורון" בצרפת, עתידה תורה ח"ו שתשתכח מישראל, וד"ל".

התבטלותו לגדולי הדור

על אף שכידוע הרב היה מקורי מאוד בתשובותיו, ובמוחו הגאוני העמיד מערכות שלמות מבוססות בראיות חותכות להוציא הלכה ברורה, מכל מקום ניכרת בתוך תשובותיו התבטלותו לגדולי האחרונים, ובפרט למרן החת"ס זצ"ל. לדוגמא, בתשובתו בעניין קונצרט דתיים עם כלי שיר בבית הכנסת (ח"א סי' טז) מוכיח הרב שדרך שבח והודייה להשי"ת הדבר מותר, אך מוסיף הרב: "מ"מ ירא אני להתיר מאימתו של רבנו שבגולה מרן החת"ס ז"ל בח"ו סי' פ"ד מתשובותיו, שלא נחה דעתו שישתמשו בכלי זמר בשעת התפילה אפילו בחול". ואף שלפי טעמו של החת"ס הוא אף שלא בביהכ"נ, ואנחנו נוהגים להתיר שלא בביהכ"נ לשיר בכלי שיר אם השירים הם תפילות ותשבחות, מ"מ "לא מלאני לבי להתיר בביהכ"נ אפילו קונצרט דתיים, ומי שכוחו יפה יותר ממני יבוא ויתיר". וכן בתשובתו בעניין מכירת בית הכנסת (ח"א סי' יח), לאחר שהוא מוכיח שדעת הרבה אחרונים שמותר למכור ביהכ"נ שלא מתפללים בו, כותב הרב: "מ"מ קשה בעיניי להקל נגד דעת רבנו שבגולה החת"ס ז"ל".

גם עם פוסקי דורו נהג להתיעץ. וכך הוא מספר בתשובתו בעניין שותפות עם גוי בעסק והגוי יעבוד בשבת (ח"א סי' כג): "הנה קודם המלחמה, כשהייתי רב בעיר פילישיקי אשר בליטא, הפצירו בי הבעלי בתים שבעירי להתיר להם את העבודה בשבת ע"י שטר שותפות עם גוי, וטענו שבאם לא אתיר להם יהיו מוכרחים לחלל את השבת. והנה הרב שהיה לפניי בעירי הנ"ל לא רצה להתיר בשום אופן, ולעומת זה הגאון ר' צבי מהפית ז"ל, האב"ד בעיר ווילקאווישקי הסמוכה לפילישיקי, התיר ע"י שותפות גוי, ובאתי עי"ז במבוכה גדולה. ונסעתי לראדין לשאול את פי הגאון הצדיק בעל חפץ חיים ז"ל מה לעשות, והגה"צ ז"ל אמר לי שאין הוא רוצה להכריע בדבר זה, מאחר שיש פנים לכאן ולכאן ולפיכך אינו יכול לקבל אחריות בדבר זה. וסוף דבר היה שגם אני החמרתי ואסרתי, ולא נתתי בשום אופן שטר מכירה או שטר שותפות".

המקום הבולט ביותר לעניין זה היה בתשובתו המפורסמת והארוכה בעניין הימים בהמות בחשמל לפני שחיטתן (ח"ב סי' ד), שם הראה את כוחו העצום בבירור הלכתי מעמיק ומקיף בכל חלקי הסוגיה, אעפ"כ לעניין הלכה למעשה ביטל דעתו לדעת הגאון ר' חיים עוזר.

שמירת קדושת בית הכנסת

הרב פעל בעת בה ניסו הרפורמים להכניס בכל דרך שינויים במנהגי ישראל. הרב עמד על כך שלא ייכנסו לבתי ישראל רוחות זרות הפוגעות במסורת ישראל סבא, ובפרט במה שנוגע לבית הכנסת, אף במקום שעל פי דין היה מקום להתיר את הדבר. לדוגמא

בתשובתו שכבר הובאה לעיל בדבר הכנסת פיוטים באנגלית לסדר התפילה בבית הכנסת (ח"א סי' ט), על אף שעל פי הדין תפילה נאמרת בכל לשון, כותב הרב מתוך לבו הטהור: "והנה בעו"ה לא נשאר לנו מקום ליהדות שלמה וטהורה חוץ מביהכ"נ, ולכן צריך לדקדק ששם תהא לשון הקודש השוררת היחידה. ודבר זה, שאוסרים השימוש בלשון זרה בביהכ"נ, מעורר בלב את הצורך ללמוד לשון הקודש, ויש לאיסור זה כוח השפעה גדול בידעים ובלא יודעים, שע"י כן מתעצם בלב הרגשת הקדושה של התפילה ושל בית הכנסת". ולאחר שהוא כותב שיש טעם לאסור את הדבר מצד מנהג אבותינו, הוא מסיים: "סוף דבר, עצתי, עצת אוהב נאמן, שלא ינהיג מנהג זה בציבור, והרי כל אשה יכולה לעיין בשעת תפילה בתרגום אנגלי. אבל בפומבי ובציבור - לא! ויקוב הדין את ההר, בבית הכנסת משתמשים רק בלשון הקודש, והתפילה נאמרת רק בשפת קדושינו אנשי כנה"ג ושפת כל הדורות שהרוו אותה בדם לבם ובדמעות עינם".

כמו כן בתשובתו לעניין קיום קונצרטים בבית הכנסת הנזכרת לעיל (ח"א סי' טז), לאחר שהרב מאריך בגדרים ההלכתיים של קדושת בית הכנסת, כותב הרב: "ולפי זה בוודאי שיש איסור לעשות קונצרטים של חול בביהכ"נ. ואף שבאשכנז רבים מאוד בין היראים הולכים לקונצרטים של חול, אפשר שסומכים בזה על שיטת הרמ"א דאינו אסור אלא במשתה או למי שרגיל בו, וכמבואר באו"ח סי' תק"ס הנ"ל, ועיי"ש בטור ובב"י. אבל באמת מסקנת הפוסקים לאסור, ואם אין בידנו למחות נגד אלה שהולכים לקונצרטים משום שהוא דבר שאינו נשמע בארץ אשכנז, עכ"פ אין לנו להתיר בביהכ"נ".

היחס ההלכתי למחללי שבת בזמננו

אם בעבר מחלל שבת בפרהסיא היה נחשב כמי שמוציא עצמו מהכלל, ומן הסתם גם לבית הכנסת לא היה מגיע, בדורות אלו רואים כי גם מחלל שבת לא נמנע בעיתים מזומנים להיכנס לבית הכנסת. והתעוררה השאלה האם היחס למחללי שבת השתנה.

בתשובתו לגבי ילד ערל שאביו מחלל שבת בפרהסיא, ואביו רוצה לחגוג לו בר מצוה ולקרותו לתורה (ח"א סי' יא), לאחר שהרב דן בהיבט של הילד מתייחס הרב לאב, וכותב שיש לסמוך על דעת הגאון בשו"ת בנין ציון שמחללי שבת בזמננו נחשבים כתינוקות שנשבו בין הגוים, וכן בשו"ת מלמד להועיל כתב שבזמננו לא מיקרי מחלל שבת בפרהסיא כיון דרבים עושים כן, ובפרהסיא נקרא רק מי שאינו מתבייש ופורש עצמו מכלל ישראל. ועוד מוסיף הרב שהרבה טועים וסוברים כמש"כ במהרי"ק דהמחלל שבת לשם פרנסה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ואף שדבר זה אין לו שום שייכות למלאכה שאינה צריכה לגופה, כיון שהמלאכה עצמה היא לגופה ורק מטרת עבודתו היא לשם שכר וזה אינו בגדר מלאכה שאינה צריכה לגופה,

אבל מכיון שנזרקה הברה זו בציבור יש טועים וסוברים שהוא מותר. וסברא שלישית ע"פ מה שכתב בשו"ת אגרות משה שמחללי שבת בזמננו לשם הרווחת כסף ולשם פרנסה הם כמחללי שבת בצנעא, שהחילוק בין צנעא לפרהסיא הוא שבפרהסיא הוא ככופר ונראה לכל ככופר, משא"כ בצנעא הוא מחלל לתיאבון, ומחללי שבת בזמננו עושים כן משום פרנסה ואינם נראים ככופרים. ולאחר כל דבריו מסייג הרב את תשובתו וכותב: "והנה כל זה הוא להלכה, אבל למעשה אפשר שבנסיבות ידועות צריך לגזור שלא יקראו אותם לתורה למיגדר מילתא, ולהראות שאין אנו מכבדים אנשים שמפירים ברית אבות ואינם מלים את בניהם או שמחללים שבת בפרהסיא". ומסקנת תשובתו היא: "ולכן אני אומר, מכיון שאין האב ואין הבן עוברים עבירה אם אינם עולים לתורה, הדבר מסור לרבנים העומדים על משמרת התורה, אם יודעים שעל ידי מניעת כבוד זה לאב ולבן יחזירום למוטב אז ירחיקו אותם מעליה לתורה, ואם חלילה יגרמו בזה שיפרישו את עצמם לגמרי מן הציבור יקרבו אותם, מכיון שעל פי דין מותר לקרות לתורה את הבן ואת האב".

הימום בהמות על ידי חשמל

גולת הכותרת של תשובות הרב היא תשובתו הרחבה והענפה בענין הימום בהמות ע"י חשמל קודם שחיתן (ח"ב סי' ד). תשובה זו נכתבה בצוק העיתים, בזמן שבמקומות מסוימים נאסרה השחיטה במתכונתה הרגילה ע"י השילטון במעטה המוסרי כביכול של צער בעלי חיים. הרב נתבקש מגדולי הדור לכתוב תשובה בנושא, ועל אף שמצא פנים להיתר לא הרהיב בנפשו להתיר את הדבר למעשה, וכפי שמתאר הרב עצמו בתשובתו: "ומראש אני מודיע שכל מה שאכתוב לקמן אינו אלא בתור מו"מ של הלכה, ולא להורות הוראה אני בא. הלכות טריפות הן הלכות חמורות מאוד, ועניין הכשרות הוא אחד מיסודי היהדות, וגזירות החשמול היא גזירה קשה המביאה בסכנה כל עניין הכשרות של כללות האומה אשר מסרה נפשה על החזקת הכשרות בטהרתה, וחלילה ליחיד להורות הוראה בזה, והדבר מסור לגדולי ההוראה שבדור, אשר מדבריהם לא נזוז אף זיז כל שהוא. וה' ישמרנו משגיאות... את החיבור כתבתי בשעה של מצוקה נוראה, בשעה שחרב חדה הייתה מונחת על צוואר ישראל. המלכות הרשעה של הנאצים גזרה איסור על השחיטה בלא הימום הבהמה קודם שחיתתה. לאחר מכן שללו הרשעים בתחבולות חוקיות אכזריות את האפשרות להביא בשר מן החוץ. ולא התירו את השחיטה הכשרה אפילו לזקנים וחולים מסוכנים. נשקפה סכנה חמורה שמרבית היהודים לא יעמדו בניסיון ח"ו, וייכשלו באכילת נבילות וטריפות. בינתיים נשמע הקול כי שלטון הקהילה העברית הגדולה בברלין חושב מחשבות להנהיג במוסדות של הקהילה, בית החולים, בתי מושב זקנים, ועוד, אכילת בשר נבלה

וטריפה הנקנה במקולים של נכרים. שלטון הקהילה, שאף על פי שהורכב ברובו הגדול מאנשים ליברליים נזהר תמיד בנוגע למוסדות הקהילה הרשמיים בענייני כשרות על פי חוקי השו"ע, והיה סר למשמעתם ולהשגחתם של הרבנים החרדים - טען שבשעת גזירה קשה זו הם אנוסים בעל כרחם להתיר אכילת נבילות וטריפות משום פיקוח נפש של החולים והזקנים, שע"פ פקודת הרופאים אי אפשר להם להתקיים בלא אכילת בשר. שמועה זו פגעה בנפשנו... בצר לנו גמרנו להימלך עם גדולי ליטא ופולין אם יש להתיר בשעת סכנה זו את ההימום כפי דרישת הממשלה הרשעה. נסעתי לוויילנא, לוורשה וללובלין לשם התייעצות בשאלה חמורה זו הנוגעת לנפש היהדות בגרמניה. הגאונים מרן ר' חיים עוזר זצ"ל בוויילנא והר"מ שפירא בלובלין הטילו עליי לחבר חיבור בבירור השאלה מצד ההלכתי. שמעתי לעצתם, והתשובה הבאה בספר זה היא פרי גיעתי ועמלי הרב בבירור השאלה מכל צדדיה. אמנם הראיתי בה פנים להיתר, אבל ידעתי מראש כי גאוני ליטא ופולין וגדולי ישראל, מנהיגי היהדות החרדית, לא יסכימו לעולם להיתר שיש בו משום שינוי אופן השחיטה הנהוג בישראל מדורי דורות, ואף אני בעצמי לבי נקפני מאוד לגשת לעניין חמור זה של כשרות השחיטה, שהוא יסוד היסודות בחיי ישראל. וכמה פעמים אמרתי להרה"ג הצדיק מה"ר עזריאל מונק זצ"ל, רבה של עדת ישראל בברלין, שעמד בראש הלשכה לענייני השחיטה בגרמניה, שאין לנו לחפש היתרים לשינוי אופן השחיטה. היהודים החרדים לא יאבו ולא ישמעו לנו, הם ירעבו ויענו את נפשם ולא ירצו לטמא את עצמם באכילת בשר בהמות שנשחטו על פי האופן שהתקינו הרשעים צוררי ישראל. הצורך המזוהם, ראש השלטון הנאצי, ואפלי אלפים שכמותו, יאבדו מן העולם, ודתנו הקדושה תעמוד לעד. על היהודים בגרמניה לעמוד בניסיון למען דתנו הקדושה ולמען אחינו שבכל הארצות. ואם ח"ו נורה להקל בשחיטה זו, עתידים אנו לסכן את השחיטה היהודית בכל העולם. עלינו להראות לכל העולם שמוכנים אנו למסור את נפשנו על קדשי ישראל, ויראו שונאינו שבאיסור השחיטה לא יעבירו את ישראל על דתו, ואולי ירפו ממנו... ברם, חזקו עלי דברי רבותי וחברי הרבנים שעלי לעסוק בבירור הלכה חמורה זו, שלרגלי חידושה לא נתפרשה ולא נתבררה בספרות הרבנית. מעולם לא עלה על דעתם של רבני ישראל כי יבוא יום ויכריחו אותנו לשנות מאופן השחיטה שהונהג בתוכנו עפ"י צווי תורתנו הקדושה והוסדר ע"י חכמינו ז"ל מקבלי תורה שבע"פ. ועכשיו, שהגיעה שעת צרה ומצוקה והעם מפרפר בחבלי יסוריו הנוראים, על מנהיגי ישראל להראות שאין הם קשוחי לב ח"ו, וכי הם משתתפים בצער עמם ועושים כל מה שביכולתם להגיע לשערי הצלה... החיבור על הימום הבהמות המודפס כאן נשלח מעצת מרן הגר"ע זצ"ל לכל גדולי ישראל לשם קבלת חוות דעתם. רובם ככולם אסרו את ההימום, ואף המעטים שנטו להקל בשעת מצוקה ומשום ספק פיקוח נפש, חזרו אח"כ מדעתם הראשונה והצטרפו אל האוסרים, ונמנו וגמרו שלא להתיר בשום אופן. קיום דת ישראל וקיום

היהדות והצלת כבודה דורשים מאתנו להביא את הקרבן הקדוש של איסור בשר, ובזכות זו נזכה לגאולה שלמה ולפדות נפשנו".

לשבחם של רבני יהדות גרמניה

הרב ששימש כראש בית המדרש לרבנים בברלין ראה צורך להראות קבל עם ועדה, שעל אף ההשכלה שחדרה עמוק לתוככי גרמניה, בכל זאת צמחו שם תלמידי חכמים גאונים וצדיקים, גם מאותם שמפאת הצורך השתלמו במדעים, וכך הוא כותב בהקדמה לאחת התשובות (ח"א סי' לא): "השואל היה תלמיד ותיק של בית מדרש לרבנים מיסודו של מרן הגאון הצדיק מהר"ר עזריאל הילדסהיימר זצ"ל. הוא נספה בשואה הגדולה ע"י המרצחים הגרמנים, ימ"ש. הוא היה צדיק תמים, עוסק בתורה יומם ולילה ונוהג בקדושה ובטהרה בכל הוויות חייו. ואף שהיה באפשרותו להציל את עצמו קודם פרוץ המלחמה כדרך שעשו שאר רבני גרמניה, לא רצה לעזוב את קהילתו לבדה בשעת צרה ומצוקה. וראוי לקבוע לדורות, כי בין רבני גרמניה נמצאו אנשים צדיקים, חסידים וקדושים, אשר במדינות אחרות היו רבבות אנשים רצים אחריהם ליהנות מזיו תורתם ויראתם. את השכלתם האקדמאית שקבלו במכללות גרמניה הורידו למדרגה של רקחות וטבחות ממש, לא יאומן כי יסופר. את התארים האקדמאיים הסתירו מעין כל, ולא השתמשו בהם אלא במגעם עם השלטונות ובמלחמתם נגד החופשיים המתבוללים. ואין לנו נחמה אלא התקוה המעודדת כי ינקום ה' את נקמת דם עבדיו השפוף".

אגב, בהמשך ההקדמה לתשובה הנ"ל מתייחס הרב לעניין שעורר בזמנו פולמוס בין הרבנים, והוא קביעת יום זיכרון ואבל לשואה האיומה. הרב שעבר על בשרו את התופת הגדולה בשנות הזעם כותב (ח"א סי' לא): "לדעתי ראוי לקבוע יום אבל וזיכרון מיוחד לזכר רבני וקדושי ישראל שנהרגו ושנטבחו ושנשרפו על קידוש השם, ולהזכיר ביום זה את נשמותיהם של קדושים אלה. צריכים אנחנו לעשות כן לא משום כבודם של הקדושים בלבד, אלא גם בשביל הדורות הבאים, שלא ישכחו מה אבד לעמנו בזמן שחושך הרשעות הרצחנית כיסה את ארצות אירופה. ולמטיפי הסליחה והאחדות אני אומר: מוטב לכם להטיף לרשעים הארורים שיעשו מה שעשה קלצטונירו של ר"ח בן תרדיון: אף הוא קפץ ונפל לתוך האור [ע"ז יח, א]".

* * *

במאמר זה ניסינו להראות את דרכו של הגאון הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל בפסק ובחינוך, מתוך מה שעולה משרידי תשובותיו. הדברים שהובאו הם מעט מן המעט מהים הגדול של תשובותיו, והרוצה לטעום מנועם אמריו תורתו מונחת לפניו, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמד. יהיו דברים אלו לעילוי נשמתו הטהורה.

הרב נתן קוטלר

שיטת בעל ה'שרידי אש' בלימוד הגמרא

מבוא
א. הלמדן מול הפוסק
ב. בירור הגירסה הנכונה בראיות מוצקות
ג. "המעין הקדוש והטהור של הישיבות"
ד. קומה נוספת של מחשבה
נספח: עיון בהגהת הרב ויינברג לספר התרומה

מבוא

הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל (תרמ"ד-תשכ"ו) חיבר בין עולמות לימוד שונים. הוא היה עילוי בישיבת סלובודקה וגם היה ראש בית המדרש לרבנים בברלין. הוא פיתח מאוד את עולם המחקר התלמודי, ואף כתב ספר בשם 'מחקרים בתלמוד', יחד עם זאת חידושו לש"ס הם בסגנון ראשי הישיבות של ליטא. נוסף להיותו למדן ופוסק היה הרב ויינברג איש מחשבה, ובספרו 'לפרקים' קובצו חלק ממאמריו שמתאפיינים במקוריותם. הייחודיות שבחידושו על הש"ס היא בזה שהוסיף קומה נוספת של מחשבה שמבארת את הסוגיה ונותנת לה עומק והבנה נוספים.

א. הלמדן מול הפוסק

הרב ויינברג ידע להבחין היטב בין התפקיד של הלמדן לעומת התפקיד של הפוסק, והקפיד שלא לערבב בין התחומים. נפקא מינה להבדל ביניהם היא השאלה האם מותר לחלוק על האחרונים. הרב ויינברג לימד שבתפקיד הלמדן בוודאי שמותר לחלוק עליהם, אך בתפקיד הפוסק יש להיזהר בכך מאוד:

מה שכתב להקשות על סברתי ברוב וחזקה מדברי גדולי האחרונים הפנ"י והגרע"א - לא נעלם ממני שגדולי האחרונים תפסו בפשיטות שרוב עדיף מחזקה, אבל מה בכך, הלא כן היא דרכה של תורה לפלפל ולחדש גם נגד גדולי האחרונים, ורק בנוגע להלכה למעשה אסור לנו להעלים עין מדברי הגאונים ז"ל שדעתם רחבה מדעתנו והננו כולנו כקליפת השום נגדם, אבל בנוגע לסברה ולהסברת המושגים יש לנו רשות לחדש ולומר דברים שלא עמדו עליהם, כי כל איש מישראל שנשמתו הייתה במעמד הר סיני קיבל חלקו בתורה ובחידושי התורה, ואין לערער נגד זה².

1 יצא לאור בהוצאת בית המדרש לרבנים בברלין בשנת תרח"ץ.

2 שו"ת שרידי אש חלק א סימן קיג (הסימונים על פי המהדורה החדשה). וראה גם שם סימן עט.

בנקודה הזאת יש הבדל משמעותי מאוד בין הרב ויינברג לבין פוסקים אחרים כמו הרב משה פיינשטיין³ והרב עובדיה יוסף, הסוברים שגם בפסיקת הלכה מותר לחלוק על אחרונים מתוך ענווה⁴.

הרב אליעזר ברקוביץ, תלמידו של הרב ויינברג, העיד שאמנם בלימוד העיוני רבו היה חולק על האחרונים בהבנת הסוגיה, אך בפסיקה ההלכתית ביטל את דעתו מפניהם⁵: "היה הבדל עצום בין הרב ויינברג כלמדן נועז לבין זהירותו כפוסק. כלמדן הייתה לו עצמאות אינטלקטואלית, אך כפוסק הוא היה מתייחס ביראת כבוד לא רק לגדולי האחרונים, אלא גם לגדולים שבדורו. תשובות רבות שכתב מסתיימות באמירה שהוא מרגיש שההכרעה הסופית צריכה להיות יחד עם פוסקים נוספים"⁶. הרב ברקוביץ מספר שבשנת תרצ"ח כשהוא היה רב צעיר בברלין הובאה בפניו שאלה הלכתית חמורה מאוד. הוא למד את הסוגיה ואת המקורות וכתב תשובה, שאותה הציג בפני הרב ויינברג כדי לשמוע את דעתו. אך הרב ויינברג השיב שהוא לא מסוגל לקחת על עצמו את האחריות לפסק זה, ויש לשלוח אותו לגדול הדור, הרב חיים עוזר גרודזינסקי מוויילנא, לשמוע מה דעתו⁷. הרב ברקוביץ סיפר שתגובתו של רבו נחרתה בלבו והשפיעה עליו במהלך כל חייו⁸.

ב. בירור הגירסה הנכונה בראיות מוצקות

הרב ויינברג ראה ערך גדול בבירור הגירסאות הנכונות של הראשונים⁹. הוא נהג לספר את האנקדוטה הבאה על היחס למחקר תלמודי ותיקוני גירסאות מול הפלפול: מסופר שהרד"צ הופמן התארח פעם בעיירת קייט בגרמניה אליה היו מגיעים רבנים חשובים ממזרח אירופה. אחד הרבנים ניגש לרב הופמן עם קושיא על רש"י, אך

3 שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קא.

4 הקדמה לשו"ת יביע אומר ח"א. וראה במאמרי 'קווים לדרכי לימודו ומדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל', 'המעין' גיליון 242, תמוז תשפ"ב, עמ' 268-270.

5 Rabbi Dr. Eliezer Berkovits, "Rabbi Yechiel Yakob Weinberg zt"l: My Teacher and Master," Tradition 8:2 (Summer 1966), p. 6-7

6 שם עמ' 9-10.

7 לימים הרב ויינברג כלל את תשובתו של תלמידו בשו"ת שרידי אש (אבן העזר ס' צז) וכתב בתחילתה: "תשובה זו, המצטיינת בבקיאיות ובהגיון חריף וצלול, נכתבה ע"י מי שהיה תלמידי הרה"ג גדול בתורה ובחכמה הרב ר' אליעזר ברקוביץ שליט"א, ששימש בשעתו רב העדה בברלין".

8 Tradition שם עמ' 10.

9 ראה שו"ת 'שרידי אש' חלק ג (מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ו) עמ' תא-תח על תיקוני ספרים קדמונים. וראה במאמר 'בעלי תריסין בבית המדרש' בתוך: 'לפרקים' (ירושלים תש"פ), עמ' תיז-תכב.

הרב הופמן אמר שיש טעות דפוס וממילא אין קושיא. הרב לא אהב את תירוצו של הרד"צ הופמן וניגש עם הקושיא לאחד מגדולי הדור שהיה שם, והוא תירץ תירוץ מפולפל. הרד"צ הופמן אמר לאותו גדול: "ההבדל בינך וביני הוא שכשאתה אגיע לעולם האמת רש"י יקבל את פניי, כי המדפיסים שיבשו את כוונתו ואני תיקנתי את הגירסה. ואילו כשאתה תגיע לעולם האמת המדפיסים יקבלו את פניך, כי אתה הגנת עליהם בפלפולך"¹⁰...

יחד עם זאת הרב ויינברג היה זהיר מאוד בתיקוני גירסאות, והקפיד שלא לעשות זאת על בסיס סברות, אלא על בסיס ראיות מוצקות בלבד. הרב ברקוביץ מספר שסייע לרב ויינברג בבירור השאלה לגבי הימים הבהמות ע"י חשמואל, והיה צורך בין היתר לברר את הבעיה של 'נפולה' כשהבהמה נופלת עקב מכת החשמל. בבית יוסף בורה דעה (ס' נח) מובא שיש סתירה בין הנאמר בספר התרומה (ס' יח) לדברי הגמרא בחולין (נא, א). הרב ברקוביץ מספר "עקב חשיבות הבירור, הרב ויינברג דרש ממני לבדוק במקור כל ציטוט המובא בבית יוסף. כשבדקתי את ספר התרומה הסגנון שלו הוביל אותי להאמין שנפלה בו טעות סופר, המסבירה את הסתירה בינו לגמרא בחולין. הלכתי לחדרו של הרב ויינברג בבית המדרש והצגתי לו את עמדתי במשך כמה שעות. הרב ויינברג לא קיבל את דבריי. אך למחרת, בדרך לבית המדרש, פגשתי אותו עם החיוך המיוחד שלו, והוא אמר לי: 'אתה יודע? נפלה טעות סופר בספר התרומה!' אפשר כמובן לדמיין כיצד הופתעתי מתגובתו. עדיין עם חיוכו הוא אמר: 'אתה שיערת, אך לי יש הוכחות!'¹¹. הלקח הזה נשאר עמדי. לפני קצת יותר משנה¹² עיינתי שם בספר התרומה בהקשר לנושא אחר שעבדתי עליו, אך הפעם לבד. מצאתי את הסתירה בין ספר התרומה לגמרא בחולין, כשעיינתי במקור שוב הייתי בטוח שנפלה טעות סופר, אך הפעם זכרתי את שיטת ביסוס הראיות שהרב ויינברג הראה לי לפני כל כך הרבה שנים. בדקתי לפי זה ומצאתי ללא צל של ספק שבמקור נפלה טעות סופר"¹³.

ג. "המעין הקדוש והטהור של הישיבות"

אחד מתלמידיו הקרובים של הרב ויינברג היה הרב שאול וינגורט, שלמד בבית המדרש לרבנים בברלין ולימים נהרג בתאונת רכבת במונטרה. הרב ויינברג כתב

10 שם עמ' 7-8.

11 לעיין בהוכחותיו של הרב ויינברג עיין בשו"ת שרידי אש חלק ב סימן ד פרק ד, ובנספח שבסוף מאמר זה.

12 המאמר התפרסם בקיץ תשכ"ו מעט לאחר פטירתו של הרב ויינברג.

13 שם עמ' 8-9.

מאמר לזכרו בשם 'כלולת שאול'¹⁴, ושם סיפר שהרב וינגורט עמל קשה בלימודיו בבית המדרש לרבנים (במקביל למד גם באוניברסיטה וקיבל תואר ד"ר), וכאשר ביקש לעמוד בתנאים לקבלת תעודת הסמיכה הרב ויינברג ביקש בקשה: "כשמסרתי לשאול ז"ל את השאלות בכתב אמרתי לו: 'מובטחני כך שתעשה עבודתך באמונה כהרגלך תמיד. אלא שבקשה אחת לי אליך: שאחר כך תיסע לשיבת מיר או לשיבת סלאבדקה, שם תקדיש כל זמנך, יום ולילה ללימודי קודש, ואך לימודי קודש'. הוא נעץ בי עיניים תמהות ולכן המשכתי ואמרתי לו: 'רצוני להביאך אל המעיין ממנו שתיתי אני. לאחר ששבעת מתרבות אירופה די והותר, עליך לשוב למעיין הקדוש והטהור של הישיבות, שם תגיע לשערי בינה ודעת יתירה בתורתנו הקדושה'¹⁵.

הרב ויינברג סיפר במאמרו הנ"ל שכששאלת קבלתו של שאול וינגורט לבית המדרש הייתה על הפרק הוא בתחילה התנגד לכך. הוא הסביר ששיטת החינוך של חרדי אשכנז אינה מתאימה לילידי פולין שנתגדלו וחונכו באווירה חסידית. "לא כבני אשכנז בני פולין. בני אשכנז התרגלו כבר לאוויר הקר, קיבתם הסכינה והיא נוחה לעכל לימודים שונים. אבל אלה שנתגדלו באווירה של חסידות פולין, שכולה יהדות חמה ולוהטת, צפויים לסכנה חמורה אם יעברו לאוויר הקריר של יהדות גרמניה, שאין בה כדי חימום לאחרים בעלי מזג שונה"¹⁶.

ד. קומה נוספת של מחשבה

הרב ויינברג התייחס בחלק מן הסוגיות בגמרא להיבטים המחשבתיים והרעיוניים העולים מתוך הלימוד. תלמידו הרב אברהם אבא וינגורט, שערך בין היתר את 'חידושי בעל שרידי אש' על הש"ס, קיבץ את כל אותם ההיבטים המחשבתיים, והביא בסוף כל כרך של חידושי השרידי אש 'הערות מחשבה ומוסר העולות מתוך ביאורי הגריי"ו לסוגיות ההלכתיות'.

נבחן כמה דוגמאות:

א. בחידושי ה'שרידי אש' למסכת בבא מציעא (ס' לד) הרב ויינברג מסביר את העיקרון הרוחני העומד מאחורי הדין של היאוש באבידה:

אין הרכוש הפרטי קנין עולמי בלתי מוגבל של בעל הרכוש. התורה הכירה בדרך כלל את זכות הרכוש הפרטי, אבל היא הגבילה זכות זו בתחומים

14 המאמר התפרסם בספר הזיכרון 'יד שאול' שהרב הוציא לאור יחד עם הרב פינחס ביברפלד בשנת תשי"ג, וכן התפרסם לימים בספרו 'לפרקים' ח"א (ירושלים תש"פ) עמ' קנט-קעב.

15 לפרקים עמ' קסג.

16 שם עמ' קסא.

ידועים, וזה כל זמן שרכוש זה הוא ברשותו, ואפילו אינו ברשותו אבל הוא בתחום מחשבתו. אבל משיצא הדבר מרשותו והוסח לגמרי מלבו חדלה אדנותו, והוא חוזר לאדון כל הארץ, והוא התירה למי שמצאו.

בדרך זו הרב ויינברג מסביר את מחלוקת אביי ורבא בסוגיית יאוש שלא מדעת הוי יאוש או לא הוי יאוש, וכן מסביר את מקור דין יאוש באבידה לפי הירושלמי (ראה להלן). אין כאן רק חידוש רעיוני בסוגיא, אלא בניית קומה חדשה של בירור רוחני היוצא מתוך הסוגיה.

ב. בגמרא בקידושין נאמר (ג, א-ב): "חליפין איתנהו בפחות משה פרוטה, ואשה בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה". ופירש רש"י:

לא מקניא נפשה - דגנאי הוא לה, הלכך בטיל לה לתורת חליפין בקידושין ואפילו בכלי שיש בו שוה פרוטה אי יהיב לה בלשון חליפין, עד דיהיב לה בתורת לשון קנין או קיחה או קידושין.

ה'שרידי אש'¹⁷ מלמדנו שרק קנין כסף הוא סמל לקנין ולא חליפין:

ומטעם זה אין אשה נקנית בחליפין, שאין האשה חפץ שמתחלף בדבר אחר. האישות הוא עניין של איסור וקדושה והכסף הוא סמל של קנין לאישות, אבל חליפין דומה למשא ומתן, חילוף דבר בדבר, וזה הוא הגנאי לאשה שהזכיר רש"י. ומה שאמרה הגמרא: אשה בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה, פחות משה פרוטה הוא סימן מובהק לחליפין, שמחליף דבר בדבר, וכל אדם מחליף מה שיש לו ברגע זה לדבר אחר שרוצה בו, וזה שייך במסחר, אבל אשה אינה חפץ של מסחר.

נספח: עיון בהגהת הרב ויינברג לספר התרומה

בגמרא בחולין (נא, א) נאמר:

אמר רב הונא: זכרים [=איילים] המנגחין זה את זה - אין חוששין משום ריסוקי אברים, אף ע"ג דמידיו וקיימי [=אע"פ שהם כואבים] - צימרא בעלמא הוא דנקט להו [=מדובר רק בחמימות בלבד אך לא בריסוק איברים], אי נפול לארעא - ודאי חיישין [=אך אם הם נפלו לארץ מכח הנגיחה בודאי שחוששים לריסוק איברים].

ובהמשך הגמרא (נא, ב) נאמר:

ואמר ר"נ: בית המטבחים - אין בו משום ריסוקי אברים. ההוא תורא דנפל,

17 בחידושי ה'שרידי אש' על הש"ס ח"א קידושין סימן יא.

ואישתמע קל נגחותיה [=מעשה בשור שהופל בבית המטבחים ונשמעו קול נגחותיו], על רב יצחק בר שמואל בר מרתא, שקל משופרי שופרי [=לקח מן המובחר שבמובחר]; אמרי ליה רבנן: מנא לך הא? [=מניין לך דין זה שלא חששת לריסוק איברים?] א"ל, הכי אמר רב: צפרניו נועץ עד שמגיע לארץ [=כשהבהמה יודעת שעומדת ליפול היא מתחזקת בצפורניה כדי לעצור את הנפילה]¹⁸.

אך בספר התרומה (הלכות טרפות סימן יח) נאמר:

אילים המנגחים זה את זה ונופלין אין בהם משום רסוק איברים שנועצים ציפורניהם בארץ, הא לאו הכי אסורין שמפילים אותם בחוזק. אבל נפלה מאליה אפילו בלא ידיעה מותרת, בדלא נפלה מגובה עשרה טפחים.

ויש להקשות על דברי ספר התרומה, מדוע כתב שהסיבה שהאילים המתנגחים מותרים "שנועצים ציפורניהם בארץ, הא לאו הכי אסורין" - והרי הגמרא הזכירה את נעיצת הציפורניים רק לגבי בית המטבחים ולא לגבי אילים המתנגחים. ועוד, נעיצת הציפורניים היא סיבה להתיר את הבהמה כי היא עצרה את נפילתה ולכן לא חוששים לריסוק איברים, אך הגמרא אמרה לגבי האילים המתנגחים שאם הפילו זה את זה חוששים לריסוק איברים. כיצד ספר התרומה יכול לחלוק על הגמרא?

הבית יוסף מחזק את הקושיא, וכותב שישנו חילוק בין האילים המתנגחים לבין בית המטבחים:

ואם תאמר מה בין זה לזכרים המנגחים זה את זה ונפלו לארץ דחוששין להם, יש לומר דזכרים אינם חושבים שחבריהם יפילו, אדרכה כל אחד מהם מתחזק להפיל את חברו, ולפיכך כשחברו מפילו פתאום הוא מפילו ואין לו שהות לנעוץ ציפורניו, אבל שוורים שמפילים בבית המטבחים כשמרגישים שבני אדם רוצים להפילם כבר יודעים שסופם להפילם, ולכן משעה ראשונה אמיד נפשיה ונועץ ציפורניו עד שמגיע לארץ.

הבית יוסף מביא את דברי ספר התרומה, וכותב שכנראה הוא סובר שאילים המתנגחים מתכוונים ליפול ולכן אין בהם רסוק איברים בשעת נפילתם:

ואפשר שבעל התרומה מפרש זכרים המנגחים אף על פי שנופלים לארץ אין בהם משום רסוק איברים שאין נופלים אלא מדעת, נפול לארעא פירוש בפתע פתאום חוששין.

18 וראה ירושלמי סנהדרין ו, ה: "רבי יונתן בן חלי ר' אבדמי בר ברתיה דר' טבי בשם ר' יאשיה אילין דחבטין תורא בחייליה אין בו משום רסוק איברים. ביומוי דרבי פינחס חבטו תורא בחייליה אמר לון בחיכון שרונה וקום וערק. אמר ברוך שבחר בחכמים ובדבריהם דאמר אילין דחבטין תורא בחיילי אין בו משום רסוק איברים".

הב"ח מביא את קושיית הבית יוסף, ומוסיף קושיא נוספת - ספר התרומה כתב "הא לאו הכי אסורין שמפילים אותם בחוזק", אך לא ברור מה כוונתו:

ועוד קשיא לי לישנא דקאמר הא לאו הכי אסורים שמפילים אותם בחוזק, דעל איזה דבר קאמר הא לאו הכי, ומאי קאמר נמי שמפילין אותם בחוזק, מי הן המפילין.

ה'שרידי אש' מביא את כל השקלא וטריא, ואומר שנפלה טעות בהעתקה או בהדפסה של ספר התרומה ונשמטו כמה מילים (שו"ת שרידי אש חלק ב סימן ד פרק ד):

ולכן נ"ל, שלשונו של ספר התרומה לקויה בחסר, ונשמטו בטעות המעתיק או המדפיס כמה תיבות שצריך להשלימן עפ"י המשך העניין, וכך צריך להגיה: 'אילים המנגחים זא"ז אין בהם משום רסוק איברים. **ובית המטבחים שמפילים אותה ונופלין אין בהם משום רסוק איברים** לפי שנועצים ציפורניהם בארץ, הא לאו הכי אסורים, שמפילים אותם בחוזק, אבל נפלה מאליה אפילו בלא ידיעה מותרת בדלא נפלה מגובה יו"ד טפחים...'.

אם כן, כוונת ספר התרומה היא להסביר מדוע אילים המתנגחים אם הפילו זה את זה אסורים, כי דווקא בבית המטבחים אם הפילו זה את זה אין רסוק איברים כי נועצים את ציפורניהם בקרקע ולכן עוצרים את נפילתם. אך כאשר לא מדובר בנעיצת הציפורניים, כגון שהנפילה הייתה בפתאומיות כמו במקרה של האילים המתנגחים, הדין שאסורים. לפי הגהה זו ממילא מתורצת קושיית הבית יוסף - כי יוצא שספר התרומה לא שינה מדברי הגמרא, אלא ביאר מדוע אילים שהתנגחו והפילו זה את זה אסורים.

הרב ויינברג לא שינה גירסאות קדמונים בחיפזון ומסברא, אלא רק כאשר היו לו ראיות חותכות לכך. ואלו דבריו:

וכדי שלא יתעקש המתעקש שהגהתי אינה אלא השערה בעלמא, הנני להביא את לשונם של הראשונים שהעתיקו מספר התרומה. והא לך לשונו של ספר הסמ"ג עשה סג (מהדורת מכון שלמה אומן עשה כך ראשון עמ' תקז):

נפלה מן הגג טריפה, אבל דלגה אפילו דרך ארובה שהיא באמצע הבית, שאין לה במה לסרך דרך נפילתה, כשרה, שאומדת עצמה לקפיצה זו. ואילים המנגחים זא"ז אין בהם משום רסוק איברים. ובית המטבחים שמפילים אותה בחוזק לארץ אין בהם משום רסוק איברים לפי שנועצת ציפורניה בארץ, אבל באילים המנגחים שנפלו מחמת הנגיחה ודאי חוששין. כך מסיק רב הונא. אבל נפלו מאליהם מותרים אם לא נפלו מגובה עשרה טפחים, כדמוכח פרק שור שנגח את הפרה.

נתקבלו במערכת

אבן הראשה. פירוש על שו"ע הלכות קידושין. חלק ראשון. אורי דוד אלבז. ירושלים, תשפ"ה. תעט עמ'. (ori0672@gmail.com)

הרב אורי אלבז הוא אברך בישיבת מרכז הרב, בוגר הישיבה הקטנה במצפה יריחו. בשנים האחרונות עסק בהלכות קידושין בעיון ובהעמקה ובהתמדה, ופרי שקידתו נמצא בהערות החשובות שהעיר כסדר שו"ע אה"ע מס' כו ועד ס" מה. בתוך ביאורי ההלכות הוא עוסק הרבה בשאלות אקטואליות, כמו תוקפם של נישואין אזרחיים, מעמדה של 'ידועה בציבור', מהו 'שוק' לעניין 'המקדש בשוק' ואם הוא זהה לשוק שהאוכל בו דומה לכלכלה ופסול לעדות, מה דין גזל הגוי והאם קיימת חובה מדאורייתא להשיב לו את הגזילה, איזו כוונה חייב החתן לכוון בשעת הקידושין, האם לחילוניים בימינו יש דין 'משומד', ועוד ועוד. ההערות מפורטות, ומציגות את הנושא מראשיתו בדברי חז"ל ועד למסקנותיו בדברי פוסקי זמננו וגם בחידושי ראשי הישיבות על המסכתות, והלשון ברורה ונעימה. יזכה הרב אלבז ללמוד וללמד ולשמור ולעשות ולקיים, ורבים יאותו לאורו.

אבני דרך. חלק כא. שו"ת שהזמן גרמן בארבעה חלקי השו"ע. אלחנן נפתלי פרינץ. ירושלים, תשפ"ו. 644 עמ'. (rabbiprins@gmail.com)

כך נוסף בסדרה הנפלאה הזו של ידידי החרוץ הרב פרינץ מבית שמש, שנוסף לעבודתו הקבועה בחינוך נערי ישראל הוא מתפנה להשיב בהתמדה ובבקיאות ובבהירות לשאלות רבות שעליהן נשאל, וגם להשלים ולהוסיף סברות ומקורות לתשובות מהכרכים הקודמים, ולהגיש את המוצר המוגמר נאה ומסודר לפני הלומדים והפוסקים תמידים כסדרם. 169 תשובות חדשות נמצאות בכרך הזה, קצרות וארוכות, והסימן ה-170 כולל כ-160 [!]. השלמות והוספות ותגובות שקיבל לתשובות מהכרכים הקודמים. כמה דוגמאות מהאוסף הענק הזה: האם מותר להתפלל כאשר באוויר נמצא ריח בושם של אשה (שאלה מצויה בתפילות שבת אצל מי שאיתרע מזלו ומושב סמוך לעזרת הנשים), אמירת תהילים בבית כיסא בשעת פיקוח נפש (למשל בשעת אזעקה כאשר חדרון זה הוא החדר המוגן ביותר בבית), האם בקדימה בברכות יש להתחשב גם בניקיון של הפרי למרות שנקודה זו לא מובאת בפוסקים, היתר נסיעה בשבת לבית חולים כשנודע לו שבנו הפצוע אושפז בו, האם יוצאים ידי חובת המנהג לאכול מאכלי חלב בחג השבועות באכילת גלידה חלבית (אם היא נחשבת מאכל או משקה, ואם משקה - האם יוצאים ידי חובת המנהג במשקה חלבי), האם מותר להתחפש בפורים לבעל חיים טמא, האם יש לחשוש שמטחי הכבוד בלוויה צבאית הם מנהג גויים, האם חייב אדם לשמוע בקול אביו למי להצביע בבחירות, האם מתאים לעשות שמחה וסעודה לסיום מסכת בשעת מלחמה, האם חייבים לקבוע מזווה במחסן 'כתר' שמיועד לאיחסון בלבד אך יש בו ארבע על ארבע אמות, וזו רק לגימה קטנה מחבית מלאה יין משובח שמילא לנו הרב פרינץ.

וצריך רק להשוות את לשונו של הסמ"ג עם לשונו של ספר התרומה כדי לראות שכל הפיסקא לקוחה מספר התרומה, שמחברו היה רבו של בעל הסמ"ג כידוע (ועיין ב"שם הגדולים" להחיד"א בערכו), ובכל מקום הוא מביא את לשונו, כמו הפיסקא הסמוכה "וכל מקום שיש לחוש לריסוק איברים..." לקוחה גם היא מספר התרומה.

ואני מעתיק את לשונו של מחזור ויטרי שהעתיק מספר התרומה, ככתוב בראש הלכות שחיטה "ואלו הלכות שחיטה כאשר מבואר בספר התרומה מר' ברוך ב"ר יצחק". והרואה שם יראה שגם הלכות טריפות העתיק מספר התרומה, כי כל הדינים המובאים שם כתובים במפתח לספר התרומה אות באות, כנראה לעין הקורא. וז"ל שם:

יח. דין נפלה בהמה מן הגג או מן העליה או נפלה דרך ארובה מגובה עשרה טפחים, טריפה. ואם דילגה מאליה, אמדה נפשה וכשרה. ואם הניחה למעלה ומצאה למטה, יש לומר שדילגה וכשרה. ואילים המנגחין זא"ז כשרין. **וטבח המפיל בהמתו לארץ בשעה שרוצה לשוחטה, אעפ"י שמפילה בחוזק כשרה, לפי שנועצת ציפורניה בארץ.** או אם החליקה ונפלה לארץ מאליה אעפ"י שעתה אינה נועצת ציפורניה, כיון שלא הפילו בחוזק כשרה, כיון שאין גובה עשרה טפחים מכריסה לארץ, כדאיתא בפרק הפרה.

עכ"ל אות באות של מפתח לספר התרומה ומחזור ויטרי. ועפ"י השוואה זו של ספר התרומה ללשונות הסמ"ג ומחזור ויטרי מתברר כי הגהתנו בלשונו של ספר התרומה אמיתית בלא שום ספק.

עד כאן דברי שו"ת שרידי אש שם. תהי נשמתו של הרב ויינברג זצ"ל צרורה בצרור החיים.

...תקופתנו נעשתה איפוא לזמן של חיפוש אלוקים, של חקירה אחריו ורצון להגיע אליו. בשעה העלולה להיות מכרעת בחיי האומה אל לו לנוער החרדי לשבת בחיבוק ידיים, אלא מוטל עליו לעמוד על המשמר ולהורות את הדרך לנבוכים. אין הנוער החרדי רשאי לפחד מפני השאיפות להתחדשות ולהתנערות דתית, משום שלא הרי התחדשות והתנערות דתית בידי התנועה לתיקונים בדת בימי שגשוגו של הליברליזם במערב של אירופה. ה'מתקנים' בשעתם שאפו בעיקר לפרוק מעליהם את עול המצוות המעשיות, להפקיע מן הדת את כוחה החינוכי, ולפנותה מעולם העשייה לקרן זווית של ההיכל, שאף הוא נועד רק לימי פגרה של חגים ומועדים. אך לא כן השואפים להתחדשות דתית בימינו, יודעים הם כי דת פירושה שישעבד האדם את רצונו לרצונו של בורא עולם, אלא שהם שואפים לגילוי חדש של אור הדת, ולקבלה חוזרת של תורת אלוקים הקדומה. הם רוצים לקבל את התורה הזאת לא רק כדבר שבא להם בירושה מאבותיהם, אלא מתוך חוויה פנימית עמוקה, ומתוך בחירה עצמאית. משתוקקים הם להגיע לקבלת התורה ולדרישת האמונה על ידי זכותם הם, ובחסדי ה' עליהם.

הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל, 'לפרקים' מהד' תשע"ו עמ' רח

אהל יעקב. מהדורה שנייה. הרב יעקב הורוביץ. הערות וביאורים סביב הספר 'וידעת כי שלום אהלך' לרב חיים פרידלנדר. עורך: תומר חיים בכר. אופקים, תשפ"ו. 58+שח עמ'. (tthbecher@gmail.com)

ב'המעין' של תמוז שעבר (גיל' 254 עמ' 140) כבר כתבתי כמה מילים על המהדורה הראשונה של הספר החשוב הזה, המבוסס על שיעורי גיסי הרב הורוביץ זצ"ל ראש ישיבת אופקים. מתברר שכל המהדורה אזלה תוך זמן קצר, וכאשר התכוון העורך הרב בכר החרוץ להכין הדפסה חדשה של הספר הגיע אליו חומר נוסף בכתב ובקלטות, וזה חייב אותו לערוך מהדורה חדשה מורחבת ומתוקנת. עוד הוסיף העורך קונטרס שלם בעניין מעמד האשה על פי השקפת התורה מדברי גיסי זצ"ל, כאשר בולט הקשר הישיר בין 'חובות הלבבות' ל'חובות האברים' בנושא רגיש זה. שיהיו הדברים לתועלת הרבים, ולעילוי נשמת המחבר זצ"ל שהחורף מלאו ט"ז שנים לפטירתו.

אהלי יעקב. שאלות ותשובות. רבי יעקב קאשטרו. עורך: הרב בצלאל דבליצקי. ירושלים, חברת אהבת שלום, תשפ"ה. 48+תקד עמ'. (as3113139@gmail.com)

רבי יעקב קאשטרו זצ"ל, המהריק"ש, היה גדול רבני מצרים בדורם של מרן הב"י וחבריו. הוא מפורסם על שם חיבורו 'ערך לחם' על השו"ע, ובין שאר חיבוריו נמצא שו"ת אהלי יעקב שהכין לדפוס בחייו, אך הוא נדפס רק מאתיים שנה אחר פטירתו בליורנו תקמ"ג עם שיבושים רבים והשמטות ניכרות. לאחרונה נמצא כת"י ישן עם התשובות בנוסח המקורי, וידידי הרב בצלאל דבליצקי, תלמיד חכם רב פעלים ומראשי 'אוצר החכמה', נטל על עצמו להדהירו בצורה מדויקת ושלמה. בין השאר הקפיד להשוות את פסקי המהריק"ש לפסקי רבו הרדב"ז, והראה איך שלמרות שלרוב הוא הולך בדרכו של רבו - הוא לא נמנע מלחלוק עליו פעמים רבות כדרכה של תורה. עוד ספר משובח בסדרת הספרים שמוציאה לאור 'חברת אהבת שלום' בראשות הרב יעקב הלל שליט"א, מהודר בקפדנות ובדיוק ראויים לשבח.

אורות המשפט. חלק ז. שאלות ותשובות, פסקי דין ומאמרים. יצחק צבי אושינסקי. ירושלים, תשפ"ו. רצו עמ'. (yitzchako@rbc.gov.il)

בגיליון 'המעין' טבת תשס"ח סקרתי את הכרך הראשון של 'אורות המשפט' שיצא לאור בשנת תשס"ז, והנה לפנינו הכרך השביעי בסדרה. הרב אושינסקי משמש עתה כאחד מאבות בתי הדין בירושלים, ונוסף על מלאכתו בבית הדין הוא לומד ומלמד וכותב ומפרסם בהלכה ובאגדה על גבי במות שונות. כך זה כולל ט"ו מאמרים העוסקים בעניינים שברומו של עולם ההלכה - היתר נישואין לבעל שאשתו נעלמה, זיהוי חללים שנשרפו כליל (בעקבות המלחמה האחרונה), כללי פשרה בבתי הדין הרבניים (התפרסם לראשונה ב'המעין' גיל' 452 עמ' 25), נאמנות רופאים בענייני מניעת הריון, האם בן מאומץ יורש את 'סבו', התייחסות הדיינים לניכור הורי, ועוד. בהמשך מובאים עיונים על פרשות השבוע של ספר בראשית (כהמשך לספרו 'באשר הוא שם' על התורה) ועל המועדים, ומאמרים בנושאים שונים, בהם גם כמה מאת חותנו זצ"ל וחתניו שליט"א. יישר כוחו.

איוב - דברי נחמה. ספר איוב כמשל למאורעות הקשים העוברים על עם ישראל ולעתיד הטוב הצפוי לנו. איתן כהן. אפרת, תשפ"ו. 208 עמ'. (eitancahn@gmail.com)

הרב כהן הוא מורה ומחנך ופוסק הלכה וגם מוהל שחי באפרת שבגוש עציון, בוגר הישיבות ירוחם ומרכז הרב. בימים שאחרי שמחת תורה תשפ"ד הוא לימד את ספר איוב במסגרות שונות, ושמח לגלות שלא מדובר בו רק על צרותיו של איוב האדם - אלא גם על הקשיים בתולדות עם ישראל בעבר ובהווה ועל התקווה בעתיד. הספר נלמד בימים שבהם כאב המלחמה וגאונות הגבורה היהודית היו רקע אמיתי ויומיומי לסיפור של איוב, כשממנו ניתן להפיק תובנות-אמת גם על יחס הנוצרים והמוסלמים לעם ישראל בימים ההם ובזמן הזה, וגם על הנחמה הגדולה שניתן לצפות לה בסופו של דבר, כפי שאירע לאיוב האיש וכפי שמנבאים כל הנביאים שיקרה עמנו בקרוב, נחמה שאת ראשיתה אפשר לראות בעיני-בשר בימים אלו. תשעה שערים בספר, בהם דן המחבר מנקודת מבטו המיוחדת בשאלות הידועות של תורת הגמול ביהדות, אם איוב היה או משל היה, על דמויותיהם של איוב ורעיו, התעמקות מיוחדת במענות אליהוא, התגלות ה' שהופכת שאלות לתשובות ומשאירה בחלל העולם שאלות אחרות, ולבסוף שבותו של איוב כמשל לשיבת עם ישראל לעצמו ולארצו בדורנו.

בעקבות רש"י. פרשות ויקרא-שמיני. ביאור ועיון. שאול דוד בוצ'קו. כוכב יעקב, ספריית עץ חיים, תשפ"ה. שמו עמ'. (hesder@gmail.com)

הרב בוצ'קו משמש כראש ישיבת ההסדר 'היכל אליהו' ביישוב כוכב יעקב שמצפון לירושלים. עקב חיבתו לפירוש רש"י הוא מפרסם כרך אחר כרך פירוש לפירושו, שבו הוא מדריך את הלומד איך להבין את פשוטו של הפירוש וגם איך להתעמק בדבריו. בחלק הביאור הוא מסביר את פירוש רש"י ובעיקר מנמק מדוע לעיתים נטש רש"י את מה שנראה יותר כפשט ופנה אל הדרש, ובחלק העיון הוא מרחיב בענייני תוכן ומהות הבוקעים ועולים מתוך הפירוש. כך למשל רש"י על ויקרא ב, ב מסביר בשם חז"ל ש'מלוא קומצו' שלוקח הכהן מן המנחה הוא קומץ 'מלא', אך להלן, ח כתוב רק 'מקומצו' בלי 'מלא', מכאן שמדובר רק בכמות הקטנה שבתוך הקומץ, בין האצבעות הקמוצות, ולכאורה אין זה 'מלא'! רש"י כותב ש'חופה שלוש אצבעותיו על פס ידו' הכוונה שהכהן מקפיד על קומץ מלא אך בדיוק ולא יותר, והמחבר מסביר ב'ביאור' למה רש"י מתכוון, וב'עיון' הוא מעיר שכמו התרומה הקטנה בכמותה שכל עוד לא הופרשה התבואה היא תבל, כך גם כאן הכמות הקטנה שבקומץ 'מחזיקה' את כל הקדושה של המנחה, ובלשונו: 'דבר קטן וסמוי זה מלא וגם ממלא'. והוא מוסיף שכך הוא בעבודת ה' שלנו, החלק הלפעמים קטן של היום שבו האדם עוסק בתורה מעניק משמעות לכל פועלו בכל שעות היום. דבר נאה ומתקבל. הכרך הזה מוקדש לבוגר הישיבה אליהו מאיר אוחנה ז"ל, בחור וטוב שאך זה בנה את ביתו, שנהרג בקרב בעזה שבועות ספורים אחרי לידת בנו. ה' יקום דמו.

גנזי תחומין. לקט מאמרי הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל שפורסמו בכתב העת 'תחומין'. עורך: איתמר ורהפטיג. אלון שבות, צומת, תשפ"ה. 576 עמ'.
(mail@zomet.org)

הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל, שכונה בפי רבים 'הגרז"ן', נולד בשנת תרצ"א ברוסיה הסובייטית כבן יחיד למשפחת רב העיירה. האב נשלח לסיביר מיד אחרי ברית המילה של בנו, ורק אחרי חמש שנים זכה הילד לעלות ארצה עם הוריו. הרב למד בילדותו בשיבות בירושלים ובבגרותו בשיבות חברון ופוניבז', נחשב לעילוי, וזכה להשתדך עם בתו של הגרש"ז אורבך זצ"ל. נוסף להתמדתו ולעומק-הבנתו היה מיוחד בידע הנרחב שרכש גם במסכתות ונושאים הלכתיים שאינם נלמדים בדרך כלל, וגם בהבנת הרקע המעשי של ענייני הלכה רבים. הוא גם היה מיוחד בענוותנותו ובסבר הפנים היפות שבהם קיבל כל מי שניגש אליו, ובהסכמתו להעביר שיעורים מזדמנים וקבועים בכל רחבי הארץ למגורים שונים. בין השאר לימד במשך שנים בשיבות שעלבים, כרם ביבנה, אור עציון, קדומים, בית אל, ובכולל 'ארץ חמדה' בירושלים ועוד, נוסף לתפקידיו הקבועים כראש הכולל לדיינים 'שבט ומחוקק' וראש ישיבת סדיגורה ובהמשך ראש בית המדרש של 'מכון לב' ודיין בבית הדין הגדול. מי שהכירו מקרוב ראה גם את כיבוד ההורים המיוחד שלו - בהיותו בן יחיד הוא ואשתו הרבנית טיפלו בהוריו באופן יוצא מהכלל עד פטירתם. במשך שנים רבות, עד לפטירתו בשנת תש"פ כשהוא נושק לגיל תשעים, כיהן נוסף על כל אלו כעורך הראשי של האנציקלופדיה התלמודית, וכתב ושיפר וערך ערכים רבים-מספור לתועלת הרבים לדורות. הגרז"ן כתב מאות מאמרים בכתבי עת תורניים מכל הסוגים (גם ב'המעין'), והשנתון 'תחומין' זכה לכך שכמעט בכל כרך הופיעו מאמר או שניים שלו, שחלקם עוררו עניין רב בחדשנותם ובמשמעותם הציבורית, כמו למשל בעניין זכויות יוצרים בהלכה, דיני קניינים במכירת אברים מן החי להשתלה, מהי הגדרת 'דת' בחוזה שכירות, ירושת הבת בימינו, היתר להשתמש בכספים שהתקבלו מהגביר האמריקאי ברני מיידוף שרק אח"כ נודע שהוא גנב אותם ממשקיעים אחרים, תשלומי קטן שהזיק בימינו, האם תא הדואר של דייר בבניין משותף נחשב חצרו, האם מי שאישר הגעה לשמחה ולא הגיע חייב לשלם על המנה שהוכנה עבורו, קביעת אימהות בתרומת ביצית ובפונדקאות ובהשתלת עוברים, היתר עגונות שבעליהן כנראה נהרגו בקריסת מגדלי התאומים, שימוש במצלמות אבטחה בשבת, ועוד ועוד. חלק מהמאמרים הם למעשה קונטרסים מקיפים בני עשרות עמודים, ולצידם נדפסו בתחומין גם הערות הלכתיות בנות עמוד אחד. הרב ד"ר איתמר ורהפטיג שליט"א, ממייסדי 'תחומין' ומעורכי הראשונים ותלמיד מובהק של הגרז"ן זצ"ל, אסף את כל המאמרים האלו, שחלקם הוא עצמו ערך אותם לפני הדפסתם ב'תחומין' וחלקם נערכו וסודרו על ידו עתה, וקיבץ אותם בספר נאה ומכובד מבפנים ומבחוץ. עוד הוסיף בסוף הכרך דברי הערכה וזיכרון לגרז"ן מרבנים שהיו מקורבים אליו. זהו ספר בעל חשיבות לדורות, ורק חבל שלא צורף לו מפתח עניינים שיקיף את כל האוצרות שבו. חמרא למריה זצ"ל וטיבותא לשקיה שליט"א.

גריס מהודר. שיטות הפוסקים בשיעור גריס, בצירוף 'כרטיס פטנט' למדידת שיעור גריס בכתמים. מרדכי אהרן הלר. ירושלים, תשפ"ד. 19 עמ'.
(m0548433912@gmail.com)

שיעור 'גריס ועוד' מקורו בהלכות צרעת הגוף בשיעור ה'הברת' המטמאת, אך עיקר שימושו להלכה הוא בקביעת גודל כתם של דם שיצא מגופה של אשה ללא 'הרגשה', שמטמא (רק מדברנן) אך רק אם גודלו 'גריס ועוד' ומעלה (חז"ל 'הצמידו' את הלכות כתמים להלכות נגעים, ואכמ"ל). 'גריס' הוא גרגיר של פול, סוג של קטנית הגדלה בתרמילים. הפול מוכר ונפוץ מאז ומתמיד בעיקר במוזרח התיכון (הוא מוזכר גם בתנ"ך) וגידולו התפשט גם לאירופה, והוא נאכל ע"י בני אדם ומשמש גם כמספוא לבעלי חיים. 'גריס' הוא גרגיר פול חצוי, ששטחו הרחב במקום החיתוך הוא השטח שעליו מדובר בשיעור 'כגריס'. ההלכה קובעת שעד לשטח של גריס הנגע או הכתם אינם מטמאים, וכשהשטח גדול אפילו בטיפה אחת יותר - 'ועוד' - הם מטמאים. וכאן נשאלת השאלה: מהו למעשה שטח 'כגריס ועוד'? אין ספק שבמשך דורות רבים השתמשו הפוסקים בגריסים 'אמיתיים' לצורך המדידה הזו, והרמב"ם קבע בעקבות חז"ל שהגודל הזה זהה למרובע של שלוש על שלוש גרגירי עדשים, כל עדשה כארבע שערות 'כפי שהן קבועות בגופו של אדם'. בדורות האחרונים, כמו בכל המידות והשיעורים, הפוסקים חיפשו מידות מדויקות ואחידות ומדידות יותר, והראשון שהכריע בעניין הוא רבי יונה לנדסופר מפראג (תל"ח-תע"ג), שבש"ת 'מעיל צדקה' שלו לא רק תיאר את הגריס - אלא גם צייר אותו כעיגול בקוטר של כעשרים מילימטר. החזו"א כתב שמדובר על מרובע שצלעו 18 מ"מ שהוא למעשה מקביל לעיגול שקוטרו 20.3 מ"מ, ואחרים הקבילו את גודל הגריס למטבעות שהיו מצויים בזמנם - ה'דרכי תשובה' למטבע של עשרה הלר הונגרי (19 מ"מ), הרב פיינשטיין למטבע של סנט אמריקאי (19.05 מ"מ), ובארץ נהגו למדוד אותו לפי קוטר אסימון של הטלפונים הציבוריים של פעם - 19 מ"מ בדיוק, וכשנגמרו האסימונים עברו למדוד במטבע של 5 אגורות (גם הוא כבר לא מצוי היום כל כך...) שקוטרו 19.5 מ"מ. הבעיה היא שהכתמים בדרך-כלל אינם נמצאים בצורה של עיגול מדויק, ובמקרים גבוליים שבהם הפוסק צריך להכריע בין טומאה לטהרה יש פוסקים שמשרטטים את צורת הכתם על נייר שקוף, ואח"כ גוזרים אותו ומקריבים את הגזירים זה לזה כדי לראות אם מדובר בגודל של 'גריס ועוד' או לא, שיטה מסובכת ולא מדויקת. אחרים מודדים 'בערך', ואז בדרך כלל מחמירים בספק, ויתכן שאוסרים אשה על בעלה ללא צורך. בא האברך החשוב הרב הלר וחיבר קונטרס קצר בנושא השיטות השונות במדידת 'כגריס ועוד', וצירף לו 'כרטיס פטנט למדידת שיעור כגריס בכתמים' - כרטיס פלסטיק קשיח שקוף בגודל של כרטיס אשראי בערך, מחולק לריבועים קטנים שצלעותיהם 1 מ"מ בתוך ריבועים גדולים יותר של 5 מ"מ, שאותו אפשר להניח על הכתם ובעזרתו למדוד את החלקים האוסרים שבו בצורה מדויקת, 'על המילימטר', כאשר כתם שממלא 81 ריבועים קטנים טמא לשיטת החזו"א, ולשיטת המחמירים יותר - 71 ריבועים קטנים כבר מטמאים. יש בכרטיס הזה תועלת גדולה לפוסקי ההלכה, וגם הכהנים כדאי שיתחילו להתאמן איתו לקראת חידוש הלכות מצורע למעשה בעגלא ובזמן קריב...

דרכי יוסף. סיפור חייו ומשנתו של הרב יוסף גליקסברג. עורך: חיים שלם. גבעתיים, תשפ"ד. 494 עמ'. (chaimsh70@gmail.com)

הרב יוסף מאיר גליקסברג זצ"ל נפטר לפני שנה, בתחילת העשור העשירי לחייו, שבע ימים ומעשים. מאחד מילדי טהרן, מנותק ממשפחתו ואחרי שעבר צרות ונדודים, הפך לחביבם של ראשי ישיבות פוניב'ז וחברון, ובהמשך לרבה הנערץ של העיר גבעתיים במשך כמעט חמישים שנה. הוא הורה ולימד ופסק ומילא תפקידים ציבוריים רבים במשך כל השנים האלו, וקורות חייו המרתקים ודברי חוכמתו ותובנות חייו נאספו בספר זה בכישרון רב ע"י ד"ר שלם, איש עופרה שבבנימין. השער הראשון בספר כולל את סיפורו האישי של הרב, והשער השני כולל מבחר ממאמריו בענייני מקרא ואקטואליה ועוד. כך למשל בשנת תשמ"א הגיב בעיתון 'הארץ' על דברי בלע של רב רפורמי בעניין הפלת עוברים, שקבע בין השאר שאין מקור הלכתי לדברי הרבי מגור האדמו"ר רבי שמחה בונים אלתר זצ"ל שהתפרסמו אז שמדובר על רצח. על כך זכה הרב למכתב הוקרה מאחיו, לימים אדמו"ר בעצמו, רבי פנחס מנחם אלתר זצ"ל: 'מה נעים לקרוא דברי תשובה שנכתבו בטוב טעם ודעת, כראוי וכיאות'... הספר 'דרכי יוסף' יצא לאור עוד בחייו של הרב, והוא מהווה לו מצבה מכובדת לאחר פטירתו. תנצב"ה.

האדמו"ר החלוץ הרב ישעיהו שפירא. נועם ושירה ונגרוב. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ה. 56 עמ'. (info@dshir.co.il)

ספר נוסף, ה-26 במספר, בסדרת 'גדולי האומה לילדי ישראל', מלווה באיורים יפהפיים מאת שמולי לנדסמן. רבי ישעיהו שפירא זצ"ל היה דמות מרשימה ביותר, בנו של האדמו"ר רבי אלימלך מגרודז'יסק זצ"ל ואחיו הצעיר של רבי קלונימוס קלימיש האדמו"ר מפאסצנה הי"ד. למרות המסלול שהיה מובטח לו כרב ואולי אדמו"ר בפולין המעטירה, שהייתה אז מלאה בתורה וחסידות, דבקה בו אהבת ארץ ישראל, ובאביב תרע"ד הגיע ליפו, שם פגש את מרן הראי"ה קוק זצ"ל והתפעל מאוד מדמותו ומגדלותו. בעקבות פרוץ מלחמת העולם הראשונה נאלץ לשוב לפולין, וגם שם עסק באירגון ובשכנוע יהודים לעלות לארץ. מיד אחרי המלחמה בשנת תר"פ חזר ארצה, ועסק מטעם תנועת המזרחי בטיפול בעולים החדשים ובאירגון החיים הדתיים בארץ. כדי לחזק את הפועלים הדתיים מול תנועות הפועלים החילוניות הדורסניות הקים את תנועת 'הפועל המזרחי', ובהמשך היה גם ממקימי תנועת הנוער 'בני עקיבא' שהצילה רבים מהנוער הדתי מלהיסחף בזרם החילוני, סייע להקמת יישובים דתיים ברחבי הארץ, ועסק הרבה בצרכי ציבור שונים. בהמשך עבר למושב הדתי כפר פינס ושם עסק בחקלאות, עד שנפטר בקוצר ימים בשנת תש"ה. סיפור חייו המרתק מתואר בספר המקסים הזה המלווה באיורים מרשימים, כשהוא מתחיל בביקור בחצרו ובבית מדרשו של אביו של 'האדמו"ר החלוץ' הרבי ר' אלימלך, ומסתיים בישיבת הוועד בכפר פינס בה דחף להקמת בית כנסת חדש במושב, זמן קצר לפני פטירתו. מלאכה נאה ביותר של המחברים והמאייר והצוות שסביבם.

החסידות. מה, למה, מי ואיך. עפר זמיר בן-יעקב. ירושלים, 'המאמר השבועי', תשפ"ו. 75 עמ'. (ozby208770@gmail.com)

הבחור החרוץ והמוכשר עופר זמיר בן-יעקב, תושב רימונים שבבנימין, מתלמידיו הצעירים של הרב יצחק גינזבורג, כתב חוברת מרתקת על החסידות ותולדותיה והשקפתה ועיקריה מהימים ההם עד הזמן הזה, כמובן בדגש על חסידות חב"ד ופעילותה. הוא משתדל להשיב בקיצור על השאלות מה ולמה ומי ואיך בנושא הרחב הזה, שכבר נכתב עליו בלי סוף. בלשון נעימה, כשברקע צילומים ותרשימים מרחיבי לב, הוא 'מסיע' את הקורא בין פרקי החוברת - 'קצת היסטוריה', 'אז מה זה אומר?', 'התפצלות החסידות' ו'חסידות עושה חסד'. לסוף החוברת המרשימה הזו צורפה תפילה אישית מיוחדת שנמצאה בין גנזי הרב עדין שטיינזלץ זצ"ל, שמשקפת לדעת המחבר את השאיפה החסידית 'לחיות אלוקות' בעולם הזה. לא צריך להיות קרוב לחסידות כדי ליהנות ולהתרשם מהיצירה היפה הזו, שמיועדת בעיקר לקרב בני נוער מהציבור הדתי-לאומי לתורת החסידות.

היום. לחיות את הנצח בהווה. דב זינגר. ירושלים, מגיד, תשפ"ה. טז+215 עמ'. (office@korenpub.com)

הרב זינגר היה תלמיד-חבר של הרב עדין שטיינזלץ, ושימש שנים רבות כראש ישיבת 'מקור חיים'. הספר 'היום' מחולק לארבעה שערים - 'אני', 'אתה', 'הוא' ו'אל האחד', והוא מציע לקורא נקודות מבט לחיים שלמים ומלאי תוכן. הרב זינגר מטייל עם הקורא בין מקורות מהתנ"ך ומחז"ל ומספרי החסידות (הרבה רבי נחמן יש בספר...) ומאיר אותם באופן תבוני אך מלא רגש, כדי שהאדם יכיר בסופו של עיון את עצמו ואת הסובבים אותו ואת הקשר בין כולם לבין העולם וריבונו של עולם. המחבר מציע תרגילים מעשיים כדי לחזק קשרים ולייצב רגשות ולפתוח סתימות בדרכי החיים האישיים והרוחניים, ועשויה להיות בהם תועלת גדולה לרבים.

התלמוד. תולדות הלמדנות. יעקב צ' מאיר וישי רוזן-צבי. ירושלים, מאגנס, תשפ"ה. 384 עמ'. (02-6586659)

אין חולק על כך שהיצירה המרכזית של התורה שבעל פה היא התלמוד הבבלי. הוא המקור לרוב ככל ההלכות למעשה, והוא הכלי העיקרי ללימוד התורה ולעיצוב הרוח היהודית מאז שנכתב והופץ לפני כאלף וחמש מאות שנה. למרות שהתלמוד הבבלי מסודר סביב למשנה הוא לא מתמקד בפירושה, ובעצם אינו 'מסודר' כלל לפי סדר ברור מסוים. כבר הרבה נכתב על התלמוד ודרך היווצרותו וקביעת נוסחו המקובל ואופן הפצתו ופלא התקבלותו, ושני המחברים משתדלים לאסוף ולתקצר את מיטב החומר בנושאים האלו ולהציג אותם בפנינו בשפה ברורה ונעימה. החלק הראשון של הספר עוסק בתלמוד הבבלי עצמו - הסוגיא ומהלכיה, המדרשים והפירושים, הברייתות, האוקימתות, היחס בין הבבלי לירושלמי, 'סתם' התלמוד, סוגיות שאינן במקומן ה'טבעי', הוספות מאוחרות בתלמוד ועוד, והחלק השני

עוסק יותר בלימוד התלמוד והתקבלותו במשך הדורות - הלימוד בישיבות הגאונים, פריצת התלמוד לארץ ישראל ולאשכנז ולצפון אפריקה ולספרד, סמכות התלמוד, פרשנותם של רש"י ובעלי התוספות וגדולי ספרד, כתבי היד והדפוסים הראשונים, דרך הפלפול ודרך העיון, ועוד נושאים רבים, חלקם מנויים בתוכן העניינים - וחלקם חסר מפתח מפורט שיפנה אליהם, וחבל. כדי להקל על הקריאה כמעט שאין בספר הערות שוליים, אך לכל פרק קיים נספח עם הפניות והרחבות. בעמ' 141 דנים המחברים בשאלת זמנם של המשפטים והקטעים בגמרא שנכתבו ב'סתם', שבמחקר התלמודי מקובל כבר דורות להתייחס אליהם כאל חומר מאוחר יחסית. המחברים נוטים לקבל את דעתו של פרופ' ברודי שה'סתמות' שייכות לכל התקופות ואי אפשר לשים את כולן תחת מכה משותף אחד, שהרי יש פסקאות שמובאות בגמרא כ'סתם' ואמוראים מקשים עליהן ומתריצים אותן, סימן שהן קדומות יחסית. ובלשונם (עמ' 143): 'הסתם אינו רק רקמת חיבור ספרותית שהעורך האחרון הוסיף, אלא שיקוף של דיון חי בבית המדרש שנשתמר באופן אנונימי'. ראייה לכך אפשר להביא מהרבה סוגיות בירושלמי שנחתם הרבה לפני הבבלי, ובו נמצאות סוגיות שלמות המקבילות לקטעים שמובאים בבבלי ב'סתם', סימן שאינם מאוחרים כלל.

התרגום הארמי לשיר השירים. שין-ג'י פרנג. ירושלים, האקדמיה ללשון העברית, תשפ"ו. יט+418 עמ'. (hsin-chih.perng@mail.huji.ac.il)

ד"ר פֶּרְנָג נולד וחי במדינת טאיוואן, ומשמש כחוקר ומרצה לעברית וארמית באוניברסיטת טאיפיי הבריאה. למרות שאין לו שום שורשים יהודיים החל כבר מגיל צעיר להתעניין ביהדות, ובלימודיו האקדמיים הפך הנושא לעיקר עיסוקו. את תואר הד"ר שלו עשה באוניברסיטה העברית, והוא התמקד במחקר תרגומי המקרא בכלל ותרגום שיר השירים בפרט. את העבודה הזאת הרחיב ופיתח לספר מקיף על התרגום הארמי לשיר השירים, שהוא למעשה מעין מדרש אנונימי המספר דרך דרשות של פסוקי שיר השירים, ובשפה ארמית מיוחדת, על האהבה המיוחדת בין ריבונו של עולם לכנסת ישראל במהלך ההיסטוריה. בתקופת הראשונים תרגום-מדרש זה היה חביב ביותר באשכנז, ויותר ממאה (!) כתבי יד שלמים וחלקיים נותרו ממנו בספריות אירופה, כולל קטעים בגניזה. ד"ר פרנג מציג בספר מחקר מקיף ביותר על כל מה ש'מסביב' - זמן ומקום חיבורו של התרגום הזה (מסקנתו: הוא חובר באיטליה בראשית תקופת הראשונים), כתבי היד, הנוסח, הלשון, הסגנון, הניקוד ועוד, ובסוף מגיעה גולת הכותרת - תרגום מדויק של התרגום הארמי כולו עם הערות לשוניות ופרשניות וצינונים ומקורות ומקבילות בכל ספרות חז"ל והראשונים. כך למשל על הפסוק 'השבעתי אתכם בנות ירושלים' וכו' מספר התרגום שהכנענים ששמעו על יציאת מצרים ועל כוונת עם ישראל לרשת את ארצם מיהרו לקצץ את אילנותיהם ולסתום את מעיינותיהם ולהחריב את עריהם, וכדי שלא יגיעו עם ישראל לארץ חרבה עיכב אותם ה' בטובו ארבעים שנה במדבר... המהדיר מעיר שדברים דומים נמצאים גם במכילתא.

יחי עמך. מיעוטים במדינה יהודית: תורה של אחריות ושותפות. יעקב נגן ואחרים. ירושלים, מגיד, תשפ"ה. 384 עמ'. (office@korenpub.com)

מוסדות 'אור תורה סטון' כוללים בתי ספר וישיבות תיכוניות ואולפנות ואולפן גיור, וגם את הארגון "יד לאישה" המייצג מסורבות גט, מדרשה לנשים המשלבת גם שירות בצבא, ופרויקטים רבים נוספים בארץ ובעולם. ברוח חזונו של המייסד הרב שלמה ריסקין מאפרת, ושל נשיא המוסדות דהיום הרב דוד סתיו ראש ארגון 'צהר', הארגון הזה שואף לעשות שינויים היסטוריים 'בהתאם להלכה' בעולם היהדות. בין המוסדות של 'אור תורה סטון' נמצא גם 'בית המדרש לישראל והאנושות', שעוסק בהגות הלכתית סביב הקשר בין ישראל לעמים. לדעת חברי בית המדרש הצורך לשמור על זכויות המיעוטים במדינה בהגינות אינו רק חלק מה'משחק' הדמוקרטי אליו מחויבים כל אזרחי המדינה וכל גופי השלטון - אלא חלק מ'היהדות' של המדינה, וזה נכון בוודאי, השאלה היא של מינון ושל סדרי עדיפות. 'זוכרת כי עבד היית בארץ מצרים' היא דרישה שמחייבת לדעתם יחס חיובי ואוהד ל'שותפיו' בארץ ישראל, בין אם הם שותפים מרצון ובין אם הם התיישבו כאן על אפינו וחמתנו, ואפילו אם הם רואים את ה'שותפות' הזו אחרת מאיתנו. לכן, על פי הגדרתם, מבקשים חברי בית המדרש הזה להתוות 'שפה הלכתית רחבה ומעמיקה' שעל פיה ראוי לפרט ולכלל לנהוג כלפי הגויים שסביבנו, ופירות הדיונים בבית המדרש הזה נמצאים בספר זה. הכותבים עוסקים באריכות בהגדרת 'גר תושב' וקיומו בזמן הזה, ברלוונטיות של דיני 'לא תחונם', בהיתר לחלל שבת לצורך הצלת גוי, במיני גויים לתפקידי שררה, בקידוש השם וחילול השם בהקשר ליחס לגויים ועוד ועוד, הכל בכיוון מבט מלטף, המרכז את האמירות הקשות והחד-משמעיות שיש לעיתים בתנ"ך ובחז"ל ובהלכה הפסוקה כלפי הגויים שסביבנו. דרך אגב, ה'ריכוך' בא לידי ביטוי גם בשימוש בכינוי 'נוכרי' ולא 'גוי' כמעט לאורך כל הספר, 'נוכרי' מצלצל כנראה יותר טוב...

כי קרוב אליך. הפטרות השבוע. יעקב מדין. אלון שבות וירושלים, ישיבת הר עציון והוצאת מגיד-קורן, תשפ"ה. כו+740 עמ'. (ymedan7@gmail.com)

מנהג קריאת ההפטרות אחרי קריאת התורה של שבת ושל המועדים הוא מנהג עתיק שמוזכר בחז"ל, אך נחלקו הקדמונים על זמן קביעתו ועל הטעם לכך. בהקדמה לספר מציג הרב מדין, אחד מראשי ישיבת הר עציון ומחבר פורה, את המקורות והטעמים לכך, ונראה שהוא נוטה לטעם שכתבו כמה מחכמי הדורות האחרונים שקריאת ההפטרות נתקנה בראשית ימי הבית השני כחלק מהמלחמה נגד השומרונים, שנאבקו בעם ישראל על ה'בעלות' על התורה - אך דחו בנחרצות את כל דברי הנביאים שבמרוכז ירושלים שהייתה כה שנואה עליהם. התקנה הזו תוקנה כדי להכניס בלב כל אחד מבני העם את האמונה בבחירת ה' ביהודה ובירושלים ובגאולה השלמה, וגם בצורך בצדק ובמשפט ובתשובה ובהקפדה במצוות ובעשיית מעשים טובים, ככל דברי נביאי האמת והצדק. לדעתו דברי הנביאים בכלל, והפרקים שהותאמו לאומרים בציבור בעקבות קריאת התורה בפרט, אינם אמורים רק להזכיר לנו את דבריהם הנשגבים שנאמרו בעבר - אלא גם לסייע לנו ללמוד מהם להווה. עם כל הזהירות הנדרשת, ובעזרת הבנת הרקע ההיסטורי והמדיני והצבאי והכלכלי והחברתי של דברי הנביאים, מנסה הרב מדין להבין מה הם

היו אומרים היום בהקשר לדברי הפרשה או הזמן. בהפסדת שבת הגדול מתאר הנביא מלאכי, הנביא האחרון, את האכזבה ממעשי העולים לארץ בראשית הבית השני, שבמקום לחיות סביב המקדש באהבה וביראה - הם חוטאים בנישואי תערובת ובשחיתות ובאי עשיית משפט, ומזהיר את העם שיום הגאולה המתקרב יהיה גם יום המשפט, שבו ה' יהיה 'עַד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעושי שקר שכר שכיר' וכו'. אם נאמר לעצמנו שאיננו נגועים בחטאים אלו ושלום על נפשנו, מזכיר לנו רבי יוחנן (חגיגה ה, א) ש'עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו - תקנה יש לו? הפתרון הוא להיות רשום ב'ספר הזיכרון ליראי ה' ולחושבי שמו' - עשיית מעשים שמתקנים את ההווה ומכניסים אותנו ואת העולם כולו לפגישה עם אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, והוא יוביל אותנו אל עבר הגאולה השלמה...

כנישתא. 5. מחקרים על בית הכנסת ועולמו. בעריכת יוסף תבורי, ראובן גפני ושמעון פוגל. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ה. 152+56 עמ'. (kenishtajournal@gmail.com) כתב העת המיוחד הזה מיועד למאמרים העוסקים בעולם בית הכנסת במובן הרחב של המילה, ממחקרים על מבנים של בתי כנסת במהלך ההיסטוריה בעולם היהודי כולו, תכולתם, מנהגיהם, שימושיהם ועוד, ועד בירורים בענייני התפילות ונוסחיהן ומנהגיהן וכל המסתעף, וכן מחקרים על הסידורים ותולדותיהם ועיצובם ותכניהם ועוד ועוד. גיליון זה כולל חמישה מאמרים בעברית ואחד באנגלית, והם עוסקים במנהגי הישיבה בבית הכנסת 'אלשיך' בצנעא הבירה והזכות על מקומות הישיבה בו, בתולדות סידורי תפילה בארץ ישראל המיועדים לתלמידים, על הסידור 'תפילת ישראל' של החוקר והמהדיר ד"ר דניאל גולדשמידט שמסיבות שונות לא זכה להתקבל בציבור - בניגוד למחזורים ולקטניות ולפיוטים שההדיר שנחשבים לאבן דרך בהתפתחות נוסח התפילה בישראל, מחקר מעניין על 'קהילת בית הכנסת' ועל משמעות ה'קידוש' שנערך בהרבה בתי כנסת אחרי תפילת שחרית של שבת, וכן [לטעמי ניתן היה לוותר על מאמר זה כמובן] תיאור של סידור רפורמי חדש, כולל דיון על מה שיש בו ועל מה שאין בו ולמה. המאמר באנגלית עוסק בשילוב נוסחי ומנהגי ומנגינות העדות השונות בתפילות במניינים החדשים שקמו בארץ בשנים האחרונות, ובניסיון לנבא את עתיד המניינים המשותפים האלו. דרך אגב, מעניין היה לראות במאמר של ד"ר גפני על הסידורים לתלמידים, את התפקיד המשמעותי שהיה לדעתו לסידורי 'רינת ישראל' על התפילה, נוסחה ואירגונה בארץ מאז החלו לצאת לאור בשנת תש"ל, בעיקר בציבור הדתי-לאומי האשכנזי לסוגיו. הוא גם מסביר את הסיבה לכך ש'רינת ישראל' לעדות המזרח שיצא לאור לראשונה בשנת תשל"ו לא 'המריא', למרות שהיה הסידור הראשון שיצא לאור עם הסכמת הרב עובדיה יוסף זצ"ל בראשו - הסיבות לכך לדעת ראובן גפני הן ההפצה האדירה והזולה של סידורי עדות המזרח עם גל 'החזרת העטרה ליושנה' של ש"ס בשנים ההן, והסגנון המודרני-אשכנזי של עימודו ועריכתו וצורתו. גם ההשמטה ב'רינת ישראל ע"מ' של הצורה הקבילית המיוחדת של שילוב שמות ה' המצוי בסידורים של עדות המזרח הרחיקה ממנו מתפללים, כולל כאלו שלא מכוונים לכל הסודות בכל תפילה אבל מעדיפים להחזיק ביד סידור 'כמו של אבא'. הוצאת 'מורשת' מתכוונת בכל אופן להוציא לאור בשנה הבאה מהדורה חדשה ומתוקנת של 'רינת ישראל ע"מ', נראה אם מהדורה זו תמצא חן יותר מבעבר בעיני המתפללים מעדות המזרח.

כתונת תשבץ. קובץ א. ענייני ציצית. מאסף תורני בתורת חכמי אלג'יריה. ישראל, אהבת קדמונים, תשפ"ה. 127 עמ'. (ktashbes@gmail.com)

יהודי צפון אפריקה שעלו לארץ לאחר קום המדינה בהמוניהם הותירו חותם עמוק בתחומים רבים, ובין השאר בחידוש וחיזוק מנהגי עדתם ופרסום תורת קדמוניהם. זה נכון בקהילות מרוקו ותוניס וגם לוב, אבל בא לידי ביטוי קטן בהרבה בקהילת יוצאי אלג'יריה, שמאז הכיבוש הצרפתי של ארצם, ו'חוק כרמיה' שנתן לכולם אזרחות צרפתית שכללה גם חובת שירות בצבא הצרפתי, חלה ירידה משמעותית בעוצמה התורנית שלהם. אחרי מתן העצמאות לאלג'יריה בשנת תשכ"ב היגרו למעלה ממאה אלף יהודיה לצרפת ורק מעטים עלו ארצה, וכך תורתה ומסורתה של גלות חשובה זו כמעט שאינן מוכרות בארץ. את המצב הזה רוצה לתקן קבוצה של תלמידי חכמים יוצאי אלג'יריה שאינה מוכנה לוותר על המסורת העשירה והמיוחדת של עדתה. כחלק מתיקון העניין היא החליטה להוציא לאור מאסף תורני בשם 'כתונת תשבץ' שבו יידונו נושאים הלכתיים סביב גדולי אלג'יריה ומנהגי יהודיה. מאז גירוש ספרד הראשון בשנת קנ"א ('הגירוש הקטן'), מאה ואחד שנה לפני הגירוש הגדול של שנת רנ"ב) שבו הגיעו לחופי אלג'יריה הריב"ש והרשב"ץ, גדולי ספרד אלו ותלמידיהם וצאצאיהם הטביעו את חותמם על פסקי ומנהגי יהודי אלג'יריה לדורות. החוברת הראשונה עוסקת בענייני מצות ציצית, ובה חידושים מכת"י רבי יהודה עייאש מגדולי חכמי אלג'יריה, ובירורים ודיונים בענייני ציצית של קדמוני הארץ ורבניה בדורות האחרונים. דרך אגב, במבוא מעירים העורכים שקיימת טעות נפוצה להחליף בין אלג'יריה המדינה ואלג'יר עיר הבירה (בלשון הקדמונים היא נקראה 'אל גזאיר'), וחשוב להבחין ביניהן.

לבוש מלכות. פירוש למגילת אסתר. אוהד קרקובר. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ה. 174 עמ'. (office@dshir.co.il)

הרב קרקובר, בוגר ישיבת הר המור, משמש כבר שנים כרב היישוב כוכב השחר שבמזרח בנימין, וכראש הישיבה שבמקום, ומלמד הלכה ותנ"ך במוסדות שונים. ספר זה מצטרף לחוברות שהוא כתב על כמה ממועדי ישראל, ובו הוא משלב בתריסר פרקים הסברים על המגילה ועל החג שבהם דברי הגות ומחשבה על הזהות והתפקיד של עם ישראל בתוך העולם המסובך שבו הוא קיים, בימים ההם וגם בזמן הזה. הסתרת שם שמים במגילה מתאימה לדעתו לכך שה' כביכול לא נראה כלל בתוך המציאות הקשה שבה חי עם ישראל בימים ההם של המשך הגלות ושל קשיי ראשית גאולת בית שני, ורק בסוף סיפור המגילה עם ישראל מגלה לדורות את שליחותו ההיסטורית לתקן עולם במלכות שדי.

לוח זמני היום אור החמה לשנת ה'תשפ"ו. הרב אריאל יצחק-הלוי. ירושלים, תשפ"ו. 92+ עמ'. (arielzhak@gmail.com)

ב'המעין' גיליון 254 [תמוז תשפ"ה] עמ' 158 סקרתי את הקונטרס 'אור החמה' שחיבר הרב אריאל יצחק-הלוי בשנה שעברה בעניינים המורכבים של זמני היום בהלכה, וצינתי שם

שהמחבר סיפר לי שהוא מתכוון להוציא לאור בקרוב לוח שנתי שיאיר את עיניהם של הנוהגים לפי השיטה המקדימה בדעת רבנו תם או החוששים לה. אומר ועושה - לפנינו קונטרס ובו תמצית הנושאים הנ"ל, וטבלאות מזמן עלות השחר ועד זמן צאת הכוכבים לפי השיטות השונות לערים ירושלים, בני ברק, מודיעין עילית, בית שמש, אשדוד, נתניה, עפולה-עילית, חיפה, צפת, אשקלון, באר שבע ונתיבות. הלוח המפורט הוא תולדה ישירה של הספר ומצביע על דרך יישום מסקנותיו, ושניהם יחד מבקשים להאיר את עיניהם של העוסקים בסוגיא חשובה ועמוקה ומסובכת זו, שעוד לא נאמרה בה המילה האחרונה.

לישנא דרבנן. מחקרים בעברית ובארמית של הספרות התלמודית. שמא יהודה פרידמן. ירושלים, מוסד ביאליק, תשפ"ו. 652+18 עמ'. (02-6783554)

פרופ' פרידמן היה מרצה לתלמוד בבר אילן ובמקומות נוספים, ובמהלך השנים חיבר ספרים ומאמרים רבים. 'לישנא דרבנן' הוא לקט של ל"ג ממאמריו העוסקים בלשון חז"ל, שהתפרסמו בחמישים השנים האחרונות על גבי במות שונות. כך למשל פרק שלם וארוך עוסק בביטוי 'אור לארבעה עשר' שמכוון כידוע לתחילת הלילה, שכבר הגמרא בראש מסכת פסחים דנה בו. המחבר מביא את דעת ר"י אבן ג'אנח, אותה דוחה ראב"ע בחריפות, שמדובר בלשון סגי נהור (אור=חושך), ואת הפירושים האחרים שנאמרו בעניין במהלך הדורות, ומציע לבסוף שהביטוי 'אור ל-' הוא מעין קיצור של הביטוי 'מאור לאור', מערב עד בוקר, מאור אחרון עד אור ראשון, שבמהלך השנים התרגלו להתייחס רק לתחילתו, עד שנשאר ש'אור ל-' הוא תחילת הלילה. בדומה לכך קרה לדעתו גם בביטוי 'בין השמשות', שבתחילה משמעותו הייתה מערב לבוקר, משקיעת השמש עד זריחתה, ובמהלך השנים התרגלו להשתמש בו במשמעות של תחילת הלילה בלבד. מעניין. הספר מוקדש למורו פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל, מגדולי חוקרי הלשון העברית בדורנו ודמות מיוחדת במינה, שנפטר בראשית העשור השביעי לחייו בשנת תשל"ב.

מיתוס או מציאות. אגודת ישראל בעיני העיתונות הישראלית. יוסף פונד. ירושלים, ראובן מס, תשפ"ו. 342 עמ'. (yossefu@gmail.com)

תנועת 'אגודת ישראל' הוקמה סמוך לפני מלחמת העולם הראשונה, כשמטרתה לאגד ולחזק את שומרי התורה בעולם כולו מול לחץ המודרנה וההשכלה שהחלו לכבוש כל חלקה טובה. בהמשך, אחרי קום המדינה, הפכה מפלגת 'אגודת ישראל' למייצגת הציבור הדתי שאינו ציוני, כשהיא נעה בין הגדרות המדינה כ'יהודית' מכאן ו'דמוקרטית' מאידך, ונאבקת על מקומם וזכויותיהם של שומרי המצוות בארץ, ובעיקר מייצגת את הציבור החרדי לגווניו. העיתונות הייתה כלי חשוב מאוד במאבקים אלו - זו הכללית, ובעיקר ביטאוניהם של התנועות והמפלגות שלחמו בחרדים ובחרדיות, התייחסה בעקביות לחברה החרדית ולבאי כוחה באיבה ובתקיפות, הציגה אותם כגליתיים ומתנכרים ומיושנים וקנאים וחשוכים, והתגובות של נציגי הציבור החרדיים והעיתונות החרדית היו בהתאם. את כל זה קרא ואסף ואירגן וחיבר

וליקט ותיאר ד"ר פונד, חוקר תנועת אגודת ישראל, כשהוא מנסה לשכנע שאפשר גם אחרת - להוריד את רמת ההתלהמות ההדדית, להכיר בזכות החברה החרדית לחיות את חייה, ולקיים דיאלוגים לא-פוליטיים בין הקבוצות השונות בארץ ישראל כדי לצמצם פערים ולגשר על התהום. כמה נכונים הדברים בתקופתנו, שבה הצליחו אנשי השמאל והתקשורת להעמיק את הקרע בין הציבור הרחב, כולל חלקים גדולים מהציבור הדתי-לאומי, לבין הציבור החרדי, על רקע חוק הגיוס וכל מה שסביבו, כאשר כולם יודעים שהעמקת הפער וליבוי השנאה ההדדית לא יביא לגיוס חייל אחד נוסף. אבל אין כאן המקום להאריך בזה.

מנחת קנאות. רבי יונה אבן בהלול. יו"ל לראשונה ע"י יעקב שמואל שפיגל. פתח תקוה, תשפ"ו. מח+311 עמ'. (Yaakov.Spiegel@biu.ac.il)

רבי יונה ב"ר שלמה אבן בהלול הוא חכם לא-מוכר שחי בקסטיליה שבספרד בסוף האלף החמישי ובתחילת השישי. בהקדמת ספרו הוא מבכה את המצב התורני והדתי של בני מקומו וזמנו (תיאוריו דומים לתיאורי רבנו יונה גירונדי ור"מ מקוצי), והוא ציפה שספר משנה תורה שהגיע בימים אלו לספרד יסייע לחזק את היהדות באזורו. כדי לעודד אנשים להימשך אחרי הרמב"ם חיבר רבי יונה את הספר מנחת קנאות, שהוא קיצור של הלכות הרמב"ם הכתוב בחרוזים ובשברי פסוקים 'למען ירוץ הקורא בו', ואולי גם כדי לסייע ללימוד שלו בעל-פה, עם חידושים משלו פה ושם. ארבעים פרקים בספר, כל אחד מהם עוסק בנושא הלכתי אחר, ובלולים בהם גם מעט דברי אגדה, הכל בחרוזים ובשפה מליצית, מעשה אומן. הספר נמצא בכת"י יחיד והוא לא מוכר ממקום אחר, וגם רבותיו ותלמידיו של חכם מיוחד זה אינם ידועים. מלאכת ההדרה של הספר בידי האמונות של פרופ' שפיגל היא כרגיל מושלמת, כולל מבוא מקיף ביותר, הערות מאירות עיניים העוסקות בכל פרט, והרבה חידושים נלווים, כמו למשל שמתוך הספר יש לכאורה הכרעה במחלוקת היסטורית ישנה אם גם הרמב"ם עצמו, כמו יוצאי חלציו, שימש כנגיד יהודי מצרים - המחבר מכנה את הרמב"ם באחד המקומות גם בכינוי 'נגיד', וקרוב לוודאי שזה היה לדעתו אחד מתפקידיו. בעמ' 45 מזכיר המחבר שאסור 'גם ההוגה השם באותיותיו, והעושה בו קמעים ובשם המלאכים משרתיו... לעשות שמות קדושים, רפואה לאנושים'... ומעיר כאן המהדיר שנמצא כאן חידוש שקיים קשר בין האיסור להגות את השם באותיותיו לבין האיסור הידוע להשתמש בדברי תורה לרפואה. תודה וברכה לידידי פרופ' שפיגל על פנינה זו המצטרפת מעתה בזכותו לארון הספרים היהודי.

נבואה שעריך. חלק ה. מתורתה של ישיבת שעלבים. העורך: מרדכי ברקוביץ'. שעלבים, ישיבת ההסדר, תשפ"ו. 345 עמ'. (aryey.shaalvim@gmail.com)

החינוך של תלמידי ישיבת שעלבים מכוון אותם לעלייה בתורה ובעבודה ובגמילות חסדים, ולכל עת תחת השמים. בשנתיים האחרונות גמילות החסדים באה לידי ביטוי בעיקר בשירות ממושך של רבים מתלמידי הישיבה וגם כמה מרבניה בגיזרות הלחימה השונות, אך העיניים של כל

התלמידים, איש על מחנהו ואיש על דגלו, מכוונות כל הזמן אל בית המדרש, שם נמצא מרכז הפעילות של הישיבה, אש תמיד שלא תכבה. בחוברת נאה וגדושה זו נמצאים דברי מחשבה ואמונה וביטחון מאת ראש הישיבה הרב מיכאל הכהן יָמֵר שליט"א, המשגיח הרב אריה בן יעקב וראש תוכנית תלמידי חו"ל הרב אריה ליבוביץ', ואחריהם שלושים פרקים ובהם המקורות והדיונים של 'השאלות השבועיות' של ראש הישיבה ש'מבעירות' את בית המדרש כל שבוע עד השיעור הכללי שעוסק בהן לקראת סוף השבוע, ובהן גם שאלות אקטואליות כגון עסקת חטופים בראי ההלכה, הקרבת קורבנות בזמן הזה, בגדר 'תשלומי' חג השבועות, דין ברכה על מצות יישוב ארץ ישראל, הכשרת ממוזרים ע"י פסילת עדי הקידושין, דברים האסורים משום חשד, ועוד. חוברת נאה מבפנים ומבחוץ. יישר כוחו של העורך ידידי הרב ברקוביץ שליט"א.

נוגע לא נוגע. לימוד זוהר - פרשיות הבריאה. הרב מנחם פרומן. ירושלים, בית התיאטרון והוצאת מגיד, תשפ"ה. כח+307 עמ'. (office@korenpub.com)

הרב מנחם פרומן ז"ל היה דמות מיוחדת במינה. חזר בתשובה, למד בישיבת מרכז הרב והיה תלמיד קרוב של הרב צבי יהודה זצ"ל, ובהמשך למד ולימד במקומות שונים, וגם עסק בעסקי ציבור בגישות לא תמיד קונבנציונליות. תמיד היה חריג בנוף, עד היום אני זוכר את שאגותיו בקריאת שמע בליל שבת בכותל, כשהוא נמצא בעומק הכוונה ומנותק לגמרי מכל סביבותיו. שנים רבות שימש כרבו של היישוב תקוע שבמזרח גוש עציון, עד לפטירתו בשנת תשע"ג לקראת סוף העשור השביעי לחייו. הרב מנחם היה מהראשונים ששילב הוראת קבלה וחסידות לציבור הרחב במגזר הדתי-לאומי, כאשר התוכן היה מוקף תמיד בהדגשת רגש הקרבה אל ה', החופש הרוחני שנמצא ביסוד עבודת ה', הקדושה הנדרשת מאיתנו מול חשיבות החיים הטבעיים ועוד. הספר כולל סיכומי שיעורים שנערכו בביתו לקבוצת תלמידים קרובים ונאמנים, והם נערכו באופן מוקפד מהקלטות וסיכומים ע"י תלמידו שלמה ספיבק, שהצליח לשמור על הטעם והריח והסגנון של הדברים כפי שנאמרו בעל-פה, וניכרת בהם רוחו הסוערת של אומרים ז"ל.

נפלאות לשון הקודש. על התורה. הרב יהושע שטיינברג. ירושלים, 'ורוממנו', תשפ"ה. 478 עמ'. (steinberggehoshua@gmail.com)

הרב שטיינברג למד בישיבות בארץ, ובהמשך שימש שנים רבות כרב צבאי בצבא האמריקאי, וגם כמחנך וחוקר ואיש הייטק. אהבתו הגדולה מסורה ללשון הקודש, שבעקבות ראשונים ואחרונים הוא מוצא בה נפלאות. מושכל ראשון אצלו הוא שמדובר בשפה אלוקית שלא נוסדה בהסכמה אנושית כשאר השפות, ולכן הוא מנסה למצוא טעם בכל לשון ובכל סגנון ובכל אות בתורתנו הקדושה, והוא אכן מגלה בעיוניו עניינים נפלאים המוסתרים בין אותיות התורה. בהקדמה הוא טוען שהמחלוקת בין הקדמונים אם שורש המילה העברית הוא בן שתי אותיות או בן שלוש אותיות מצומצמת בהרבה ממה שניתן לחשוב, כי כולם מסכימים לעובדה שבמילים רבות ישנן אותיות שאינן חלק קבוע מהשורש, וזה רק עניין של הגדרה אם הן שייכות לשורש ורק 'נופלות' במצבים שונים, או שאינן חלק מהשורש אבל מצטרפות אליו במצבים אחרים. העיקר הוא שללשון

הקודש יש תכונה נפלאה ליצור מילים ומשמעויות בהוספת או בהשמטת אות אחת באופן עדין וכמעט לא מורגש, מה שמתאים למקור האלוהי של השפה הזו. בפרשת בוא דן המחבר בתיבה 'נא' - למשל בפסוק 'דָּבָר נָא באוֹנֵי הָעַם', והוא מראה שבדרך כלל 'נא לשון בקשה', אבל פעמים רבות המשמעות אחרת - **עכשיו מיד**, כמו 'לכו נא הגברים', או **לא מבושל** - 'אל תאכלו ממנו נא'. אמנם אונקלוס מתרגם כמעט תמיד את 'נא' - 'כען', עתה, ואליו מצטרף ר"א אבן עזרא, והמחבר מסביר לפי שיטתם ש'נא' הוא לשון זריזות, שמרוב חיבתם של ישראל לקיים את מצות קרבן הפסח היה צריך הקב"ה לצוות אותם לא לאכול אותו בזריזות יתירה, 'נא', 'כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו'... בסוף הספר נמצאים מפתח מקורות ומפתח ערכים. מעניין מאוד.

סובב סובב הרוח. להיאחז בתקווה מול מערבולות הנפש. בני וורצמן. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ה. 191 עמ'. (beny500@gmail.com)

זהו סיפור חיים מטלטל של משפחה 'משלנו', הורים ערכיים ומוכשרים ומוצלחים העוסקים בחינוך ובהתיישבות ומגדלים את ילדיהם לתורה ולמצוות, שלפתע, בעקבות דיכאון אחר לידה שמסתבך, מתפתחת אצל אִם המשפחה מחלת נפש, תחילה בסימנים קטנים ומתעתעים - אך היא הופכת במשך הזמן ל'פיל' שנמצא בתוך הבית, שכולם מנסים להסתיר אותו מעיני קרובים ורחוקים עד שאי אפשר יותר. שנים רבות ניהל המחבר את ביתו וגידל את ילדיו לתורה לחופה ולמעשים טובים בתוך הסוד הגדול הזה שהפך לעיתים לגהינום, עד שבשלב מסוים המצב חייב אישפוז של הרעיה-האם במוסד פסיכיאטרי, כשבעלה וילדיה תומכים בה ומשתדלים ככל יכולתם לשמור עמה על קשר הדוק ככל האפשר, אך גם לחיות במקביל את חייהם. אחרי שנים רבות, ולבקשת אשתו החולה והילדים, התגרש ממנה הרב בני ובהמשך בנה את ביתו החדש, אך כפי שסוכם מראש המשיך לדאוג לאשתו הראשונה ולבקר אותה בכל שבוע עד יום מותה - חסד של אמת מצידו, וגדלות נפש מצידה של אשתו החדשה. מרגש עד דמעות הסיפור על יום הגירושין, שבו על פי בקשת אשת נעוריו הוא מביא לה במיוחד 'את שמלת השבת השחורה עם הפס הצהוב' שאותה שניהם חיבבו בזמנו, מפני שדווקא אותה רצתה אשתו ללבוש בזמן קבלת הגט... הרב וורצמן החליט בשלב מסוים שקיים צורך חיוני לחשוף בפני הציבור את הסיפור המיוחד והמרגש הזה, שהרי קיימים הרבה מתמודדי נפש שסביבם משפחות אוהבות שלא מצליחות למצוא את דרכן בסיטואציה הקשה שאליה הוביל אותן ריבונו של עולם, והתובנות מסיפורו של משפחת וורצמן עשויות להועיל להן מאוד. ספר חשוב ומרגש וכואב ומאיר עיניים, תודה לרב בני על האומץ והכנות.

סיכום שנת פעילות תנועת רגבים. תשפ"ה-תשפ"ו. מאיר דויטש. ירושלים, רגבים, תשפ"ו. 31 עמ'. (office@regavim.org)

אני לא סוקר כאן את החוברת הדקה הזו כדי להמליץ לתרום ל'רגבים' (אני לא מתנגד לכך כמוכח...), אלא כדי לומר שהקונטרס המדהים הזה מתאר ניסים גמורים שקורים בימינו במהלכי הכיבוש וההתיישבות של עם ישראל ומדינת ישראל במרחבי ארץ ישראל מצד אחד,

ומצד שני הוא מציג את המשימות הרבות שמחכות לנו עדיין, ובמרכזן שחרור הנגב מהכיבוש הבדואי, לא פחות. צעדים ראשונים כבר מתרחשים בשטח, אבל אחרי הפקרה של עשרות שנים יש עוד המון מה לעשות, וב"ה שיש יהודים טובים שמשדלים בעניין זה. שמעתי את הרב אבינר שליט"א אומר פעם שהעולם מלא בעיות שאין להן פתרון - ורובן נפתרות בשלב מסוים בעז"ה, ואפשר לקוות וצריך להתפלל שבעיה זו תהיה אחת מהן. יישר כוחם של גיבורי 'רגבים', שליחי ציבור נאמנים.

עמל משה. שמות. שיעורי אגדה והלכה. משה אברהם בר. תל אביב, תשפ"ו. 74+תשס"ו. עמ'. (amalmoshe@gmail.com)

הרב בר שליט"א, מגזע משפחות רבנים ואדמו"רים מפארות ות"ח חשוב בזכות עצמו, משמש כבר שנים רבות כרבה של שכונת יד אליהו בת"א, ומרביץ תורה לרבים ברחבי הארץ והעולם. בנו הרב עמנואל, שמשמש כרב קהילה וכרופא, החל לערוך חלק מכתבי אביו באגדה ובפרשנות ובהלכה לפי סדר פשוט השבוע. הכרך על בראשית יצא לאור בשנה שעברה, ועתה נדפס הכרך על ספר שמות, ובו מערכות המבררות נושאים בפרשה על בורין. כך למשל בפרשת פקודי חוקר המחבר מה הפירוש לכך שמשה 'לא יכל' להיכנס לאוהל מועד כאשר שכן עליו הענן, האם באמת פיסית הענן מנע ממנו את הכניסה למשכן - או שמשה הבין שכאשר השכינה שורה באוהל אין לו רשות להיכנס אליו, כדי לחלוק כבוד לשכינה? הרב בר מדמה את העניין הזה לאיסור להיכנס לבית חברו בלי רשות אא"כ יאמר לו בפירוש להיכנס, איסור שנלמד במדרש בדיוק מכאן - אם משה לא נכנס למשכן בלי היתר גם לכל אדם אסור להיכנס לבית חברו. הוא מוכיח ששני עננים שמשו במשכן, ומסביר שהמשמעות הרוחנית של המשכן היא השלמה למעשה בראשית והמשך למתן תורה וכפרה לחטא העגל. מעניין לעניין הוא מבאר מה היה תפקידו של בצלאל בבניין המשכן, מה הכוונה שהוא 'צירף את' 'אותיות בריאת העולם' ובנה בעזרתן את המשכן, למה לפי זה נבנה המשכן דווקא בחודש ניסן, והקשר בין כל זה לאי כניסת משה רבנו למשכן כל עוד שכן עליו הענן, והכל מתיישב כמין חומר. הפרק האחרון בספר עוסק בבירור הלכתי רחב של דין 'מעלין בקודש ואין מורידין' שנלמד מהשימוש במחנות השרופים כציפוי למזבח - האם הוא דאורייתא או דרבנן, מתי אפשר להתעלם ממנו כשהוא עומד בסתירה לעניין קדוש אחר, מה דין מעלין בקודש במצוות שבגופו, הכללים בסדר קיום מצוות שנעשות יחד, 'מעלין בקודש' בענייני שררה על הציבור, הצורך בעטרה לטלית כדי שצד מסוים שלה יהיה תמיד בצד ראש המתעטף והקשר בין זה לדין מעלין בקודש, ועוד ועוד. ספר מלא וגדוש. יישר כוחם של המחבר ושל בנו העורך, שיזכו לסיים את מלאכתם בסדרת 'עמל משה' על התורה ובספרים נוספים.

על הכל. פסקים בהלכות תפילה וברכות ועוד. רבי משה ב"ר שניאור מאיוורא. מהדירים: הרב אברהם ביטון והרב שלמה יאיר גל-עזר. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשפ"ו. 34+קנ עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

לפני כמאה ועשרים שנה התפרסם בכתב העת 'הגרן' שיצא לאור בברדיצ'ב חיבור קצר

מכת"י הכולל פסקים של תלמיד הר"ם בענייני ברכות ותפילה. המהדיר הניח שאותו 'ר"ם' הוא המהר"ם מרטנבורג, והוא זיהה שחלק מהפסקים האלו מוזכרים גם בבית יוסף. הרב אברהם ביטון הוא בוגר ישיבות שבשנים האחרונות לימד גם באקדמיה, ובמסגרת 'מכון שלמה אומן' הוא הוציא לאור עתה על פי כמה כתבי יד וציטוטים במקורות מקבילים מהדורה חדשה ומתוקנת ושלמה של ספר 'על הכל', שנקרא כך על שם מילותיו הראשונות: 'על הכל יתגדל ויתקדש וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר שמו של מלך מלכי המלכים' וכו' וכו'. כותרת הספר בכתבי היד היא 'סדר תפילות אשר יסד תלמיד לפני הר"ם', ומתברר שאותו 'ר"ם' הוא רבי משה מאיוורא, אחד משלושת בניו של רבי שניאור שהקימו יחד בית מדרש ייחודי בעיירה Evreux שבצפון מערב צרפת. התקופה היא שלהי תקופת בעלי התוספות, גדולי הדור היו רבי שמשון 'הש"ר' מקוצי ורבי יהודה שירליאון, ובית המדרש באיוורא משך תלמידים מצרפת ומאשכנז, ואפילו מספרד - רבנו יונה גירונדי נסע מספרד כדי ללמוד בבית המדרש הזה, וכשחזר לארצו העביר לבן דודו הרמב"ן ולאחרים את תורת חכמי צרפת, ומאז היא נכנסה לבתי המדרש של ספרד והשאר היסטוריה. הספר כולל כ"ה סימנים בהלכות תפילה וברכות, והמהדירים עשו עבודה שלמה, כולל תרגום עשרות המילים בצרפתית עתיקה בעזרת מומחה לעניין, כמה נספחים ובהם בירורים הלכתיים שחרגו הרבה מהערות שוליים קונבנציונליות, ועוד. אכן, לא מדובר על ספר תורני שחייב להיות מונח על שולחנו של כל אברך, אבל ראוי הוא החיבור ההלכתי הזה של אחד מבעלי התוספות שיצא לאור סוף סוף במהדורה מתוקנת ויפה מבפנים ומבחוץ, לכבוד התורה ולתועלת לומדיה ופוסקי ההלכה לדורות.

עץ הדעת. פירוש על טעמי מצוות לא תעשה על דרך הפשט ועל דרך תורת האמת. רבי יהודה בן חנין. מהדיר: חיים ערן אלפסי. צפת, תשפ"ה. רצב+עא+קטז עמ'. (eranalfasi53@gmail.com)

רבי יהודה בן חנין זצ"ל היה תלמיד חכם ומקובל שחי במרוקו ובאלג'יר לפני כ-450 שנה (נפטר כנראה בשנת שע"ט). הוא חיבר ספר גדול ובו ביאורים על דרך הנגלה וגם על דרך הנסתר של מניין המצוות, לחלק העשין קרא 'עץ החיים' ולחלק הלאוין 'עץ הדעת'. שני החלקים יצאו לאור מכת"י עם ביאורים ומפתחות ע"י הרב אלפסי מצפת, 'עץ החיים' בתשפ"ג ועתה יוצא לאור 'עץ הדעת', שניהם עם ביאורים והערות ומקורות בשם 'לב חיים' במהדורה גדולה ומכובדת. לחלק זה צירף המהדיר את הקונטרס 'ספר האור' גם הוא מכת"י מאת אותו רבי יהודה בן חנין זצ"ל, והוא ביאור בדרך הסוד על האותיות והנקודות והטעמים והתגין. בסוף הספר נוסף נספח גדול בשם 'המאיר לארץ', ובו תולדותיו והנהגותיו וחידושיו של רבי מאיר אביטן מטירת הכרמל, דמות הוד מזקני מרוקו הצדיקים והחסידים, שזכה שיוצאי ירכו יעסקו בתורתו ובדמותו.

פסקי מרן על דרכי טהרה. פסקי מרן הגר"ע יוסף זצ"ל על סדר ספר דרכי טהרה למרן הגר"מ אליהו זצ"ל. משה בוטון. פלורידה, תשפ"ו. 322 עמ'. (moshe@bottan.com)

ספר 'דרכי טהרה' על הלכות נידה וטהרת המשפחה שחיבר הראשון זצ"ל הגר"מ אליהו זצ"ל הפך לאחד הספרים הנלמדים ביותר ע"י חתנים וזוגות צעירים וגם פוסקי הלכה, בגלל בהירותו וסידורו הנוח, ובגלל שהוא מביא בדרך כלל גם את מנהגי האשכנזים במקומות שהם שונים, לקולא או לחומרא, ממנהגי הספרדים. אמנם כידוע דרכו של הרב אליהו הייתה לנטות אחרי החיד"א והבן איש חי גם במקומות הרבים שהם סטו מדברי מרן הב"י, בדרך כלל בעקבות שיקולים קבליים, בדרך כלל לחומרא, בניגוד מוחלט לדרכו של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל שכל חייו השתדל 'להחזיר עטרה ליושנה' ולהוליך את הלומדים והשוואלים בדרכו של מרן הב"י דווקא, מרא דארעא ישראל, ורבים הולכים בדרכו. הספר הגדול של הרב עובדיה בענייני נידה, 'טהרת הבית' על שלושת חלקיו, נדפס רק אחרי שדרכי טהרה במהדורתו הראשונה כבר היה ספר נפוץ ומוכר ובשימוש רב, וגם ספרי בניו ותלמידיו של הרב עובדיה בנושאים אלו עדיין לא נדפסו אז, ולכן נוצר פער בין פסקי מרן הרב עובדיה לבין פסקים רבים בספר דרכי טהרה שרבים נהגו לפיהם. כבר ניסו בעבר להשוות באופן שיטתי בין פסקי הרב עובדיה לפסקי הרב אליהו ב'דרכי טהרה' במאמרים וקונטרסים שונים, אבל כאן בא הרב משה בוטון, תלמיד חכם מפלורידה הרחוקה והזיוו והעורך הראשי של כתב העת האינטרנטי החשוב 'האוצר', ומציג את הכרעותיו של הרב עובדיה כהערות והשלמות על פי סדר הפרקים והסעיפים של 'דרכי טהרה' באופן ברור ומנומק, בלי כמובן לנסות להכריע ביניהם. נוסף לדברי הרב עובדיה עצמו בכל ספריו השתמש הרב בוטון, כדי לדייק בדברי הרב, בספרי בניו - 'ילקוט הטהרה' לרב יצחק ו'טהרת הבית הקצר' לרב דוד, וכן בספרי תלמידיו 'אבני שוהם' לרב פניר, 'שימוש חכמים' לרב שכנזי ו'אבני טוהר' לרב צופיף. עבודה חשובה ביותר, חיונית ללומדי ומלמדי הלכות נידה, ולא רק אם הם בני עדות המזרח. מעניין לצייין שבהקדמתו החשובה מעיר הרב בוטון (בסוף הע' 2) שהרב עובדיה סמך ב'טהרת הבית' בהרבה מקומות על ספר האשכול מאת רבי יצחק אב"ד מהעיר רבנונה שבפרובנס, חותנו של הראב"ד בעל ההשגות, שיצא לאור בפעם הראשונה לפני כ-150 שנה עם ההערות 'נחל אשכול' ע"י רצ"ב אורבך מאייזנשטט, ונראה שהספר השפיע על פסקי הרב עובדיה למעשה בכמה מקומות (בהם למשל שלא לסמוך על מרן להקל לתלות כתם במכה כשאין ידוע שמוציאה דם, בגלל שספר האשכול שלא היה לפני מרן כתב שהקולא זהו היא רק לעניין רואה מחמת תשמיש [טהרת הבית ס' ה משמרת הטהרה אות ו]); אבל, כותב הרב בוטון, למעשה אין לסמוך כלל על האשכול מהדורת הצב"א כי הוכח שהיא מזויפת ויש בה שינויים רבים מספור מנוסח כתב היד, והטענה שהיא מבוססת על כת"י אחר שבו הייתה מהדורה אחרת של האשכול אינה נכונה. הוא גם טוען שהרבה פסקים במהדורת 'נחל אשכול' מבוססים בפועל על דברי אחרונים, ומצוטטים כאילו אמרם בעל האשכול עצמו. ואכן התעלומה של מעשה מהדורת ספר האשכול של הרב אורבך היא אחד הפלאים הגדולים של תולדות הספר התורני, וה'מצאיה' של חלק נוסף של הספר בכת"י בשנת תשמ"ו לא הועילה להבהרת התמונה אלא סיבכה אותה עוד יותר. כידוע קיימת מהדורה אחרת של ספר האשכול, מהדורת אלבק, והיא תואמת את נוסח כתה"י, וההבדלים

בין שתי המהדורות עצומים. ואכמ"ל. חוקרי מכון שלמה אומן עמלים עתה על מהדורה חדשה ומתוקנת של ספר האשכול, שתצא לאור בעזה"ת בעוד כשנתיים. נשוב אל הראשונות - יישר כוחו של הרב בוטון על הספר החשוב והמועיל שהוא מציג לפני עמלי התורה ופוסקי ההלכה.

צור ישועתי. מדליקים את נרות החנוכה עם הרב בנימין (בניום) רוזנצוויג זצ"ל. רמת השרון, תשפ"ו. 88 עמ'. (benayahuy@gmail.com)

שנה חלפה מאז פטירתו של רבי בניום זצ"ל, ובני משפחתו וחבריו ותלמידיו ממשיכים להתגעגע לאישיותו הקורנת. מעט מהגעגוע בא לידי ביטוי בהכנת חוברת קטנה ומקסימה זו לקראת חנוכה האחרון, שבה שלושה שערים: הראשון מביא משהו מתורתו של הרב בניום וסיפור עליו לכל יום מימי החנוכה, השני מוקדש לסדר הדלקת הנרות, והשלישי כולל שלוש שיחות שלו, על קביעת החג לדורות, ועל נס פח השמן, ועל ניצחון 'נערי הגבעות' של אז על האימפריה היוונית, ועל הנרות שמנעו מהתרבות היוונית לדרוס את התורה ושומריה, ועל הפשט האמיתי של 'מזמור שיר חנוכה הבית לדוד', ועל הקשר בין נרות זכריה והוויכוח הפנים-דתי על הציונות והעלייה לארץ. מרגש. תודה לעורכים על הפנינה המיוחדת הזו.

ציונות דתית. יג. היסטוריה, רעיון, חברה. עורך: דב שוורץ. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ה. 310 עמ'. (dov.schwartz@biu.ac.il)

עוד פרסום של פרופ' שוורץ החרוץ. פורמלית 'ציונות דתית' הוא כתב-עת הפתוח לכל מי שכותב לעניין בתכנים שלהם הוא מיועד, אך למעשה מתוך 310 עמודי הספר 220 כוללים דברים מאת העורך - האחד מאמר ארוך על התחייה הלאומית והפילוסופיה הוויטליסטית [ג'ישה מחשבתית שעל פיה החיים הם גורם העומד בפני עצמו במכלול התהליכים העוברים על האדם והעם והתקופה] בהגותו של מרן הראי"ה זצ"ל, האחר איגרות שכתב ושקיבל ישעיה ברנשטיין ז"ל, מראשוני ההוגים והפעילים בתנועת הפועל המזרחי מייסודה ועד לפטירתו בשנת תשמ"ז, והשלישי מתאר את דרכו של הרב מרדכי ורדי, רבו של קיבוץ ראש צורים לשעבר ומהדמויות המרכזיות של בית הספר 'מעלה' לתקשורת, מלימוד והוראה בבתי מדרש 'קונבנציונליים' ועד לבימוי סרטים המתארים פינות עדינות בציבור הדתי, לפעמים באופן מאוד שנוי במחלוקת ואפילו מנוגד להלכה. שוורץ מסביר שבניגוד ליוצרים אחרים התסריטאים הדתיים נמצאים מראש בעמדת נחיתות מקצועית, בגלל הצורך והרצון שלהם לשמור על מגבלות דתיות וחברתיות, בגלל הניתוק היחסי שלהם מקרנות השפע שמהם נהנים אנשי הקולנוע בארץ שבחלוקת תקציביהם יד רוחצת יד, וגם בגלל הזהות הפוליטית שלהם שבדרך כלל פונה ימינה מהמקובל ב'ברנז'ה'. לדעתו הרב ורדי אכן מנסה ומצליח לזעזע ולטלטל את הצופה הדתי בסרטיו, בלי לשבור באופן מודע את המסגרת ההלכתית (אמנם על כך יש מקום לדון). בסרטיו מציג ורדי בעוצמה בעיית וקשיים באורח החיים הדתי, כמו למשל הסרט הקצר 'כתם' שמלווה את הקשיים הרגשיים של אשה צעירה במסע הבריור ההלכתי אם היא טהורה כאשר בעלה אינו רגיש מספיק לסיטואציה, הסרט 'שומר ישראל' שמבליט את

הקשיים המעשיים והערכיים של שירות בחורים דתיים בצבא, סרט על שידוכים לבעלי נטיות הפוכות, ועוד סרטים שנמצאים על הגבול שבין חתרנות אנטי-הלכתית לבין ניסיון כן להציג בעיות כדי להביא לפתרונות בתוך המסגרת ההלכתית. סרט אחר של ורדי עוסק בסיפור אמיתי של משפחה שבה האם סובלת מהפרעת אישיות גבולית וצריכה להתאשפז מדי פעם - וממנה מתגלה עולמם של חולי הנפש ושל החברה שסביבם באופן שלא נראה בעבר, ואחר עוסק בקשיי ההשתלבות של חוזרים בתשובה בעולם החרדי, ובעיקר בבעיית הדור השני שלהם. שוורץ מתאר את דמותו של הרב שג"ר ז"ל (עליו עשה הרב ורדי סרט ארוך) שהשפיע רבות על הרב ורדי, וגם על דמויות אחרות שעומדות בראש הניסיונות למתיחת הגבול ההלכתי והחברתי-דתי מעבר למקובל ולתקין. הוא מעיר שמרדכי ורדי הצטרף לשורה של בוגרי ישיבות שהתקדמו באקדמיה בתחומי רוח שונים, שאצל רבים מהם הנאמנות שלהם לדרכה הרוחנית של הישיבה שבה צמחו נותרה חלקית בלבד. מאמר מטריד ומחייב מחשבה. מאמר אחר בקובץ כתבה חוקרת תושבת בית אל, והוא עוסק במורכבות של טיפוח הנשיות והשמירה על הצניעות אצל 'נשות המאחזים' החיות באורח חיים 'קשוח' למדי; מעניין שעשרות מהן הסכימו להתראיין [בעילום שם] ולהציג את המורכבות והמיוחדות של תפיסת החבל בשני הקצוות בחיי היומיום המאתגרים שלהן. עוד מאמר הוא תעודה היסטורית - תהליכי הבנייה של קמפוס אוניברסיטת בר אילן בראשית ימי המדינה.

קבלת הגר"א. יוסף אביב"י. ירושלים, תשפ"ו. 3 כרכים (בס"ה 972 עמ').
(koltoov@gmail.com)

בעשרים ושניים שערים פורש לפנינו הרב אביב"י, מגדולי לומדי וחוקרי הקבלה בדורנו, את שיטת הגר"א בקבלה. לדבריו קיים קושי גדול לרדת לסוף דעת הגר"א ולהבנת שיטתו בקבלה מפני שתי סיבות - דרכו לקצר את דבריו באופן קיצוני, כעין דרכו בביאור הגר"א על השו"ע בענייני הלכה, וגם משום שהגר"א לא כתב חיבורים עצמאיים בקבלה שבהם הוא מציג את שיטתו אלא רק ביאורים לספרי קבלה קדומים. עוד נקודה משמעותית שחצצה לדעת הרב אביב"י בין הלומדים לבין הבנת שיטת הגר"א הייתה ההנחה שדרכו היא דרך האר"י, ושרק הבדלים קטנים יש ביניהם. כך הניח גם הרב אביב"י עצמו לפני עשרות שנים, ועל פי זה כתב ופרסם לפני ל"ג שנים בשנת תשנ"ג ספר על קבלת הגר"א. אבל במהלך השנים, ובעיקר בשנים הרבות שהקדיש לכתובת ספר גדול זה, הגיע המחבר למסקנה שהגר"א לא נשען על קבלת האר"י, אלא בנה את שיטתו בתיאור מהלך האצילות והספירות בדרך חדשה ושונה מדרכם של המקובלים שלפניו. בדרכו היסודית מתאר הרב אביב"י את ספרי הגר"א בקבלה על מהדורותיהם השונות, ומכריע בכל ספר איזו היא המדויקת מביניהן. הרב אביב"י קובע ששיטתו של הגר"א מעמידה את מהלך האצילות על **גילוי הדברים האלוהיים**, ולא על **המשכת השפע** כפי שלימדו קודמיו. על יסוד זה בנה הגר"א מהלך אצילות שלם ומפורט, והספר שלפנינו מאריך לבאר אותו מושג אחר מושג ופסקה אחר פסקה. לפני מביני דבר נמצא עכשיו ביאור שלם של תורת הגר"א בקבלה, שאינו נובע מסברות ולא מרגשת הנפש ולא מכוונה ליישב את תורות תלמידיו - אלא שיטת הגר"א כפי שהיא באמת. בסוף הספר הוסיף המחבר סקירה תמציתית של שיטותיהם

של תשעה-עשר מקובלי ליטא, וממנה עולה כי אף אחד מהם לא דרך בשיטתו של הגר"א, גם אם היה מתלמידיו או מבית מדרשו. הרב אביב"י כבר נודע בספריו הקודמים על קבלת האר"י וקבלת הרמח"ל וקבלת הראי"ה, והוא אינו חת מפני איש. הוא מציג את האמת האובייקטיבית לפי דעתו בתיאור שיטת אותם גדולים, עם ראיות חותכות מגובות בציטוטים מדויקים ושלמים, המקבל יקבל והמסרב יחדל. לי הקטן אין שום כוונה ח"ו להעיד על תוכן הדברים, קטונתי, אך מתוך תגובות בעל-פה ובכתב על ספרי המחבר בעבר, ברור שגם אם בתחילה קשה היה לחכמי הקבלה בדורנו לקבל את הסבריו ודעותיו וחידושי בדעת אותם קדמונים - עם הזמן הדברים התקבלו יותר ויותר, והראיה לכך היא שבין אם בשמו ובין אם שלא בשמו מובאים דבריו ודעותיו במאמרים ובספרים של גדולי המקובלים בדורנו מכל המגזרים. ולסיום - הרב אביב"י החליט לוותר על כל תמורה שהיה יכול לקבל מפרסום הספר, תמורה שהייתה מגיעה לו בהחלט עבור שמונה שנות לימוד וכתביה ועריכה של שלושת הכרכים הגדולים האלו, והפקיר את הספר לכל מאן דבעי בקבצי פדיאף ערוכים ומוכנים ומושלמים, כל הרוצה ידפיס לעצמו את הכרכים וילמד בהם בביתו. בהמשך, אחרי לחץ של רבים וטובים, פרסם הפנייה למעוניין להדפיס את הספר לבית דפוס מסוים שמדפיס ספרים 'בבדודת', מקבל קבצים ומדפיס אותם עבור המבקש כולל כריכה רכה אך איכותית (וגם שולח אותם למעוניין), כך ששלושה כרכי 'קבלת הגר"א' כולל משלוח עולים למזמין הרבה פחות מאשר ספר עיון אחר בן אלף עמודים בחנות ספרי הקודש הסמוכה... מדהים. המחבר מודה לאשתו הרבנית שסייעה לו בעריכה לשונית וסידורית של הספר הגדול הזה, ולקבוצה של תלמידי חכמים, בקיאים בנגלה ונסתר, שהעירו וסייעו ותיקנו ושיפרו את החיבור לאורך השנים שבו נוצר.

רינת ישראל. מחזור לראש השנה. נוסח ספרד. עורך: הרב שלמה טל ז"ל. **מהדורה חדשה.** מהדיר: הרב יואל קטן. ירושלים, מורשת, תשפ"ו. 455 עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

רינת ישראל. מחזור ליום הכיפורים. נוסח ספרד. עורך: הרב שלמה טל ז"ל. **מהדורה חדשה.** מהדיר: הרב יואל קטן. ירושלים, מורשת, תשפ"ו. 604 עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

הוצאת 'מורשת' של הפועל המזרחי, בראשותו של חבר הכנסת והשר לשעבר שאול יהלום, מוציאה לאור בשנים האחרונות מהדורה חדשה ומתוקנת של הסידור 'רינת ישראל', וכבר נדפסו שמונה הדפסות זו מתוקנת מזו של נוסח ספרד (החסידי-אשכנזי) וחמש של נוסח אשכנז. בהקדמת הסידורים הובטח שיש כוונה להוציא גם מהדורות חדשות של הסידור בנוסח עדות המזרח ושל המחזורים לימים נוראים ולשלוש רגלים בשני הנוסחים הנ"ל, וניתן עכשיו לבשר על מילוי השלב הראשון במשימה הזו - יצאה לאור מהדורה חדשה ומתוקנת של מחזורים לימים נוראים נוסח ספרד (שהוא נפוץ ונמכר הרבה יותר מאשר נוסח אשכנז, שגם הוא יגיע תורו). הרב טל ז"ל בזמנו ערך תיקונים ושינויים רבים במחזור, כולל ההדרה מדויקת של הפיוטים, וחלוקה בין הפיוטים שנאמרים (לפחות בחלק מהקהילות) שנשארו 'בפנים' והפיוטים העתיקים שכמעט שלא נאמרים כלל שנדחקו לסוף המחזור, אבל במהדורה חדשה זו, לפי עצת מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א ורבנים אחרים, הושמטו לחלוטין מהמחזורים כל הפיוטים שברוב הקהילות לא רגילים לאומרם. אני יודע שבקהילות

ששומרות יותר על המנהגים הישנים אומרים כמה מהפיוטים שנשמטו הפעם ממהדורת מחזורי 'רינת ישראל' החדשה (בעיקר בקהילות חסידיות למיניהן). אבל המציאות היא שכבר קיים מנהג מקובל פחות-או-יותר בישיבות וביישובים ובקהילות מה אומרים ומה לא. השתדלתי לברר את הדברים בכנות וביסודיות ואני מקווה שהצלחתי, ובעקבות הבירור השמטתי, אמנם עם צביטה בלב, את כל הפיוטים שלא נוהגים לומר. אני מעריך ש'הנאת' הדפדוף קדימה בכל פעם ששליח הציבור מדלג על פיוט או שניים תחסר לחלק מהמתפללים, אבל לקחתי זאת בחשבון... סב-סבי הרב שלמה זאב קליין זצ"ל מקולמר שבאלזס, מגדולי הרבנים בצרפת בזמנו, ידידו של הרב שמשון רפאל הירש, התמרמר מאוד על ה'משכילים' של זמנו שהחלו להשמיט פיוטים בשבתות מיוחדות ובמועדים ובעיקר בימים הנוראים, ואף הדפיס בשנת תר"ט קונטרס בשם 'דברי הפיוטים וזעקתם' שבו הוא מוכיח את מדלגי הפיוטים על רוע מעשיהם, ויתכן שממקומו בגן עדן רע ומר בעיניו המעשה אשר עשיתי; ובכל זאת שמת נפשי בכפי, ובאישור תלמידי חכמים כנ"ל החלטתי שהמהדורה החדשה של רינת ישראל תהיה 'ידידותית למשתמש' גם בהיבט זה - נוסף לשאר השיפורים היא תכלול רק מה שאומרים ומתפללים ברוב ככל בתי הכנסת ולא מה שלא אומרים. עוד נוספה בסוף כל מחזור מסכת המשניות המתאימה לו, מסכת ראש השנה או מסכת יומא, על פי המהדורה החדשה והיפה של המשניות עם פירוש הרב קהתי וגם פירוש הרב ברטנורא. כדרכנו במהדורות החדשות של הסידור השתדלנו גם במחזורים לדייק בנוסח ובסגנון של ההוראות למתפלל, לחזור בדרך כלל ולהדפיס במקום המתאים גם תפילות שחוזרות על עצמן, להקפיד על סדר נכון והגיוני של הפיוטים בתקווה שהציבור ושליחיו יתרגלו לומר אותם 'כמו שצריך' (למשל - 'וכל מאמינים' וכ' בסוף כל שורה ולא בתחילתה), ועוד ועוד. הרבה השתדלתי שהתיקונים והשינויים יהיו לתועלת, ואשמח להערות והצעות מכל סוג שהוא לקראת ההדפסות הבאות.

רצון אהבה. בעניין לימוד התורה ברציפות. יעקב וגנר. קליבלנד, תשפ"ה. 21+רמח עמ'. (216-954-0324)

לקט חשוב ומעניין ומשכנע בעניין הזכות והחובה ללמוד תורה דווקא ברציפות, כולל הלכות וכללים מתי מותר להפסיק באמצע הלימוד ומתי לא. הספר כולל דברים מחז"ל ומראשונים ומגדולי הדורות בעניין החשוב הזה, בהם דברי חזקוני והתעוררות ועצות והדרכה ועובדות והנהגות ופסקי הלכה, וכן שיחות ומאמרים מאת מרן החפץ חיים, רבי ירוחם ליבוביץ' המשגיח ממיר, הרב שמשון פינקוס מאופקים, כולם זצ"ל, וגם רבי יצחק זילברשטיין שליט"א ואחרים, עם תוספות והשלמות והרחבות מאת המחבר, ועם קונטרס בשם 'אנא עבדא' שמרחיב עוד בנושא בי"א פרקים. כמובן שבעיסוק בעניין זה בימינו אי אפשר שלא להזכיר את הפלאפונים שנמצאים בכיסו של כל אדם, כל אחד לפי הסוג המתאים לו, שהם שורש פורה ראש ולענה בנושא המדובר כאן (בלי לדבר על שאר נזקיהם), ואין כאן המקום להאריך בזה. הרבנים המסכימים הרבים התלהבו מהיוזמה לעסוק בחשיבות רציפות הלימוד ונהנו מתוכן הספר, ויהי רצון שיהיו הדברים לתועלת הרבים.

שולחן ערוך עם ביאור מקור חיים. הלכות סעודה והלכות ברכות. רונן נוה. נריה, תשפ"ה. שני כרכים. (makorhaim2@gmail.com)

ספרים רבים נכתבו על הלכות ברכות והלכות סעודה (או"ח סימנים קסז-רל), אבל הרב נוה, מתושבי נריה שבבנימין ואברך בכולל 'מטל השמים' שבחורש ירון הסמוך, הפליא לעשות בהביאו את שיטות הראשונים והאחרונים בכל סוגיא כולל המקורות בחז"ל והנימוקים והסברות והקושיות והתירוצים והמחלוקות, וגם את כל דברי הגר"א בביאורו, שבמידה מרובה הולך המחבר אחר הדרכתו ללמוד כל הלכה ממקורה. החלוקה בין גוף הספר 'מקור חיים' וההרחבות 'מקור נפתח' מועילה מאוד למעיין, וההסברים נכתבו בלשון ברורה, כך שגם הירידה לפרטים לא פוגעת בבהירות הצגת הנושא. ייש"כ לרב נוה, וברכת הצלחה בהמשך גדילה בתורה ובחיבור חיבורים חשובים.

שו"ת פוע"ה. חלק חמישי. עורך: הרב אריה כץ. ירושלים, מכון פוע"ה, תשפ"ה. 354 עמ'. (mehkarpuah@gmail.com)

תשובות של כעשרים רבנים זצ"ל ושליט"א לשאלות ששאלום רבני פוע"ה בענייני מניעת הריון, פוריות, יוחסין, גנטיקה, טהרת המשפחה, הריון, לידה ואורולוגיה. לתשובות נוספו הערות ומקורות ומבואות רפואיים-הלכתיים וסיכומים ומפתחות ע"י צוות מרבני מכון פוע"ה בראשות ידידי הרב מנחם בורשטיין שליט"א, והכל סודר ונערך בידי האמונות של ידידי הרב כץ, מוותיקי וחשובי הרבנים המשיבים במכון. שתי דוגמאות: בעמ' 97 ואילך נידונה שאלה כבדה, האם מותר לחלל שבת כדי להציל קדם-עוברים שנמצאים במעבדה והתרחשה בה תקלה, למרות שעדיין לא הוחזרו לרחם האשה שמחכה להתחיל את ההריון. מקובל שעובר שכבר נמצא ברחם, גם אם הוא בן פחות מארבעים יום מאז ההפריה ולגבי נושאים אחרים הוא נקרא 'מיא בעלמא', מותר לחלל עליו את השבת בגלל הסברה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'. האם אפשר להשתמש באותה סברה כדי להציל עוברון לפני ההכנסה לרחם? האם גם במקרה זה אומרים 'חלל עליו שבת אחת' כדי שאפשר יהיה להכניסו לרחם אמו, ואז יגדל ויוולד וישמור שבתות הרבה? הרב ווזנר זצ"ל השיב בשו"ת שבט הלוי שאי אפשר 'להדביק' את הסברה הזאת גם לקדם-עוברים, מפני שרובם אינם מתפתחים לתינוק חי. ומה אם הטכנולוגיה תתפתח כך שרובם יהפכו בסופו של דבר לתינוק חי? משיב הרב ווזנר בתשובה אחרת שעיקר הסברה הוא שמחוץ לרחם אין לקדם-עוברים עדיין הגדרה של 'נפש' ולכן אין היתר לחלל עליהם שבת, ולכן הסכימו עוד כמה מגדולי הפוסקים. אמנם אחד מרבני דורנו כתב לפני כמה שנים מאמר ב'אסא' ובו נטה להקל שבימינו כבר אין הבדל בין עובר שכבר הוחזר לרחם לבין עובר שמצפה לרגע שבו הוא יעבור את הפרוצדורה הזו וכולם נחשבים 'נפש', אבל לדבריו יהיה גם אסור להשמיד את קדם-העוברים שלא ייעשה בהם שימוש שהרי הם לדעתו 'נפש', ומעשים שבכל יום בכל המרכזים הרפואיים שעושים זאת ואין פוצה פה ומצפצף, וזה לכאורה תרתי דסתרי. רק באיסורים דרבנן או באמירה לגוי יתכן שיש מקום להקל כדי להציל עוברונים שנמצאים בסכנת כיליון והם דרושים לצורך הפרייה, ומאריך בזה הרב כץ מפי ספרים וסופרים. בעמ' 308 ואילך נידונה שאלה מעשית

וכואבת [תרתי משמע], האם טיפול בתסביב אשך מתיר איסורים דאורייתא בשבת - או לא? האם מצב זה מוגדר כסוג של פיקוח נפש - או שמדובר רק על כאב וסכנת אבר? הרב זילברשטיין שליט"א מתיר לחלל שבת לצורך הטיפול בתסביב מכמה סיבות - פגיעה באיזור האשכים יתכן שנחשבת תמיד כספק סכנת נפשות, הכאב העצום במקרים רבים כשמתרחש תסביב גם בו יש צד סכנה, איבר 'מת' שנמצא בגוף [וזה סופו של האשך שאינו מטופל בדחיפות] יכול לסכן את הגוף כולו, ולכן לדעתו במקרה קצה זה יש לסמוך על הראשונים שמתירים לחלל שבת דאורייתא גם על סכנת אבר. העורכים מביאים תשובות של פוסקים אחרים ודנים בעניין, ולמסקנה נוטים להקל. עוד יצירה מועילה וחשובה מבית המדרש של מכון פוע"ה, שזכה בימים אלו להיכנס לביתו החדש והמרווח לתועלת הרבים הנדרשים לו.

שיבת ציון. בעניין פסח שני ופסח הבא בטומאה. יוסף דוב לובאן. ירושלים, תשפ"ה. קלו עמ' (02-6250319)

ידידי ר"ד לובאן עוסק בתורה יום וליל, כשהוא ספון בחדר לימודו בשכונת 'שערי חסד' המעטירה, שהוא קדושת רבניה ולומדיה בעבר ובהווה נסוך עליה. מתחת ידי יוצא חיבור אחרי חיבור, בעיקר במסגרת הסדרה 'שיבת ציון' מרובת הכרכים העוסקת בענייני הקודש והמקדש. בשנת תש"פ הוציא לאור מהדורה ראשונה של בירוריו בענייני פסח שני - כאשר רק מעטים החמיצו את הקרבת הפסח עם כל ישראל, ופסח הבא בטומאה - כאשר רוב ישראל טמאים ומקריבים את הפסח בטומאתם, שהרי טומאה הותרה בציבור, ועתה יוצאת לאור מהדורה מתוקנת ומורחבת. הספר פותח בסיכומים קצרים להלכה של שני נושאים אלו, וממשיך בהלכות פסח שני - למי כן ולמי לא מהטמאים ואלו שהיו בדרך רחוקה והשוגגים והאנוסים ניתנה הזכות לעשות פסח שני, מה דינו של מי שהזיד והקריב פסח שני כאשר לא היה ראוי לכך (האם יצא בדיעבד ידי חובת הקרבת קרבן הפסח), מה דינו של מי שהיה צריך להקריב פסח שני ולא הקריב, מה היא 'דרך רחוקה' ואיזו השתדלות צריך לעשות כדי שלא להיות בה בערב פסח, ועוד עניינים שכולם מפורטים ומתבררים מהפוסקים וסוגיות הבבלי והירושלמי ומדרשי ההלכה ועד בירורי ההלכה של גדולי הדורות האחרונים. החלק השני עוסק בפסח הבא בטומאה, ומתעמק בגדרי 'רוב ציבור טמא', בדינו של המיעוט הטהור כשהרוב טמא, בהשלכות של ההיתר להקריב בטומאה, ומה הדין כאשר רק הכהנים וכלי השרת נטמאו אבל רוב העם טהור. יהי רצון שנוזה להקריב כולנו בפסח תשפ"ו קרבן פסח בטהרה, אך גם אם נזכה לכך רק בטומאה - לפחות ההלכות של האירוע הזה מפורטות בספר זה כשמלה. עוד הוציא לאור הרב לובאן חוברת נוספת בסדרת '**חיבת ציון**' בשם '**לולאות תכלת**', ובה מראי מקומות לנושאים בתנ"ך, כלי עזר ללומדי הסוגיות בספרי חז"ל, מהערך 'אבות' ועד 'לתרומת הדשן' ו'תשובה'. כדרכו הטובה של המחבר זוהי מהדורה חדשה ומתוקנת של הקונטרס הזה אחרי שעברו כ"ה שנים להדפסתו הראשונה, ויה"ר שיהיה לתועלת. ספר נוסף שהדפיס הרב לובאן בתשפ"ה הוא **אורי ציון - בירורים על מצות קריאת שמע שעל המיטה**, קמ"ז עמודים בהם מבוררים ענייני קריאת שמע וברכת המפיל והמזמורים שנוהגים לצרף להן וההלכות והמנהגים שתלויים בעניין זה ועוד. מעניין שבמבוא כותב הרב

לובאן שאינו נוהג להשתמש ב'אוצר החכמה' כי אם בלימוד בספרים עצמם 'מתוך הרגשה עמוקה כי יש לשים דגש רב ביותר לחתירה לאמת ע"י המ"ח קניינים שהתורה נקנית בהם והלימוד העיוני... ובראיית חומר עצום של ספרים מתקנה החשיבה המקורית' וכו'. זו נקודת מחשבה המתאימה לגישתו המקורית של הרב לובאן בהרבה נושאים, אך לענ"ד היא אינה עומדת בפני הביקורת - וכי אדם שלומד בבית מדרש שבו עומד לרשות הלומדים אוצר ספרים גדול ומכובד 'מתקנה החשיבה המחקרית'? כל לומד יכול להגביל את עצמו לספרים שהוא מעוניין לעיין בהם, וכך גם בשימוש מושכל באוצר החכמה. וצ"ע. עוד הדפיס השנה הרב לובאן החרוץ את הספר '**שירת ציון - שירת הלויים**', ובו כ"ו פרקים המפרנסים רל"ח עמודים העוסקים בהיבטים שונים של שירת הלויים, מצוותה, חיובה, זמנה ועוד, כולל זיהוי כלי השיר ששימשו במקדש תוך התמקדות בחליל בחצוצרות ובמצילתיים, ובירור איזה לויים עסקו בשירה בפה ואיזה בניגון בכלים, תוך הקפת כל ה'חומר' בנושא מפסקי התורה ועד לדיונים באחרונים. שנוזה ונראה ונשמע את הכהנים בעבודתם והלויים בשירים (בפה) ובזמרים (בכלי נגינה).

שירה חדשה. פורים. יוחאי מקבילי. קדומים, מפעל משנה תורה, תשפ"ה. 143 עמ'. (rambam4u@gmail.com)

הרב ד"ר יוחאי מקבילי המוכשר והחרוץ כבר נודע ממהדורות הרמב"ם שהוציא לאור עם חבר עוזריו - משנה תורה בנוסח מדויק בכרך אחד וכמה מהדורות עם ביאור, מהדורה חדשה ומתוקנת של מורה הנבוכים עם תרגום חדש וביאור משובח, ועוד. לפני כתריסר שנים הוציא את "שירה חדשה: הגדה של פסח לזמן הזה ולעתיד לבוא במהרה בימינו", ועתה הוא מוציא ספרונים מיוחדים-במינם בסדרה זו על מעגל השנה ומעגל החיים, עם כותרת משנה נאה: 'מפגש אישי ומשפחתי בימים ההם בזמן הזה'. כבר יצאו לאור הספרים על חנוכה, תשעה באב והשוואה ועוד, ראש השנה, ו'מתחתנים' - שיר השירים חופה וקידושין. הצייר המרכזי בסדרה הוא קבלת השראה ממבטו של הרמב"ם, מתוך רצון לחבר תפיסה של תבונה וחוכמה עם חוויה. כל ספר כולל איורים מושקעים בעלי תוכן לימודי וחינוכי, הדגשות צבעוניות של מילים וקטעים בטקסט לפי הצורך, ובעיקר ביאורים תוכניים והיסטוריים עם רמזים אקטואליים. כך למשל הוא מדגיש שתשעה באב הוא לא רק יום זיכרון לצער הגלות - אלא גם זיכרון לגבורה של המורדים, שגם אם לא הצליחו במשימתם כבודם במקומו מונח, כדברי הרמב"ם על בר כוכבא. הכרך הזה על פורים פותח בפרקים על חודש אדר ושבטות שקלים וזכור, ממשיך בזכירת עמלק ובמלחמה נגדו, מוסיף סקירה היסטורית מרשימה על האנטישמיות לדורותיה, ובהמשך מובאת מגילת אסתר עם מבוא היסטורי ותוכני, תוכן עניינים מפורט וביאור פרשני והיסטורי מקיף. הוא מדגיש שכדי להתמודד עם סכנה לאומית יש צורך באחדות, אך רק העלייה לארץ היא הפתרון. הפרקים הבאים בספר עוסקים בתענית אסתר ושמחת הפורים ומנהג התחפשות ומצוות היום והרעיונות ההגותיים שמאחורי ההלכות האלו, ובסוף הספר נמצא ציר הזמן מאז ומאז ומאז, עבודה נפלאה ומרשימה. אולם ביין הטוב והמשובח הזה השתרבב לצערי לא מעט חומץ, תוכנות וביטויים שאינם ראויים.

למשל, הרב מקבילי כותב בהקדמה לספריו שהוא הולך בשיטת הרמב"ם הכוללת מחויבות לביסוס החיים 'על בהירות התובנה והחוכמה, ולא על מיסטיקה ועל שפה לא בהירה' - לא ברור לי למה הוא מתכוון בביטויים 'מיסטיקה' ו'שפה לא בהירה', אך לא כל מה שאינו כתוב בלשון מדעית או פילוסופית הוא 'שפה לא בהירה'. על 'משנכנס אדר מרבים בשמחה' מביא הרב מקבילי (עמ' 8) את הגמרא בתענית כט, ב שאם יש צורך להתדיין בבית משפט עם נוכרי מומלץ לעשות זאת באדר, אך הוא מוסיף שהדבר לא נפסק להלכה ברמב"ם ובשו"ע, וממשיך: 'אפשר שלפי הרמב"ם במעבר על אוסף האמירות שבתלמוד להלכה יש לסנן את הסגולות ולטוהר את ההלכה מן הסיגים...' לענ"ד הביטוי סיג [=פסולת] על גמרא מפורשת, גם אם נניח שלא נפסקה להלכה [ויכולות להיות לכך הרבה סיבות], אינו ראוי. בהמשך לגבי הדיוק שדייקו כמה אחרונים, שמתוך שהרמב"ם כתב על מצות איבוד שבעת העממין 'וכבר אבד זכרם' ולא כתב כך על העמלקים בהלכה הסמוכה, מכאן שכל אויב שמבקש להשמיד את עם ישראל יש לו גדר הלכתי של עמלק - כותב הרב מקבילי (עמ' 16) ש"מדובר ב'דיוק אקרויטי' שמכחיש את דברי הרמב"ם הפשוטים, אך כך לא מתבטא בן-תורה כלפי דברי כמה מגדולי האחרונים, גם אם אפשר בהחלט לא לקבל את דעתם. בהמשך רומז הרב מקבילי שמרדכי וחכמי דורו חטאו בכך שלא עלו לארץ, למרות שהמקדש היה בנוי ורק חיכה לבואם, וחטאם דומה לחטא 'מאיסת ארץ חמדה' של המרגלים; ושאסתר בשהותה בהרמון כמעט שכחה בעצמה שהיא יהודייה, עד דברי הכיבושין שספגה ממרדכי שהעמידו אותה על מקומה. אלו דברים צורמים לפי ענ"ד. בעמ' 125 מביא המחבר את שיטתו של אחד החוקרים שמרדכי ואסתר קבעו בזמנם שהיהודים בכל העולם יחגגו את שני ימי הפורים בכל שנה ושנה, וכך נהגו דורות רבים, ורק לאחר מכן, כנראה בתקופה החשמונאית, חז"ל קבעו שהפורים לכל העולם יוחג רק ב"ד, ובשט"ו יחגגו פורים לא רק בשושן אלא גם בערים שהיו מוקפות חומה בתקופת יהושע בן נון. למיטב ידיעתי אין דעה כזו בין גדולי ישראל, והיא מנוגדת לדברי חז"ל מפורשים. בעוד כמה מקומות בספר נמצאים דברים שאינם מתאימים לאמונות ולדעות המקובלות בישראל, וחבל. דרך אגב, בעמ' 92 מסביר הרב מקבילי שבפגישה של המן עם חכמיו וזרש אשתו אחרי הולכת מרדכי על הסוס אין הם מעודדים אותו כפי שעשו רק אתמול, מפני שלדעתם הכל נגזר מראש, המן ימשיך להיות מושפל ואין מה לעשות נגד זה. אך לענ"ד הפשט פשוט הרבה יותר: זרש והחכמים התכוונו להמשיך ולדון בנושא, ולייעץ להמן עצות טובות להמשך, אבל הם פשוט לא הספיקו - 'עודם מדברים עמו וסריסי המלך הגיעו ויבהילו להביא את המן' וכו', והסוף ידוע. בספר על חנוכה, שהוא מרשים ביותר, כותב הרב מקבילי דברים לא ראויים לדעתי - למשל הוא מתחבט בעקבות דיוק בלשון הרמב"ם ולפי הבנת תפיסתו לגבי הניסים אם נס פך השמן אירע באמת או רק משל היה, ולא יעשה כן במקומו. הרצון למדעיות ואובייקטיביות' בהשראת הרמב"ם מטה אצלו את הכף לכיוון פחות אמוני וחינוכי ומסורתי מן הראוי, ויותר מדי רציונלי ומודרני, ובנקודה זו ידי הקטנה לא תיכון עמו. אסיים במה שפתחתי - סדרת 'שירה חדשה' היא עבודה נפלאה של ידידי הרב מקבילי והצוות המעולה שאסף על ידו, ואני מבכר אותו בברכת הצלחה בהמשך הדרך עם הקפדת יתר על המסרים החינוכיים הבוקעים מדבריו.

שעלי מלחמה. 'השאלות השבועיות' בענייני מלחמה. עורך: הרב מרדכי ברקוביץ'. שעלבים, ישיבת ההסדר, תשפ"ו. 243 עמ'. (aryey.shaalvim@gmail.com)

ראש ישיבת שעלבים הרב ימר שליט"א נשאל במהלך המלחמה האחרונה שאלות רבות ע"י תלמידיו המגויסים, וחלק מהשאלות והתשובות אליהן הפכו בסיס לשיעור כללי בישיבה. כעשרים שיעורים כאלו כונסו בחוברת יפה זו ע"י ידידי הרב ברקוביץ, והם כוללים נוסף לתוכן השיעור גם את דף המקורות שבהם נעשה שימוש ע"י ראש הישיבה במהלך השיעור. בין הנושאים: היחס לשלל מלחמה לסוגיו, כללי ההיתר לפגיעה באוכלוסייה 'לא מעורבת', יציאה להתרעננות בשבת, כניסה לבית כנסת ממוזג ביום חם לצורך התרעננות, אם לברך 'שהחיינו' כשמתבשרים על שחרור חטופים, ועוד. החוברת יוצאת לאור לזכר תלמידי הישיבה ובוגריה שנפלו בקרבות, ה' יקום דמם.

שערי אורה. דין מלאכת מחשבת בשבת. הרב שלמה לוי. נוה דניאל, תשפ"ה. 394 עמ'. (shlevy17@gmail.com)

מורי הרב שלמה לוי שליט"א שימש שנים רבות כר"מ וראש הכולל להלכה בישיבת הר עציון, וגם ייסד ועמד בראש ישיבת ההסדר בקרית גת. לפני כמה שנים פרסם את הספר 'שערי אורה' על הלכות נידה, ועתה מופיע הכרך השני בסדרה על הנושא שניצל במרכז הלכות שבת - ההגדרות של 'מלאכת מחשבת' שרק אותה אסרה התורה וההרחבות שלהן מדרבנן, ופרטי ההלכות לקולא ולחומרא שיוצאים מהן. עשרים פרקים בספר, והם עוסקים במלאכה שאינה צריכה לגופה, במלאכה שאינה לצורך כלל, באינו מתכוון ובפסיק רישא, ביחסים בין המושגים השונים שהמושגים להם שהם אינם מלאכת מחשבת, בהגדרת מהו ספק בדיון אינו מתכוון, איך מגדירים 'ניחא ליה', פסיק רישא באיסור דרבנן ובמעשה של גוי, 'מתעסק', גרמא, מקלקל, מלאכה שאינה מתקיימת, ועוד אינסוף כללים ופרטים בנושא סבוך זה. חלק מפרקי הספר עוסקים במושגי היסוד לפי הסוגיות ושיטות הראשונים השונות והסברי גדולי הדורות, וחלק עוסקים בפסיקת ההלכה על פי המסקנות שבפרקים הקודמים. לדעת הרב לוי יש פוסקים בימינו שנוטים לקולא הרבה מעבר לדיון בהסתמך על צירופים ועל ספיקות בהגדרות הנ"ל, ולא נכון לנהוג כך, כמו למשל לצרף את ההכרעה שמלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה רק מדרבנן ושפסיק רישא שלא ניחא ליה בדרבנן מותר לכתחילה, צירוף שפוסקים רבים התנגדו לו בתוקף. כל פרק מסתיים בסיכום ובמסקנות, מלאכה שלמה ונקייה הצריכה לגופה... למהדורה הבאה אני הקטן ממליץ להוסיף מפתח מפורט לעושר הגדול שנמצא בכרך הזה. הרב שלמה החליט עם כניסתו לעשור הגבורות לוותר על כמה מתפקידיו, ולכן זמנו יותר בידו, ויש לצפות שבשנים הקרובות יצאו לאור ספרים נוספים בסדרת 'שערי אורה' בנושאים הלכתיים חשובים אחרים לתועלת הרבים. והערה: ענוונותו של מורי ר' שלמה גרמה לו שאין שום פרט מזהה של המחבר על כריכת הספר ובתוכו חוץ משמו, והרי כמה 'הרב שלמה לוי' איכא בשוקא! לכן מצוה כפולה ומכופלת לפרסם את הספר החשוב הזה ואת מחברו היקר שליט"א.

שפת המלחמה. במדבר. שיעורים בשפת אמת במלחמת 'חרבות ברזל'. יוסף אברמסון. גבעת אסף, תשפ"ו. 69 עמ'. (ycgolan15@gmail.com)

חוברת נוספת בסדרה, בעקבות לימוד דברי השפת אמת במהלך שירות המילואים הרביעי בגזרת עזה אליו נקרא ר' יוסף אברמסון בקיץ תשפ"ה, שכלל גם את המבצעים "מרכבות גדעון" ו"עם כלביא". לפני צאתו מביתו צילם המחבר כמה עמודים של 'שפת אמת' מכל אחת מפרשות ספר במדבר והניח כל יום את הדפים המתאימים באפוד הקרב שלו, ובין משימה למשימה, בין התקפה להפצה, עסק המחבר בדברי השפת אמת בניסיון לדלות מהם פנינים, תוך עיון במידת האפשר במשנתו שבספרים אחרים והשוואה למפרשים מקבילים. חלק מהדברים הועברו על ידו לחבריו בפלוגה בשיעורים שהעביר בזמנים מתאימים במהלך הפעילות המבצעית. המחבר משבח בהקדמה את בני ביתו שגבורתם השקטה היא שאיפשרה לו ולחבריו להילחם את מלחמות ישראל. יש לצפות שהמחבר ישלים את הסדרה בקרוב עם חוברת על ספר דברים, אין צורך שהוא ייקרא לצורך זה לסבב מילואים חמישי...

תורה כפשוטה. שמות. אליהו עסיס. ירושלים, מגיד, תשפ"ו. 654 עמ'. (office@korenpub.com)

אחרי הכרך על במדבר יוצא לאור הכרך על שמות של הפירוש החדש לתורה של הרב פרופ' עסיס. לדעתו לדרש ולמדרש יש מקום חשוב ונכבד בפני עצמם בפירוש התורה, אבל הוא עוסק בפשט דווקא, אך לא רק ב'מה' - אלא באופן מיוחד ב'למה', למה עניין מסוים מסופר בהרחבה ואחר בקיצור רב, למה נושא מסוים חוזר בתורה פעמיים ואף יותר, מה פשר הסתירות-לכאורה בין מופע למופע, מדוע התורה החליטה לתאר אדם או עניין בצורה כזו ולא אחרת ועוד. הרבה ממפרשי ימי הביניים עסקו בתחום הפשט, וכמובן - להבדיל - חוקרי הדורות האחרונים, והמחבר מלקט מכולם את מה שנראה לו נכון ומתאים, כאשר ב'פנים' נמצאת ה'שורה התחתונה' לפי דעתו, ובהערות שבסוף הספר (לא בשולי העמוד) נמצאים הרחבות ומקורות והסברים נוספים. אולם לפעמים הרדיפה אחרי הפשט מרחיקה מדי את פירוש הכתוב מהמקובל, וחבל לגרום לסתירה בולטת כזו בעיני הקורא. למשל בפרשת תרומה הכתוב אומר שמזבח הנחושת 'שלוש אמות קומתו', וכך כותב המחבר בלי שום הסתייגות כשהוא מתאר את צורת המזבח (עמ' 406). רק בהע' 55 הנמצאת בסוף הספר (עמ' 618) הוא מזכיר שזו מחלוקת בחז"ל, והרמב"ם וגם שאר הראשונים פסקו שגובה המזבח הוא עשר אמות והסבירו את המספר שלוש אמות הנזכר בפסוק בצורות שונות. לענ"ד אי אפשר למונע את המידע הזה מהקורא גם בפירוש ש'על הדף', שהרי ניתן להניח שהוא כבר מכיר מרש"י ומתרגומים של המשכן והמקדש שהמזבח היה הרבה יותר גבוה, וכך הוא יישאר כאן בתמיהה גדולה. דרך אגב, קצת מורכב למצוא את ההערות בסוף הספר, מפני שלכל פרשה יש מיספור רץ, ובכותרת של מדור ההערות אין ציון לפרשה. בסוף הספר נמצאים תרשימים צבעוניים מרשימים של המשכן וכליו (דרך אגב, בתרשים 12 נראה בבירור שהמזבח גבוה הרבה יותר משלוש אמות...).

תורת חיים. מסכת עבודה זרה. רבי אברהם חיים שור. מהדורה מתוקנת מאת אברהם מנחם וויינשטיין. לייקווד, תשפ"ד. רנב עמ'. (seforimchatter@gmail.com)

הרב אברהם חיים שור זצ"ל היה מגדולי פולין בדור שאחרי הרמ"א. כיהן כרב של קהילות חשובות וכתב ספרים חשובים, ביניהם 'צאן קדשים' - הערות על סדר קודשים (חלקן מודפסות בצד הדף בציון 'צ"ק'), וכן 'תורת חיים' על תשע מסכתות, חלקו נדפס בחייו וחלקו לאחר פטירתו בשנת שצ"ב, לפני כמעט 400 שנה. בדפוסים הבאים הצנזור נהג בקפידה רבה בספר בעיקר בחלק על מסכת ע"ז, שינה מילים וביטויים והשמיט קטעים, ובא אברך חשוב בישיבת לייקווד, שלמד את מסכת ע"ז בעיון והצטער על השיבושים הרבים ב'תורת חיים' על המסכת, ואחרי עמל רב הוציא לאור מהדורה מושלמת של הספר, כולל נספח עם רשימת שיבושי הצנזור על המסכתות האחרות, מבוא מקיף ומדויק, העתקת כל ההסכמות שהתקבלו למהדורות השונות עם דיוקים והערות יישר כוחו של המהדיר על עבודתו המושלמת.

תחומין. כרך מה. קובץ הלכתי. אלון שבות, צומת, תשפ"ה. 552 עמ'. (mail@zomet.org)

כחמישים מאמרים הלכתיים נמצאים בכרך הנוכחי של 'תחומין', השנתון שסלל לעצמו ולאחרים דרך בהירה, אלגנטית, מיוחדת, מקצועית, להצגת דברי תורה והלכה ברמה הגבוהה ביותר באופן מסודר ומהוקצע. המייסדים, הרב רוזן והרב דסברג והרב שביב עליהם השלום ויבל"א הרב ד"ר איתמר ורפהטיג שליט"א, אנשי ספר ועורכים מוכשרים במיוחד, דאגו לכך שכל מאמר יעבור לפני פרסומו עריכה ועיבוד ולפעמים קיצור ותמצות, יחולק חלוקה נוחה לפרקים ולפסקאות, יוקפד בו על דיוק בציטוטים ובמראי המקום ועל כתיבת ראשי פרקים והקדמות ומסקנות, כך שנוסף לחידושים הלכתיים וידע מעודכן יש בקריאה ב'תחומין' גם הנאה אסתטית וחינוך ללימוד ולכתיבה מסודרים ואיכותיים. על פי הכרכים האחרונים נראה שגם עשרת העורכים של הדור הנוכחי של 'תחומין' אינם נופלים מקודמיהם. המאמרים בכרך זה כוללים בירור הלכתי בעניין שימוש בשבת בפרוטות מודרניות שבהן נמצאים רכיבים אלקטרוניים, זיהוי חללים מתוך קבוצה סגורה על דרך השלילה, ההיתר לסיכון הרבים ע"י עיסקה לשחרור חטופים, פעילות המשטרה בזמן מלחמה, פיתוח אמצעי לחימה תוך חילול שבת, עשיית מלאכה בשבת בכוח המחשבה (ממשק מוח-מחשב), שימוש בשבת במעלות מודרניות, האם יש תוקף של בית דין לדיינים המתכנסים בעזרת זום ואינם יושבים במקום אחד, מזונות לילדים שיש להם מקורות פרנסה אחרים, חיוב טבילת כלים של חברה בע"מ, כשרות הטווס, ואלו הם רק חלק מהנושאים החשובים והמרתקים שבכרך זה. יישר כוחם של העורכים ושל אנשי מכון צומת ושל הרב מנחם פרל העומד בראש המערכות האלו על הכמות ועל האיכות ועל ההתמדה.

מחיר מנוי לשנה על 'המעין'

(4 גיליונות) כולל משלוח - 125 ₪

לשנתיים מראש - 220 ₪

בחו"ל לשנה (משלוח בדואר אוויר) - 50\$

כתובת המערכת:

מכון שלמה אומן, שעלבים 9978400

<http://www.machonso.org/hamaayan>

English translation advisor: Rav Charles Greenbaum

Hama`yan, a periodical published by The Shlomo Aumann Institute

Established by The Yitzchak Breuer Institute of Poalei Agudat Yisrael

Founder (1953) & Editor: Prof. Mordechai Breuer z"l

Editor-in-Chief (1964-1992): R` Yona Immanuel z"l

The Board:

Prof. Zohar Amar, Neve Tzuf

Rav Shimon Shlomo Goldshmidt, Alon Shevut

Yehuda Freudiger, Jerusalem

Rav Boaz Mordechai, Nerya

Rav Michael Yammer, Sha'alvim

Editor: Rav Yoel Catane, The Shlomo Aumann Institute, Yeshivat Sha'alvim

Phone: 972-89276664; Fax: 972-15389276664; e-mail: wso@shaalvim.co.il

©All rights reserved

HAMA`YAN

Table of Contents:

"For You Know Not What the Day May Bring Forth" / Editor's Remarks	3
A Time to Gather: Unity and Separation in the Path of Agudath Israel / Rav Moshe Auerbach Z. T. L.	4
"In the Matter of the 'Chained' Women [Agunot] of Kfar Etzion": Dental Impressions as a Halakhically Valid Means of Identifying Slain Soldiers / Rav Yonah Merzbach Z. T. L.	7
Does One Who Has Lost the Sense of Taste Recite the Blessing on the <i>Maror</i> ? / Rav Matityahu Gabai	12
An Ancient Sermon for the Feast of <i>Shavuot</i> / Yonatan Rabinowitz	16
The Tannaitic Dispute Regarding the Way of Understanding Which Moshe Rabbenu Acquired on Mount Sinai / Yisrael Reicher	25
The Annual Conference on the Feast of Shavuot Which Rav Moshe-Zvi Neria Z.T.L. Established at Yeshivat Kfar Haroeh / Rav Uriel Banner	36
"And Return and Be Healed" – On the Photography Shop's Desecration of the Sabbath in Jerusalem and Its Remedy / Rav Shemaria Gershuni	51
From Habad to Lubavitch: The Will of the <i>Tzemach Tzedek</i> and the Cracks in Habad Leadership / Rav Prof. Shlomo Zalman Havlin	60
The Wording "One Who Teaches It" as the Latter Version According to Rav Elijah of Vilna [<i>haGra</i>] / Rav David Sabato and Rav Yisrael-Meir Sabato	80
A Proposal for a New Procedure and a New Wording in Separating <i>Trumot</i> and <i>Ma'asrot</i> / Rav Shmuel Ariel	85

Responses and Comments

The Approach of Rav Shlomo Luria [Maharshal] in the Matter of the Prohibition to Differ
with the Words of the Torah / Rav David Lau; Further in the Matter of the Miracle of the
Cruse of Oil and the Permissibility of Kindling Thin Wicks in the Temple / Rav Menahem
Adler; More on the Rav Haim Yosef David Azulai's Copy of *Baalei HaNefesh* / Rav David
Aronovsky; More on Rav Tzvi Yehuda Kook Z. T. L. and Rav Tzvi Yehuda Meltzer Z. T. L. /
Rav Amichai Kinarti; 'He Should Not Refrain Even a Single Day, All the Days of His Life,
From Reciting Kaddish' / Rav Gamliel HaKohen Rabinowitz; Further on the Matter of
the Entrance Hall [*Ulam*] and On the Possibility of Seeing It From Within the Courtyard
[*Azara*] / Rav Shaul Bar Ilan and Rav Yisrael Meir Tshinagel; A New Source to Permit In
Vitro Fertilization to a Married Woman / Rav Elazar Greenberg; More on Herzl and on His
Mission / Rav Yehuda Heller and Dr. Yitzchak Weiss

94

On Books and Their Authors

A Letter of the *Imrei Emet* Concerning Haredi Communal Libraries / Rav Moshe Chaim Leiter 106
Concerning the Path of Rav Yechiel Yaakov Weinberg Z. T. L. in Halakha and in Education as
Expressed In the *Seridei Esh* Responsa / Rav Yerachmiel Eliyahou Weingort 112
The Approach of the Author of *Seridei Esh* in Studying the Talmud / Rav Natan Kotler 125
Received by the Editorial Board / Rav Yoel Catane 133

Shlomo Aumann Institute, Yeshivat Sha'alvim

Vol. 257 • Nisan 5786 [66, 3]